

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Socialinės pedagogikos (specializacija - socioeducacinių projektų koordinavimas) magistratūros
studijų programa

Milda Krauzienė

**SOCIALINĖS RIZIKOS PAAUGLIŲ PERĖJIMO IŠ MOKYKLINIO
AMŽIAUS Į SUAUGUSIŲJŲ GYVENIMĄ MODELIAVIMAS**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovė –
prof. dr. Ingrida Baranauskienė*

2014

Magistro darbo santrauka

Darbe atlikta *teorinė* socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo į suaugusiųjų gyvenimą *analizė*.

Magistro darbe buvo taikomas kokybinis tyrimo metodas. Tyrimui atlikti pasirinktas veiklos tyrimas. Esminis šio tyrimo duomenų rinkimo metodas – socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlių analizė. Magistro darbo tikslas - atskleisti socialinės rizikos grupei priklausančių paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą ypatumus, lavinant jų socialinius įgūdžius.

Tyrimė dalyvavo 12 socialinės rizikos paauglių (N=12), lankančių dienos centrą, paauglius pasirenkant patogiosios atrankos būdu. Nustatytas socialinių įgūdžių poveikis socialinės rizikos paauglių sėkmingam perėjimui iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą; išsiaiškinta, kaip keičiasi paauglių socialiniai įgūdžiai, taikant socialinių įgūdžių ugdymo programą; parengtas socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą modelį.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Socialinės rizikos paaugliams, lankantiems dienos centrą, trūksta socialinių įgūdžių. Remiantis tyrimo duomenimis, socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą labiausiai stokoja savęs pažinimo įgūdžių. Rašinių analizė atskleidė, jog šie paaugliai negeba tinkamai maitintis, savarankiškai pirkti(s) maisto produktų bei racionaliai valdyti savo pinigų.
2. Taikant socialinių įgūdžių programą akivaizdžiausiai pakito socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, savęs pažinimo įgūdis, rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, įgijo žinių sveikos mitybos klausimais, socialinės rizikos paaugliai prieš įsigyjant tam tikras prekes, apsvarstys ar jiems tai reikalinga. Rašiniuose apie asmeninių finansų taupymą socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, išreiškė racionalesnį požiūrį į pinigus.
3. Remiantis mokslinės literatūros analize bei tyrimo duomenimis, sukurtas teorinis hipotetinis socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą modelis.

Esminiai žodžiai: dienos centras, perėjimas į suaugusiųjų gyvenimą, socialiniai įgūdžiai, socialinės rizikos paaugliai.

Turinys

Įvadas.....	4
Pagrindinės sąvokos.....	9
<i>I skyrius. PAAUGLIO ASNENYBĖS RAIDA.....</i>	10
1.1. Paauglystės samprata.....	10
1.2. Paauglių psichosocialinės raidos aspektai.....	12
1.3. Paauglių perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą konceptas.....	14
<i>II skyrius. SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ SVARBA PAAUGLIAMS, AUGANTIEMS SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOSE.....</i>	17
2.1. Rizikos grupės vaikų apibrėžtis.....	17
2.2. Socialinių įgūdžių samprata ir klasifikacija.....	19
2.3. Šeima – pagrindinis socialinių įgūdžių ugdymo institutas.....	22
2.4. Vaikų dienos centras kaip veiksnys, ugdantis socialinius įgūdžius.....	26
<i>III skyrius. SOCIALINĖS RIZIKOS PAAUGLIŲ, LANKANČIŲ DIENOS CENTRĄ, PERĖJIMO IŠ MOKYKLINIO AMŽIAUS Į SUAUGUSIŲJŲ GYVENIMĄ, MODELIAVIMAS. TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ.....</i>	30
3.1. Tyrimo metodika ir organizavimas.....	30
3.2. Veiklos tyrimo metodika.....	33
3.3. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlių analizė.....	36
3.3.1. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlių analizė prieš užsiėmimus.....	36
3.3.2. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlių analizė po įvykusių užsiėmimų.....	48
3.3.3. Socialinės rizikos vaikų perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą modeliavimo ypatumai. Lyginamasis aspektas.....	59
Išvados.....	67
Projektinė dalis.....	69
Literatūra.....	75
Summary.....	82
<i>PRIEDAI.....</i>	83

Ivadas

Temos aktualumas ir problematika. Paaugliai yra viena jautriausių ir pažeidžiamiausių grupių visuomenėje, kadangi šio amžiaus periodu susiduriama ne tik su fiziologiniais kūno pokyčiais, tačiau iškyla savirealizacijos bei tapatumo paieškos problema. Pasak Gailiaus ir kt. (2013), tapatumo paieška neretai būna susijusi su vidinėmis ir išorinėmis įtampomis, kitaip vadinamomis kriziniais fenomenais, ir dažnai lydymomis konfliktų. Psychosocialinę asmenybės raidą komplikuojantys neigiami potyriai, pvz., emocinė ir kognityvinė deprivacija, nesaugumo ir atstūmimo šeimoje išgyvenimai, galimi fizinio ir psichologinio smurto proveržiai šeimoje ir aplinkoje, mokymosi ir bendravimo su bendraamžiais ir pedagogais nesėkmės mokykloje ir pan., neabejotinai pakeičia normalios psychosocialinės asmens raidos ciklą ir kokybinius parametrus (Bakutytė ir kt., 2013).

Akivaizdu, jog dėl socialinių įgūdžių stokos perėjimo į suaugusiųjų gyvenimą periodas paaugliams, iš socialinės rizikos šeimų, tampa itin sudėtingas, kadangi jie neturi pakankamai žinių apie savarankiško gyvenimo ypatumus. Dauguma socialinės rizikos grupei priklausančių paauglių nesugeba valdyti socialinių situacijų, konstruktyviai spręsti konfliktų bei iškilusių problemų. Pažymėtina, jog paauglių perėjimas iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą yra sąlygotas daugelio veiksnių bei jų tarpusavio sąveikos. Todėl sutrikdytas vienos grandies funkcionavimas griaua visos sistemos veiklą. Šiuo atveju, socialinės rizikos grupei priklausantys paaugliai neturi tinkamo pavyzdžio šeimoje t. y. pirminiame socializacijos institute. Dėl šios priežasties, socialinės rizikos paaugliai dažniausiai yra perėmę netinkamo elgesio modelius. Būtent dėl sutrikdyto socializacijos proceso jie patenka į socialinės rizikos grupę. Smart ir kiti (2008) (cit. iš Legkauskas, 2013) teigia, jog paaugliai, kurių santykiai su tėvais geri, mažiau linkę vartoti narkotikus, geriau mokosi, yra savarankiškesni ir patiria mažiau socialinių ir psichologinių problemų. Autoriai pabrėžia, jog jie turi geresnius socialinius įgūdžius ir optimistiškiau žvelgia į ateitį.

Sprendžiant rizikos vaikų socialines problemas svarbus vaidmuo atitenka nevyriausybinėms organizacijoms, kurios teikia integruotas socialines paslaugas ir kurių dėka sprendžiamos ne tik vaiko, bet ir visos šeimos socialinės problemos (Kvedaravičiūtė, 2007). Anot Griškutės ir Masiliauskienės (2010), viena iš institucinės pagalbos formų socialinės rizikos šeimai ir jose augantiems vaikams yra vaikų dienos centrai. Lietuvos statistikos departamento

duomenimis, 2012 m. Lietuvoje buvo 10 389 socialinės rizikos šeimos, kuriose augo 21 303 vaikai. Iš jų 6 873 vaikai gavo socialines paslaugas dienos centruose.¹ Manytina, jog vaikų dienos centrų lankymas skatina sveikos ir produktyvios asmenybės vystymąsi. Šiuose centruose teikiama kompleksinė pagalba, tenkinanti vaikų poreikius, kurių nesugeba patenkinti jų biologiniai tėvai. Be to, būtina paminėti, jog dienos centrai probleminių šeimų vaikams padeda normalizuoti sutrikusius santykius su socialine aplinka.

Siekiant užtikrinti paauglių, iš socialinės rizikos šeimų, sėkmingą adaptaciją ir integraciją visuomenėje, daugiau dėmesio turėtų būti skiriama pasirengimo savarankiškam gyvenimui problematikai. Socialinių įgūdžių lavinimas bei rengimas savarankiškam gyvenimui turi tapti prioritetu visuomenėje bei sulaukti didelio dėmesio tobulinant ugdymo programas bei organizuojant užsiėmimus, lavinančius šiuos įgūdžius, ne tik formaliojo švietimo kontekste, bet ir neformaliajame ugdyme. Įgūdžių ugdymas leidžia išvengti įvairių deviantinio elgesio apraiškų, pakeisti netinkamą elgesį tinkamu, pasiruošti savarankiškam gyvenimui (Vosylienė, 2009).

Mokslinis ir praktinis tyrimo aktualumas. Pastaruoju metu nemažai dėmesio skiriama socialinių įgūdžių nagrinėjimui. Lietuvių autorė Vaitiekienė (2013) analizavo vaikų, lankančių dienos veiklos tarnybą, socialinius įgūdžius. Jančiauskytė, Širiakovienė, Plaušinitienė (2013) tyrinėjo vaikų iš socialinės rizikos šeimų socialinių įgūdžių plėtojimo galimybes dailine veikla vaikų dienos centruose. Malinauskas (2011) savo tyrime vertino rizikos grupės vaikų socialinius įgūdžius. Raudeliūnaitė (2007) atskleidė sutrikusio regėjimo paauglių, besimokančių specialiosiose ir bendrojo lavinimo mokyklose, socialinių įgūdžių raiškos ypatumus ir jų ugdymo pedagogines prielaidas. Užsienio mokslininkai Webster, Low, Siller ir Hackett (2013), nagrinėjo tėvo vaidmens įtaką vaiko socialinių įgūdžių ugdymo procese. Erožkan (2013), daugiausia dėmesio skyrė bendravimo įgūdžių nagrinėjimui, teigdamas, jog bendravimas yra pagrindinis elementas žmogaus vystimosi procese, kuris padeda užmegzti ryšius su kitais asmenimis.

Tačiau vis dar trūksta išsamių mokslinių tyrimų apie socialinės rizikos paauglių perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą proceso ypatumus. Vieni pirmųjų, kurie pradėjo nagrinėti šio proceso aspektus, buvo Hallahan ir Kauffman (2003). Visgi autoriai yra labiau orientuoti į jaunuolius su negalia. Jų nuomone, šie jaunuoliai patiria daugiausia sunkumų

¹ Lietuvos statistikos departamento duomenys apie vaikų dienos centruose socialines paslaugas gavusius vaikus iš socialinės rizikos šeimų. Prieiga per internetą: <<http://dbl.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1366>>.

perėjimo metu. Bronte-Tinkew ir kiti (2005), ataskaitoje apie pereinamojo laikotarpio ypatumus išskyrė pagrindines sritis, susijusias su perėjimu į pilnametystę. Tai yra savarankiškumas, buities ir šeimos formavimas, sveikatos sritis, pasirengimas darbui, verslumo įgūdžiai, pilietinis dalyvavimas, socialinis ir emocinis vystymasis, socialiniai santykiai. Kvalsund ir Bele (2010), tyrinėjo mokinių, turinčių specialiųjų ugdymo(si) poreikių, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į ankstyvą suaugusiųjų gyvenimą, rizikos veiksnius. Hughes ir Carter (2011), taip pat nagrinėjo šį reiškinį, tačiau kaip ir anksčiau minėti autoriai, labiau akcentavo asmenų, turinčių negalę, perėjimo į suaugusiųjų gyvenimą planavimo galimybes. Lietuvių autorės Brazienė ir Mikutavičienė (2013) analizavo Lietuvos jaunimo perėjimą iš švietimo sistemos į darbo rinką švietimo, darbo ir užimtumo politikos aspektu.

Tyrimo objektas – socialinės rizikos vaikų, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą ypatumai.

Tyrimo tikslas – atskleisti socialinės rizikos grupei priklausančių paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą ypatumus, lavinant jų socialinius įgūdžius.

Tyrimo uždaviniai :

1. Atlikti mokslinę studiją socialinės rizikos vaikų, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą, aspektu;
2. Nustatyti socialinių įgūdžių poveikį socialinės rizikos paauglių sėkmingam perėjimui iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą.
3. Išsiaiškinti, kaip keičiasi paauglių socialiniai įgūdžiai, taikant socialinių įgūdžių ugdymo programą.
4. Parengti socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą modelį.

Tyrimo respondentai. Vieno Kelmės Vaikų ir jaunimo užimtumo dienos centro 13 – 17 metų ugdytiniai. Tyrime dalyvavo 12 ugdytinių, iš jų 4 vaikinai ir 8 merginos. Ugdytiniai pasirenkami patogiosios atrankos būdu. Visi tyrimo dalyviai priklauso socialinės rizikos grupei.

Tyrimo metodai:

- Teorinis: Mokslinės literatūros analizė.
- Empirinis: Veiklos tyrimas.
- Duomenų apdorojimo metodas: Turinio (*content*) analizė; Tyrimo duomenų grafinis vaizdavimas atliktas naudojant „Excel XP“ programą.

Tyrimo instrumentas. Socialinių įgūdžių ugdymo programa. Užsiėmimų temos atrinktos remiantis praktiniu darbo autorės patyrimu bei L. Bart, K. H. Schindler (2001). Socialinės elgsenos vadovu.

Probleminiai klausimai. Ar dėl socialinių įgūdžių stokos socialinės rizikos paaugliai, lankančys dienos centrą, patiria sunkumų pereinant iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą? Kokių įgūdžių lavinimas galėtų turėti įtakos sėkmingam socialinės rizikos paauglių perėjimui į suaugusiųjų gyvenimą?

Magistriniame darbe remiamasi **pragmatizmo filosofijos** idėjomis. Šioje koncepcijoje ugdymas yra orientuotas į gyvenimiškų problemų sprendimą veiklos pagalba, itin akcentuojamas praktinis patyrimas, kuris yra laikomas ugdymo pagrindu. Remiantis Džeimsu (1995), pragmatizmo filosofijoje ugdymas yra traktuojamas kaip procesas, apimantis problemų sprendimą, įgytų žinių ir įgūdžių pritaikymą kasdieninėse situacijose. Taigi, socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimas iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų pasaulį, galėtų būti grindžiamas pragmatizmo filosofijos idėjomis. Kadangi tik ugdant šių paauglių praktinius įgūdžius, jie galėtų tinkamai funkcionuoti besikeičiančioje visuomenėje. Įgytas praktines žinias socialinės rizikos paaugliai turėtų galimybę perkelti į kasdienes situacijas. Be to, pragmatizmo filosofijos atstovai (Džeimsas 1995; Dewey 1998) teigia, jog ugdytiniai privalo gebėti adekvačiai spręsti kylančias problemas, kurios neretai yra neatsiejama socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gyvenimo dalis.

Šiuolaikinio pragmatizmo atstovas Rorty (1999) itin pabrėžia socializacijos svarbą asmens gyvenime. Jis teigia, kad „*socializacijos procesas pirmiausia yra siejamas su tiesa kaip adekvatumu visuomeninėms normoms ir konvencijoms*“. Pasak Rorty (1999), asmuo iki 18 ar net 19 metų įgyja žinių ir socializuojasi. Socializacijos proceso metu individas sąveikaudamas su aplinka perima tam tikrą socialinę patirtį, vertybes, kurios sudaro pagrindą nuostatų formavimuisi.

Darbo struktūra. Ši magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, pagrindinių sąvokų sąrašas, 3 skyriai, išvados, rekomendacijos, naudotos literatūros sąrašas, santrauka anglų kalba. Tyrimo duomenis iliustruoja 25 paveikslai. Prieduose pateikiama Socialinių įgūdžių lavinimo programa bei turinio (*content*) lentelės. Darbo apimtis - 82 psl.

Pagrindinės sąvokos

Gyvenimo įgūdžių ugdymas – tai vaikų ir jaunuolių asmeninių ir socialinių įgūdžių lavinimo programa, kurios tikslas – parengti vaikus ir jaunuolius gyvenimui už mokyklos ribų bei suaugusiųjų gyvenimui greitai besikeičiančioje visuomenėje (Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa, 2004).

Paauglystė – paauglystė yra laikotarpis bei ugdymo procesas nuo vaikystės iki pilnametystės (Erozkan, 2013).

Perėjimas iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą - pereinant į suaugusiųjų gyvenimą, vyksta judėjimas nuo vaikystės, su šiam raidos amžiui būdinga priklausomybe nuo šeimos ir bendraamžių, prie suaugusiųjų statuso (Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijos, 2007).

Rizikos grupės vaikai – vaikai, kurie pasižymi emociniais, socialiniais bei mokymosi sutrikimais. Šie vaikai emociškai bei fiziškai piktnaudžiauja savo valia (Farley, 2011).

Socialiniai įgūdžiai – tai adaptyvus ir adekvatus elgesys, kuris padeda įveikti kasdienio gyvenimo reikalavimus, pasikeitimus ir sunkumus (Malinauskas, 2011).

Vaikų dienos centras - viešasis juridinis asmuo, teikiantis socialines ir ugdymo paslaugas socialinės rizikos šeimoms ir vaikams. Vaikus į dienos centrus siunčia savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos tarnybos (Nacionalinė vaikų dienos centrų 2005-2007 programa, 2004).

I skyrius. PAAUGLIO ASMENYBĖS RAIDA

1. 1. Paauglystės samprata

Anot Erožkan (2013), paauglystė yra laikotarpis bei ugdymo procesas nuo vaikystės iki pilnametystės. Analogišką paauglystės sampratą pateikia ir Vaičiulienė (2005) teigdama, jog tai pereinamasis laikotarpis tarp vaikystės ir suaugusiojo amžiaus. Šis laikotarpis, reikalauja didelių pastangų prisitaikant prie fiziologinių, psichologinių bei socialinių pokyčių, kurie turi įtakos vėlesniame asmens gyvenime. Paauglystė yra vienas iš reikšmingiausių asmens raidos etapų, įvardijama kaip kritinis amžiaus tarpsnis (Žukauskienė, 2012).

Petrulytė (2012) teigia, kad paauglystė trunka nuo lytinio brendimo pradžios iki asmuo pasiekia savarankiško suaugusio žmogaus socialinę padėtį. Beveik visi teorijų, kurios yra susijusios su paauglyste, kūrėjai išskiria du pagrindinius paauglystės periodus: ankstyvąjį, kuriam priskiriami daugybė somatinių ir psichosocialinių pokyčių, ir vėlyvąjį, kuris dažnai vadinamas reorganizacijos faze, nes apima tokius pokyčius kaip orientacijos gyvenimo realijose įgijimas, platesnio ir gilesnio kontaktavimo su bendraamžiais išmokimas. Navaitis (2007) pažymi, jog dažniausiai paauglystei priskiriamas amžiaus tarpsnis nuo 12 iki 15 metų. Jo teigimu, paauglystė gali būti skirstoma į ankstyvąją (12 -14 metų) ir vėlyvąją (16-18 metų), o 15-uosius metus galima laikyti pereinamaisiais. Berns (2009) nuomone, paauglystė prasideda nuo lytinės brandos ir trunka iki 18 metų. Autoriai B. ir Ph. Newmanai (1987) (cit. Petrulytė, 2012) išskiria šiek tiek kitokius paauglystės periodus. Jie teigia, kad ankstyvoji paauglystė trunka nuo 12 iki 19 metų, o vėlyvoji – nuo 19 iki 23 metų. Tokiai periodizacijai įtakos gali turėti vis aukštesni visuomenės reikalavimai asmeniui, kuris privalo įgyti išsilavinimą, profesiją bei susikurti tinkamą materialinį pagrindą. Navaičio (2007) teigimu, paauglystės periodizacijos sudėtingumas susijęs su nesinchroniška socialine ir psichine raida bei ankstesniu mergaičių brendimu.

Paauglystės pradžia pasižymi itin sparčiais fiziniais kūno pasikeitimais. Ryškiausiai kinta paauglio kūno proporcijos bei jo ūgis, atsiranda antriniai lytiniai požymiai. Be to, paauglys tampa fiziškai stipresnis. Taip pat išgyvena nemažai psichosocialinių konfliktų, todėl neretai jie būna impulsyvūs, emociškai nestabilūs ir elgiasi rizikingai. Našlaičių ir tėvų globos netekusių

vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijose (2007) teigiama, jog pokyčiai paauglystės metu apima keturias pagrindines sritis: kūną, mąstymą, socialinį gyvenimą bei savęs vaizdą. Paauglystės metu vyksta tiek kokybiniai, tiek kiekybiniai pokyčiai, keičiasi pagrindiniai asmens gebėjimai. Išsilaisvinimas iš tėvų globos ir naujų santykių su bendraamžiais kūrimas yra pagrindiniai socialinės raidos požymiai. Savęs vaizdo raidai būdinga tai, jog atsiranda nauja subjektyvi realybė – tapatumas, kuris yra seksualinių, kognityvinių ir socialinių transformacijų kūrinys (Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijos, 2007). Bubnys ir Rudnickaitė (2010), tapatumo formavimąsi apibrėžia kaip paauglio ir socialinės aplinkos pastangas apibrėžti tarpusavio santykį.

Pasak Navaičio (2007), savarankiškumo įgijimo laikotarpis nuolat ilgėja, todėl psichologinė, fizinė ir socialinė branda gali būti netolygi. Tai skatina konfliktus, kuriuos paauglystėje reikėtų vertinti kaip normą. Paaugliams tenka spręsti asmeninio tapatumo, lytiškumo klausimus, įgyti bendravimo ir bendradarbiavimo su kita lytimi patirties. Paauglystė – labai svarbus brendimo tarpsnis, pasižymintis kraštutinumais, jausmų sumaištimi, maištavimu bei didelėmis ambicijomis. Bandomi įvairūs elgesio modeliai, pasirenkami tam tikri socialiniai prioritetai. Paaugliui tampa svarbu suvokti savo tapatybę ir išsiaiškinti kas jis yra ir koks turėtų būti jo vaidmuo visuomenėje (Staniulienė, 2008). Spartų paauglio augimą lydi tobulėjanti protinė veikla, savimonė. Taip pat jiems būdinga nuotaikų kaita, kuri turi įtakos sumažėjusiam darbingumui, nuovargiui. Kitų žmonių poveikis neretai lemia paauglio elgesį ir savijautą. Pasak Navaičio (2007), paauglys, jausdamas naujas savo perspektyvas, demonstruodamas nepriklausomybę gali vengti realios atsakomybės, pasirinkti destruktivius savęs atradimo, įsitvirtinimo bendraamžių grupėse būdus. Stonytė (2005) (cit. Bubnys, Rudnickaitė, 2010) pažymi, kad paauglys taptų visavertė asmenybė, nepakanka tik biologiškai ir lytiškai subręsti, jis turi išmokti operatyviai naudotis savo intelektualiniais gebėjimais, profesiskai apsispręsti, tapti psichologiškai savarankiškas nuo tėvų, išplėtoti produktyvius santykius su bendraamžiais, suformuoti savo vertybių sistemą ir atrasti asmenybės tapatumą. Todėl galima teigti, jog tikslią paauglystės pabaigą yra sunku nustatyti, kadangi ji baigiasi tada, kuomet paauglys subręsta ne tik fiziškai, bet socialiai bei psichiškai.

Galima teigti, jog paauglystė yra vienas sudėtingiausių ir kritiškiausių gyvenimo tarpsnių, kurio metu asmuo iš naujo įsisavina vertybes, keičia požiūrį į daugelį dalykų. Paaugliams taip pat būdinga pozityvių bei negatyvių jausmų kaita. Vertėtų pabrėžti ir tai, jog šio amžiaus metu pastebimi akivaizdūs fiziologiniai kūno pokyčiai.

1. 2. Paauglių psichosocialinės raidos aspektai

Paauglystė yra biologinių, psichologinių ir socialinių pokyčių metas, kai sprendžiami tam tikri raidos uždaviniai bei tampama suaugusiu (Petrulytė, 2012). Paauglio socialinių santykių sritį labiausiai veikia paauglio lytinis brendimas bei socialinio statuso ir mąstymo pokyčiai. Paauglystė yra metas, kai aktyviai sąveikaujant su socialine aplinka intensyviausiai formuojasi žmogaus savęs suvokimas ir vertinimas, kuris turi reikšmingas pasekmes asmens adaptacijai ir gerbūviui (Pipher, 2007). Jovaiša (2007) teigia, kad paauglystėje atsiranda suaugusio žmogaus savimonė, ima formotis nauji santykiai su aplinka, atsiranda noras, kad suaugusieji jį laikytų ne vaiku, o elgtųsi su juo kaip su suaugusiu.

Pagrindinis paauglystę lydintis psichosocialinis pokytis – tai vis didėjantis psichologinis atsiskyrimas nuo tėvų ir gilėjantys ryšiai su bendraamžiais. Anot Legkausko (2013), jaunesnioji karta suinteresuota siekti savarankiškumo ir įsitvirtinti, todėl linkusi tikėti, kad pasaulis pasikeitė iš esmės ir vyresniųjų patirtis nebetaikytina – jaunimas geriau žino, kaip elgtis. Šiuo laikotarpiu vyksta tėvų ir vaikų santykių kaita, turinti svarbios reikšmės paauglio raidai. Sparčių socialinių ir ekonominių Lietuvos visuomenės pokyčių laikotarpis ir jam būdingas tradicijų bei vyresniosios kartos autoriteto silpnėjimas sustiprina paauglių negatyvizmą, nerimą, egzistencinės tuštumos jausmą (Navaitis, 2007). Paauglys tampa autonomiškesniu, daugeliu klausimu skiriasi jo ir tėvų nuomonės bei požiūriai. Anot Petrulytės (2012), pagrindinės tėvų ir paauglių konfliktų temos yra paauglio išvaizda, blogi draugai, prasti pažymiai, pareigos namuose, elgesio normos, tradicijos ir kt. Gilesni konfliktai apima mokyklos nelankymo problemas, ankstyvąjį nėštumą bei žalingus įpročius. Autorė pabrėžia, jog tėvai mato savo vaiko netinkamą elgesį, bet nepastebi jų pastangų būti savarankiškiems ir atsakingiems už save. Tuo tarpu paaugliai dažniau pastebi savo tėvų kritiką, priekaištus ir nesulaukia jų palaikymo. Umbrasienė ir Garkauskaitė (2010) akcentuoja, jog vaikų raidos metu sunkumų atsiranda dėl daugelio veiksnių – tiek vidinių (temperamentas,

psichikos bei fizinė sveikata ir pan.), tiek išorinių (tėvų psichikos sveikata, auklėjimas, skurdas šeimoje, draugų delinkventinis elgesys), tiek ir jų sąveikos.

Ankstyvojoje paauglystėje mėginama įsisąmoninti savo lūkesčius, įvertinti save, savo pareigas ir teises, todėl stiprėja savojo „Aš“ suvokimo poreikis bei jį atitinkantis siekis pabrėžti savo unikalumą, išskirtinumą, o taip pat jam priešinga konformizmo, besąlygiško bendraamžių grupės normų priėmimo tendencija (Navaitis, 2007). Šiuo metu itin svarbu tampa priklausyti bendraamžių grupei, praleisti kuo daugiau laiko su kitais paaugliais. Bendraamžiai užima reikšmingą vaidmenį paauglio socializacijos procese. Merginos labiau negu vaikinai yra linkusios kurti mažas, išskirtines, labiau integruotas grupes (Gailius ir kt., 2013). Petruolytė (2012) teigia, jog paauglių subkultūros grupės galima vertinti teigiama, kadangi jos patenkina paauglio poreikį priklausyti bendraamžių grupei, suteikia jam tam tikrą saugumo jausmą ir padeda saviraiškai. Tačiau kaip pastebi Vaičiulienė (2005), šio bendraamžių vaidmens pozityvumą neretai menkina grupės polinkis į asocialumą. Nepatenkinę savo bendravimo ir pripažinimo poreikių formalaus tipo grupėse, jie tai bando atrasti neformaliose grupėse, kurių elgesio normos ir vertybės dažniausiai nesutampa su visuomenėje galiojančiomis normomis. Į asocialų elgesį linkęs paauglys būna nepageidaujamas tiek bendraamžių, tiek mokytojų, todėl jis patiria psichologinį ir socialinį atstūmimą, diskomfortą. Dėl brendimo variacijų ir paaugliams būdingo savęs lyginimo su bendraamžiais ar kokiais nors etalonais, jiems sunku save adekvačiai vertinti, o pernelyg aukštas ar žemas savęs vertinimas gali tapti agresyvaus ar depresyvaus elgesio paskata, lemti neurotines reakcijas, anoreksiją (Jesper, 2010).

Kaip svarbiausius 14 - 21 metų paauglių raidos uždavinius Vyšniauskytė – Rimkienė ir Liobikienė (2012) remdamosis Spanjaard ir kt. (2008) išskiria:

- Naujų santykių su šeima kūrimas;
- Mokymasis arba darbas;
- Laisvalaikis;
- Tinkamų gyvenimo sąlygų susikūrimas ir išlaikymas;
- Santykiai su valdžia ir institucijomis;
- Rūpinimasis savo sveikata ir išvaizda;
- Socialinių ir draugystės ryšių kūrimas ir puoselėjimas;
- Intymumas ir seksualumas.

Navaičio (2007) teigimu, paauglystę būtų galima apibūdinti kaip krizinį raidos periodą, kurio metu paauglys naujai suvokia save bei savo galimybes, renkasi tolesnio gyvenimo perspektyvas. Psichologas pabrėžia, jog šis periodas nėra išskirtinis, jį reikėtų laikyti norma, kadangi tai kyla daugelio žmonių gyvenime. Tačiau pastebima, jog dėl savo tapatumo ieškojimo bei pažeidžiamumo paaugliai neretai susiduria su tokiais problemomis kaip alkoholio, tabako, narkotinių medžiagų vartojimas, savižudybės, psichiniai sutrikimai, ankstyvas lytinis gyvenimas ir pan.

Apibendrinant būtų galima teigti, jog pagrindinis psichosocialinis paauglio raidos bruožas yra savimonės formavimasis bei atsiskyrimas nuo tėvų. Itin svarbų vaidmenį tuo metu užima paauglio draugai, kurie ne visais atvejais turi teigiamos įtakos paauglio asmenybės vystymuisi.

1. 3. Paauglių perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą konceptas

Paauglystė – tai riba tarp vaikystės ir suaugusiųjų pasaulio. Šiame amžiaus tarpsnyje susiduriama ne tik su fiziologiniais pokyčiais, bet ir su kognityviniais bei socialiniais. Vėlyvojoje paauglystėje priimami itin svarbūs sprendimai dėl tolesnio mokymosi, profesinės karjeros, naujai įvertinami gyvenimo tikslai, vertybės (Petruolytė, 2012). Anot Gailiaus ir kitų (2013), pagrindinis šio raidos etapo uždavinys yra tapatumo paieška ir formavimasis, susijęs su minėtu emociniu (ir fiziniu) atsiskyrimu nuo šeimos, kaip viena iš svarbių užduočių. Autoriai taip pat pabrėžia, jog šis periodas pasižymi noru greitai suaugti, t. y. turėti tokias pačias teises ir galimybes kaip suaugę žmonės, tačiau neskubėti prisiimti atsakomybės už „suaugusiųjų“ pasauliui priklausančius įsipareigojimus ar savo elgesio pasekmes. Vėlyvoji paauglystė yra sudėtingas periodas prieš suaugusiųjų gyvenimą bei pasirengimo savarankiškam gyvenimui metas. Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijose (2007) pažymima, jog pereinant į suaugusiųjų gyvenimą, vyksta judėjimas nuo vaikystės, su šiam raidos amžiui būdinga priklausomybe nuo šeimos ir bendraamžių, prie suaugusiųjų statuso. Šiuo laikotarpiu svarbiausiais uždaviniais tampa:

- Intymių tarpasmeninių santykių užmezgimas;
- Šeimos sukūrimas ir motinystės/tėvystės patirtis;
- Įsidarbinimas, karjeros planavimas;

- Namų ūkio valdymas ir kt.

Pasak Vosyliienės (2009) tam, kad vaikų perėjimas į suaugusiųjų gyvenimą nebūtų skausmingas ir sunkus, reikia nuoseklaus, tęstinio, vaiko poreikius ir brandą atitinkančio savarankiško gyvenimo įgūdžių (pvz. maisto gaminimo, drabužių priežiūros, pasirengimo tėvystei ir kt.) ugdymo. Fineles, Hinkle ir Van Horn teigia, jog perėjimas į suaugusiųjų gyvenimą turėtų būti grindžiamas paauglio poreikiais, atsižvelgiant į jo stipriąsias puses, pageidavimus ir interesus. Tačiau Hawkins ir kiti (2011), akcentuoja, jog vis dar tebėra mažai žinoma apie teigiamus pokyčius asmens gyvenime pereinant iš paauglystės į suaugusiųjų gyvenimą. Mokslininkų teigimu, naujų socialinių vaidmenų priėmimas pereinant į suaugusiųjų gyvenimą gali pakeisti santykių kokybę su kitais žmonėmis.

Savarankiško gyvenimo įgūdžiai – tai vienas iš svarbiausių gyvenimo kokybės veiksnių, asmens gebėjimas pasirūpinti savimi ir savo gyvenimo sąlygomis, gebėjimas prisitaikyti visuomenėje ir sėkmingai susidoroti su kasdienėmis problemomis (Vaikų globos įstaigų auklėtinių savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo metodai, 2012). Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijose (2007), išskiriamos savarankiško gyvenimo įgūdžių kategorijos:

- Kasdienio gyvenimo įgūdžiai, apimantys sveikos mitybos, valgiaraščio sudarymo, apsipirkimo maisto prekių parduotuvėse, maisto ruošimo, elgesio prie stalo, švaros palaikymo virtuvėje, maisto produktų laikymo, namų tvarkymo, namų saugumo, taupymo, pinigų valdymo, naudojimosi banko paslaugomis, biudžeto planavimo, laisvalaikio organizavimo įgūdžius.
- Socialinio bendravimo įgūdžiai. Tai gebėjimas užmegzti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis.
- Mokymosi ir darbo įgūdžiai reikalingi mokymosi programoms baigti ir savo karjeros planams įgyvendinti. Tai – darbo tikslai, įsidarbinimas, sprendimų priėmimas, tikslų siekimas, mokymosi įgūdžiai.
- Savęs priežiūros įgūdžiai, kurie apima įgūdžius, skatinančius fizinės ir emocinės sveikatos vystymąsi. Tai yra asmeninė higiena, sveika gyvensena, alkoholio, narkotikų, tabako vartojimo prevencija, psichikos atsparumas, psichikos sveikata, savimonė, vertybės, lytiškumas ir lytiniai santykiai.

- Būsto ir pinigų valdymo įgūdžiai reikalingi, kad asmuo sėkmingai prisitaikytų prie visuomenės. Kalbama apie būsto paiešką, persikraustymą, santaupas, požiūrį į pinigus, banko paslaugas, biudžeto planavimą, vartotojo įgūdžius, darbo tikslus, bendruomenines paslaugas.

Vienas pagrindinių sėkmingos asmens integracijos į visuomenę veiksnių yra darbas. Tačiau neretais atvejais asmuo pereidamas iš paauglystės į suaugusiųjų gyvenimą susiduria su sunkumais pasirenkant tinkamą profesiją bei ieškant darbo. Baranauskienė ir Juodraitis (2008) pabrėžia, jog profesinės asmenybės veiklos pasirinkimą ir turimo potencialo realizavimą lemia daugelis veiksnių; tarp jų yra įvardijamas ir socialinės aplinkos poveikis įvairiais individo raidos etapais, dažniausiai išskiriant paauglystės ir jaunuoliško amžiaus tarpsnius. Autoriai pažymi, kad polinkį į tam tikrą veiklos rūšį lemia daugelio kintamųjų tarpusavio sąveika, tačiau kaip pagrindinį socializacijos veiksnį įvardina šeimą, kuri tiesiogiai ar netiesiogiai prisideda prie profesijos pasirinkimo.

Pasak Hallahan ir Kauffman (2003), valstybinio vidurinio mokymo tikslai visad buvo parengti moksleivius tęstiniam ugdymui, atsakingam bei savarankiškam suaugusio žmogaus gyvenimui ir darbui. Dauguma, vidurinę mokyklą baigusių, moksleivių įstoja į universitetus arba kolegijas. Akcentuojant asmens perėjimo iš švietimo sistemos į darbo rinką proceso svarbą, būtina pabrėžti tai, jog ugdytinis turi būti įgijęs profesinių žinių tam, kad jas pritaikytų darbe bei turėtų galimybę konkuruoti darbo rinkoje su kitais asmenimis. Tačiau anot Brazienės ir Merkio (2012), jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką darosi vis sudėtingesnis, nuolat auga jaunų bedarbių skaičius. Mažėja jaunimo ir jaunų suaugusiųjų būsto, darbo, švietimo, paslaugų prieinamumo ir pasiekiamumo galimybės. Prailgėjus perėjimui iš švietimo sistemos į darbo rinką, perėjimas į kitus gyvenimo etapus – savo šeimos sukūrimas, perėjimas į savarankišką gyvenimą – taip pat įgyja kitokią trajektoriją ir ritmą, nepanašius į normatyvinę biografiją: švietimo sistema – darbo rinka – šeima (Brazienė, Mikutavičienė, 2013). Galimybė įsidarbinti po studijų ar mokyklos baigimo itin priklauso nuo įgyto išsilavinimo bei jo paklausos darbo rinkoje. Pasak C. Sutton (cit. Daugėla, 2008), „darbas teikia žmogui ne tik finansinį saugumą, bet ir žadina identiteto jausmą: didina savigarbą, sudaro galimybių užmegzti socialinius kontaktus, yra laiko stuktūravimo būdas“. Crawford ir kiti (2011) taip pat akcentuoja darbo svarbą teigdami, jog darbas suteikia daug naudos, kadangi asmuo įprasmina save, didina

savo savivertę bei plečia socialinį tinklą. Taigi pažymėtina, jog dalyvavimas darbo rinkoje turi ne tik finansinės naudos, tačiau sudaro galimybę asmenims jaustis pilnaverčiais visuomenės nariais. Nesant tinkamų gyvenimo sąlygų ir užimtumo, vis daugiau jaunimo ir jaunų suaugusiųjų asmenų kaip alternatyvią išgyvenimo strategiją pasirenka emigraciją (Brazienė, Merkys, 2012). Anot Brazienės ir Merkio (2012) jaunų žmonių, dar tik pradedančių suaugusiųjų gyvenimą, padėtis skiriasi tiek valstybių viduje, tiek ir tarp valstybių. Šiuos skirtumus sąlygoja įvairūs socialiniai, ekonominiai, politiniai ir kt. veiksniai.

Taigi, apibendrinant galima teigti, jog pagrindinis bruožas, pažymintys, kad asmuo yra pasirengęs savarankiškam gyvenimui yra mokėjimas patenkinti ne tik savo esminius poreikius, bet ir tapsmas pilnaverčiu visuomenės nariu. Pradėjęs savarankišką gyvenimą jaunuolis privalo priimti atsakomybę už savo atliekamus veiksmus bei užsibrėžti tam tikrus tikslus, kurių sieks.

II skyrius. SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ SVARBA PAAUGLIAMS, AUGANTIEMS SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOSE

2.1. Rizikos grupės vaikų apibrėžtis

Sąvoka rizika apibūdinama kaip pavojus, pavojingas netikrumas. Anot Malinausko (2011), vaikai, kuriems kyla pavojus ar pavojingas netikrumas adaptyviai ir adekvačiai elgtis, priskirtini rizikos grupei. Sąvoka rizikos grupės vaikai ir jaunuoliai pakankamai plati, todėl dėl tikslios apibrėžties vis dar diskutuojama. Pagrindinis bruožas, skiriantis rizikos grupės vaikus iš kitų, yra jų asocialus elgesys, dažnai atvejais turintis neigiamų pasekmių kitiems žmonėms. Kalbant apie vaikų elgesio nukrypimus nuo normos neretai vartojamos tokios sąvokos kaip asocialus, amoralus, antvisuomeninis, deviantinis bei delinkventinis. Malinauskas (2011) teigia, jog rizikos grupės vaikų elgesys dažniausiai yra įvardijamas kaip asocialus todėl, kad jis yra kenkiantis visuomenei. Tikėtina, jog šie vaikai dažniausiai yra linkę užsiiminėti baustina veikla, nusikalsti. Asocialus elgesys taip pat gali būti traktuojamas kaip įvairūs nukrypimai nuo priimtinių socialinių normų. Pasak Bražienės, Mockienės, Bružienės (2008), „visose sampratose tiksliai išskiriama principinė pozicija: specifinio elgesio vaikų fizinis, psichinis ir socialinis vystimasis neatitinka priimtų normų“. Jiems retai būdingas prosocialus elgesys. Prosocialus elgesys yra apibrėžiamas kaip bet koks elgesys, naudingas kitam žmogui ar žmonių grupei. Pagalba kitam, aktyvios

pastangos padėti, tai veiksmi, kurie naudingi kitiems žmonėms ar visuomenei kaip visumai (Twenge, Ciarocco, Baumeister, Bartels, 2007).

Socialinių paslaugų įstatyme (2006) teigiama, kad socialinės rizikos vaikas – vaikas iki 18 metų, kuris vaikatauja, elgetauja, nelanko mokyklos, ar turi elgesio problemų mokykloje, piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis yra priklausomas nuo azartinių lošimų, yra įsitraukęs ar linkęs įsitraukti į nusikalstama veiklą yra patyręs ar kuriam kyla pavojus patirti psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, smurtą šeimoje ir dėl šių priežasčių jo galimybės ugdytis ir dalyvauti visuomenės gyvenime yra ribotos. Virbalienė ir Žebrauskaitė (2007) prie rizikos vaikų priskiria nesimokančius, vaikataujančius, elgetaujančius, benamius, pasižyminčius agresyviu, asocialiu, delinkventiniu elgesiu, vartojančius psichotropines medžiagas, užsiimančius nusikalstama veikla, „sunkiai auklėjamus vaikus“. Rizikos vaikai – vaikai, kurie pasižymi emociniais, socialiniais bei mokymosi sutrikimais. Šie vaikai emociškai bei fiziškai piktnaudžiauja savo valia (Farley, 2011).

Vaikai iš socialinės rizikos šeimų, Eskytės (2008) teigimu, dažnai neturi galimybių patirti vaikystės malonumų, neretai patenka į socialinę atskirtį ir atsiduria tarsi kryžkelėje. Kaip teigia Liobikienė ir Šinkūnienė (2010), rizikos šeimoje augantys vaikai paprastai patiria vaidmenų sumaištį: kartais iš jų reikalaujama atlikti vaikų vaidmenį, bet dažniausiai – suaugusiųjų: stengtis, kad šeimoje būtų maisto, prižiūrėti mažesnius brolius ar seseris. Paauglystėje rizikos grupės vaikams itin svarbu tampa priklausyti grupei, kadangi tai suteikia galimybę įeiti į bendraamžių gyvenimą ir atsiriboti nuo suaugusiųjų įtakos. Tačiau pasak Malinausko (2011), tokie vaikai yra atstumiami dėl socialinių įgūdžių stokos, nes grupė nenori priimti tokių vaikų, kurie nemoka susidraugauti, yra užsisklendę, nesupranta kitų žmonių emocijų, sunkiai bendrauja, mėgsta nurodinėti, trukdo klasės draugams bei retai pagiria savo draugus. Todėl galima teigti, kad rizikos grupės paauglių socialiniai įgūdžiai yra riboti. Kaip teigia Pocevičienė, Karavajeva ir Eitutytė (2010), nežymūs elgesio, emocijų, socialinio bendravimo sutrikimai gali peraugti į grėsmingus socializacijos sutrikimus, kurie pasireiškia agresija prieš visuomenę ar prieš save (savižudybės, savęs naikinimas psichoaktyviomis medžiagomis ir t. t.)

Pasak Vosylienės (2009), siekiant, kad rizikos grupės vaikų socialinė raida vėl taptų visavertė, reikia papildomos socialinės ir pedagoginės pagalbos, pozityvios socializacijos

programos, prevencijos ir intervencijos metodų. Taip pat, vienas iš būdų ugdyti socialinius įgūdžius socialinės rizikos šeimų vaikams yra vaikų dienos centrų lankymas.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinės rizikos vaikams būdingas asocialus elgesys, kuris apibrėžiamas kaip turintis neigiamų pasekmių kitiems žmonėms bei neatitinkantis visuomenėje nusistovėjusių nuostatų. Tokiam vaikų ir paauglių elgesiui įtakos turi netinkamas tėvų pavyzdys.

2.2. Socialinių įgūdžių samprata ir klasifikacija

Mokslinėje literatūroje pateikiama daug ir įvairių sąvokos „*socialiniai įgūdžiai*“ apibrėžimų. Pasak Malinausko (2011), apibrėžti šią sąvoką sudėtinga dėl to, kad sąvoka socialiniai įgūdžiai remiasi daugeliu kitų sąvokų: asmenybė, intelektas, kalba, suvokimas, požiūris, vertinimas bei aplinkos ir elgesio sąveika. Autorius taip pat pabrėžia, jog socialinių įgūdžių sąvoką formuluoja bei skirtingai interpretuoja daugelio sričių specialistai (socialinio darbo, edukologijos, psichiatrijos, psichologijos). Jurevičienė ir Geležinienė (2013), taip pat pažymi, jog literatūroje aptinkama itin didelė socialinių įgūdžių sampratų įvairovė. Tačiau jų nuomone, socialiniai gebėjimai galėtų būti apibrėžiami kaip gebėjimas sąveikauti su kitais asmenimis tokiu būdu, kuris yra tinkamas ir efektyvus. Anot Raudeliūnaitės (2007), susiformavę įgūdžiai padeda užtikrinti žmogaus būties kokybę: spręsti įvairias gyvenimo problemas, sėkmingai prisitaikyti naujoje besikeičiančioje aplinkoje, taip pat sudaro galimybes asmeniui veikti aplinką ar net keisti ją. Vaiko tolimesnis gyvenimas priklausys nuo to, kaip socialiniai įgūdžiai bus formuojami pradiniam etape. Socialiniai įgūdžiai taip pat gali būti apibrėžiami kaip specifinis elgesys, kuris yra reikalingas tam, kad asmuo kompetentingai atliktų užduotį.

Pripažįstant adaptyvios asmenybės ugdymo svarbą, vis dažniau pabrėžiamas socialinių įgūdžių ugdymo aktualumas, mokėjimas spręsti problemas, priimti sprendimus, savarankiškai veikti, atsakyti už savo veiksmus (Samašonok, Gudonis, 2007). Taigi remiantis Malinausku (2011), socialiniai įgūdžiai – tai adaptyvus ir adekvatus elgesys, kuris padeda įveikti kasdienio gyvenimo reikalavimus, pasikeitimus ir sunkumus. Socialiniai įgūdžiai leidžia asmeniui efektyviai spręsti įvairias gyvenimo problemas, sėkmingai prisitaikyti naujoje besikeičiančioje aplinkoje, padeda veikti aplinką ar net keisti ją (Raudeliūnaitė, 2007). Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiškumo gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijose

(2007), pabrėžiama, kad socialiniai įgūdžiai – tai verbalinio ir neverbalinio elgesio seka, kuri yra susijusi su aplinkinių elgesiu. Tai gebėjimas prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, individų gebėjimas susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis. Socialiniai įgūdžiai siaurąja prasme yra tai, kas padeda žmonėms lengviau bendrauti tarpusavyje, prisitaikyti. Plačiąja prasme – tai ir gebėjimas įsigyti profesiją, ir susirasti darbą, ir mokėti elgtis su pinigais, išmintingai pirkti tai, ko labiausiai reikia, ir tvarkytis savo aplinkoje, palaikyti švarą, paisyti higienos reikalavimų (Vaitiekienė, 2013). Goleman (2008) socialiniams įgūdžiams priskiria:

- Įtaką – naudojimąsi veiksmingais įtikinėjimo būdais.
- Komunikavimą – atvirą klausymąsi ir įtikinamo atsakymo pateikimą.
- Konfliktų valdymą – derėjimąsi dėl nesutarimų ir jų išsprendimą.
- Lyderiavimą – žmonių ir jų grupių įkvėpimą ir vadovavimą joms.
- Pokyčių greitinimą – pokyčių inicijavimą ir valdymą.
- Ryšių užmezgimą – reikalingų santykių puoselėjimą.
- Bendradarbiavimą ir susijungimą – darbą su kitais, siekiant bendro tikslo.
- Grupinius gebėjimus – grupės darnios sąveikos siekiant vieno tikslo sukūrimą.

Mokslinėje literatūroje (Caldarella, Merrell, 1997) (cit. Vaitiekienė, 2013) dažnai skiriami: esminiai ir situaciniai įgūdžiai. Esminiai (pagrindiniai) įgūdžiai – patys svarbiausi socialiniai įgūdžiai, kurie reikalingi visose gyvenimo situacijose. Pagrindiniai socialiniai įgūdžiai susiję su žodinės ir nežodinės informacijos siuntimu ir priėmimu. Pabrėžiama, kad pagrindiniai socialiniai įgūdžiai – tai elementarus emocijos siuntimas ir jos gavimas. Situaciniai socialiniai įgūdžiai – tai įgūdžiai, kurių prireikia tik tam tikrose gyvenimo situacijose. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2007) našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijose, kaip svarbiausius ir pagrindinius socialinius įgūdžius, reikalingus asmens integracijai į visuomenę, išskiria savarankiško gyvenimo įgūdžius. Vaitiekienės (2013) teigimu, vaikai, kurie gyvena kartu su tėvais, nuosekliai mokosi, kaip gaminti ir tvarkytis, kaip elgtis su pinigais, spręsti įvairias iškilusias problemas, taip pat įgyja praktinių savęs priežiūros įgūdžių. O tuo tarpu socialinės rizikos vaikai dažnai neturi reikšmingo ir ilgalaikio ryšio su suaugusiais, kurie galėtų padėti įgyti reikalingų žinių ir įgūdžių.

Pasak Malinausko (2011), socialiniai įgūdžiai nėra susiteminti, trūksta kriterijų, kurie galėtų aiškiai apibrėžti jų klasifikaciją. Autoriaus teigimu, pagrindiniai socialiniai įgūdžiai

minimi daugelyje tyrimų yra bendravimo su bendraamžiais įgūdžiai, savitvartos, akademiniai, bendradarbiavimo ir savęs įtvirtinimo. Raudeliūnaitė (2007) teigia, jog gali būti išskirtos intrapersonalinių (santykis su savimi), interpersonalinių (santykis su kitais žmonėmis), veiklos ir bendradarbiavimo įgūdžių (santykis su veikla) rūšys. Vaitkienė (2013), atliktame tyrime „Socialinės rizikos šeimų vaikų, lankančių dienos veiklos tarnybą, socialinių įgūdžių analizė“ išskiria šias pagrindines socialinių įgūdžių kategorijas:

- Savęs pažinimo (savimonės) įgūdžiai.
- Savęs pažinimo (emocinės ir socialinės kontrolės) įgūdžiai.
- Savarankiško gyvenimo įgūdžiai.
- Bendravimo įgūdžiai.
- Bendradarbiavimo įgūdžiai.
- Atkaklaus elgesio įgūdžiai.
- Doroviniai įgūdžiai.

Samasonok ir Gudonis (2007) akcentuoja, jog socialinių įgūdžių ugdymas – tai kompleksinis ir ilgalaikis procesas, į kurį, be paties ugdytinio, turi būti įtraukti visi suaugusieji, esantys jo aplinkoje. Socialinių įgūdžių ugdymas ir lavinimas gerina socialinio funkcionavimo galias, didina asmens galimybes dalyvauti visuomenės gyvenime. Be to, socialiniai įgūdžiai padeda įveikti stresą, jaustis sveikai tiek fiziškai, tiek psichologiškai; padeda pasitikėti savimi, savo jėgomis, efektyviai bendrauti, suteikia vidinės energijos, stiprina ir sudaro prielaidas gyventi laimingesnį, produktyvesnį gyvenimą tiek individualiame, tiek tarpasmeniniame lygmenyje (Sacks, Kekelis 1992; Kolb, Hanley-Maxwell, 2003 ir kt.) (cit. iš Raudeliūnaitė, 2009). Mokslininkai Jurevičienė, Ruškus, Kaffemanienė (2011), taip pat pabrėžia, jog socialiniai įgūdžiai turi daug teigiamos įtakos žmogaus asmeniniam ir visuomeniniam gyvenimui, lemia asmens socialinį funkcionavimą, socialinių situacijų valdymo kokybę. Angélico ir kt. (2013) teigia, jog socialinių įgūdžių deficitas sukelia našumo ir socialinės sąveikos sutrikimus.

Pasak Vosylienės (2009), socialiniai įgūdžiai įgyjami stebint, modeliuojant aplinkinių elgesį ir gaunant grįžtamąjį ryšį apie savo elgesio pasekmes. Įgūdžiai yra susiję su aplinkos ypatybėmis, situacijos specifiškumu, taip pat su amžiumi, lytimi, būsena. Svarbiausias socialinių įgūdžių ugdymo pratybas sudaro:

- Vaidybiniai žaidimai, piešimas, pasakojimas, analizė ir pan.;

- Konkretaus įgūdžio mokymas;
- Įgūdžio aptarimas, analizė ir modeliavimas;
- Namų užduočių atlikimas, pateikimas ir aptarimas.

Samašonok ir Gudonis (2007) kaip rezultatyviausius metodus, ugdant socialinius įgūdžius išskiria žaidimo terapiją bei išorinį stimuliavimą skatinant vaikų aktyvumą. Remiantis pragmatizmo filosofine kryptimi, galima teigti, jog socialiniai įgūdžiai privalo būti ugdomi ne tik perteikiant teorinius žinias, tačiau suteikiant vaikams galimybę viską išbandyti praktiškai. Šioje koncepcijoje, ugdymas yra orientuotas į gyvenimiškų problemų sprendimą veiklos pagalba. Pragmatizmo atstovas Džeimsas (1995) teigė, jog „pragmatizmas nusiteikęs priimti viską, vadovautis ir logika, ir jutomais, atsižvelgti į kukliausią ir asmeniškiausią patyrimą“. Taigi galime daryti prielaidą, jog praktinis socialinių įgūdžių ugdymas bei tinkamas tėvų pavyzdys pirminės socializacijos metu turėtų teigiamos įtakos vaikų ir jaunuolių adekvačiam savęs vertinimui.

Apibendrinant galima teigti, jog socialiniai įgūdžiai padeda asmenims pilnavertiškai funkcionuoti visuomenėje, kadangi tinkamai išugdyti socialiniai įgūdžiai suteikia galimybę iš arčiau pažinti save bei kitus, konstruktyviai spręsti konfliktus bei efektyviai bendrauti ir bendradarbiauti.

2.3. Šeima – pagrindinis socialinių įgūdžių ugdymo institutas

Sąvoką „šeima“ skirtingų sričių specialistai apibrėžia nevienodai. Kaip teigia Kanopienė, Mikulionienė, Česnuitytė (2013), šeimos socialinis institutas yra ilgametis sociologų diskusijų bei tyrimų objektas. Pasak Grakauskaitės – Karkockienės (2012), remiantis Europos ir Vakarų civilizacijos tradicija šeima yra apibūdinama kaip žmonių grupė, susijusi kraujo, įvaikinimo arba santuokos ryšiais. 2008 m. Seimas priėmė Šeimos koncepciją, kurioje šeima traktuojama kaip sutuoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai), jeigu jų yra. Joje taip pat teigiama, kad šeima gali būti nepilna ar išplėstinė. Jovaiša (2007) pateikia kiek kitokį šeimos apibūdinimą. Jis teigia, jog šeima - mažiausias visuomenės regeneracijos kolektyvas, kurį sieja ekonominės ir dvasinės veiklos bendrumas. Kvieskienės (2005) nuomone, šeima – unikali socialinė institucija, nes joje pratęsiama gyvybė, individas tampa tam tikros grupės narys; čia prasideda jo ankstyvoji socializacija. Pagrindiniai socializacijos veikėjai yra tėvas, motina bei pats vaikas. Šiuolaikinio

pragmatizmo atstovas Rorty (1999) itin pabrėžia socializacijos svarbą asmens gyvenime. Jis teigia, kad „socializacijos procesas pirmiausia yra siejamas su tiesa kaip adekvatumu visuomeninėms normoms ir konvencijoms“. Socializacijos proceso metu individas sąveikaudamas su aplinka perima tam tikrą socialinę patirtį, vertybes, kurios sudaro pagrindą nuostatų formavimuisi. Berger ir Luckmann (1999) socializaciją traktuoja kaip „visapusišką bei nuoseklų individo įsitraukimą į objektyvų visuomenės pasaulį ar į kurią nors veiklos sritį“. Autoriai išskiria pirminę ir antrinę socializaciją.

- Pirminė socializacija yra ta pirmoji socializacija, kurią individas patiria vaikystėje ir per kurią tampa visuomenės nariu.
- Antrinė socializacija – tolimesnis procesas, kuris padeda jau socializuotam individui įsitraukti į naujas objektyvaus jo visuomenės pasaulio sritis.

Šeimos mokslinio pažinimo svarba grindžiama prielaida, jog santykiai tarp šeimos narių yra visų kitų socialinių santykių prototipas, šeima yra viena pamatinių žmonių bendrabūvio formų, būdinga visoms visuomenėms, ir galiausiai, socialinių lūžių laikotarpiais būtent šeima amortizuoja netikėtus socialinius ekonominius smūgius (Kanopienė, Mikulionienė, Česnuitytė, 2013). Analizuodama šeimos sampratą bei jos transformaciją Blebienė (2008) išskiria pagrindines šeimos funkcijas:

- psichosocialinė – šeimą sieja socialiniai, ekonominiai ir emociniai ryšiai;
- ekonominė – materialinio apsirūpinimo, apsitarnavimo ir gamybinės veiklos sfera;
- reprodukcinė – seksualinio aktyvumo ir kartų pratęsimo sfera;
- globos ir priežiūros – šeimoje realizuojama pirminė ir natūrali tarpusavio globa ir priežiūra;
- socializacijos – šeima vaikams suteikia pirmines žinias ir įgūdžius, juos ugdo, formuoja jų savimone;
- kultūrinė – šeima, kaip pirminė sociokultūrinių, etnokultūrinių vertybių perteikėja;

Šeima yra tas socialinis darinys, kuriame auganti karta globojama ir saugoma nuo aplinkos pavojų (Danilevičienė, 2008). Tėvų ir jų vaikų santykiai yra pagrindinis veiksnys, kuris turi įtakos asmens tapsmui bei sėkmingai adaptacijai šiuolaikinėje visuomenėje. Galime teigti, jog šeima yra pirmoji ir pagrindinė vaiko ugdymo institucija, turinti itin daug reikšmės vaiko ateičiai ir jo tolimesniam gyvenimui. Joje turi būti išugdytas supratimas apie gėrį ir blogį, kad jaunas

žmogus, tapdamas savarankišku, galėtų pasirinkti ką vertinti teigiamai ir ką smerkti (Aleksandravičius, Navasaitienė, Vosylienė, 2010). Tačiau reikėtų pabrėžti tai, jog ne kiekviena šeima sugeba išugdyti socialią asmenybę.

Pastaruoju metu viena aktualiausių problemų visuomenėje tampa rizikos grupei priklausančių šeimų daugėjimas. Prieš analizuojant socialinės rizikos šeimų apibrėžtį, visų pirma būtų tikslinga išsiaiškinti sąvokos socialinė rizika reikšmę. Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems asmenims įstatyme (2011), pateikiamas toks socialinės rizikos apibrėžimas: „socialinė rizika – veiksniai ir aplinkybės, dėl kurių asmenys patiria ar yra pavojus patirti jiems socialinę atskirtį: suaugusiųjų socialinių įgūdžių tinkamai prižiūrėti ir ugdyti vaikus (įvaikius) stoka ar nebuvimas; vaikų (įvaikių) visapusiško fizinio, protinio, dvasinio, dorovinio vystymosi ir saugumo sąlygų neužtikrinimas; psichologinė, fizinė ar seksualinė prievarta; smurtas; įsitraukimas ar polinkis įsitraukti į nusikalstamą veiklą; piktnaudžiavimas narkotinėmis, psichotropinėmis medžiagomis, alkoholiu, priklausomybė nuo narkotinių, psichotropinių medžiagų, alkoholio, azartinių lošimų; elgetavimas, valkatavimas, skurdas ir benamystė; motyvacijos dalyvauti darbo rinkoje stoka ar nebuvimas“. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus pažymyje (2012) teigiama, jog šeimos į socialinės rizikos šeimų apskaitą dažniausiai įrašomos dėl girtavimo, psichotropinių medžiagų vartojimo bei socialinių įgūdžių stokos.

Rutkauskienė ir Gudliauskaitė – Godvadė (2011), išskyrė pagrindinius socialinės rizikos veiksnius:

- socialiniai-ekonominiai (žemas materialinis gyvenimo lygis, prastos būsto sąlygos, tėvų nedarbas);
- socialiniai-demografiniai (nepilna šeima, pakartotinė santuoka, svetimas vaikas šeimoje);
- medicininiai-sanitariniai (nepalankios gyvenimo sąlygos, lėtinės ligos, negalia);
- psichologiniai-pedagoginiai veiksniai (tarpasmeninių santykių sutrikimai, vertybinių orientacijų deformacija, pedagoginės tėvų nesėkmės, tėvų ir vaikų susvetimėjimas, nepakankamai emocionalūs ar nepasitikėjimu grįsti santykiai ir pan.);
- kriminaliniai veiksniai (smurtas šeimoje, parazituojančias tėvų gyvenimo būdas, girtavimas ir pan.).

Vaiko asmenybės formavimuisi iškyla grėsmė tuomet, kai jo artimiausioje aplinkoje, t. y. šeimoje, girtaujama, smurtaujama, tėvai turi psichologinių problemų ar yra priklausomi nuo azartinių lošimų. Todėl tikėtina, kad jis patirs problemų ir už šeimos ribų, santykiuose su kitais vaikais, mokykloje ir kitur (Česnuitytė, 2007). Kavecán, Oljaka ir kt. (2012) nurodo, jog ne tiek šeimos struktūros pokyčiai lemia vaikų elgesio problemas, kiek blogas emocinis ryšis tarp šeimos narių. Wahl, Metzner, (2011), Rork, Morris, (2009) ir kt. nurodo, kad didžiausia įtaka vaikų psichologinėms, emocinėms, elgesio ir socialinėms problemoms atsirasti yra neigiamas šeimos mikroklimatas, kurį sudaro šiltų emocinių santykių nebuvimas, kontrolės stoka arba perdėtai griežta kontrolė, neteisingi skatinimai ir bausmės, prieštaringi reikalavimai. Vaiko socializacijos eiga ir branda priklauso nuo to, kaip jis jaučiasi savo biologinėje ar globėjų šeimoje. Todėl tikėtina, kad socialinių įgūdžių stokos ištakos galima susieti su ankstyvąja neigiama patirtimi vaikystėje. Nedarni šeima, netinkamas tėvų elgesio modelis, bendravimo su vaiku ribotumas, nesidomėjimas vaiko poreikiais, nepastovūs santykiai su vaiku, jo atstūmimas – vieni iš veiksnių, sąlygojančių socialinių įgūdžių formavimosi ribotumą, sunkumus palaikant stabilius ryšius su aplinkiniais (Samašonok, Gudonis, 2007).

Guščinskienės, Kondrotaitės (2006) teigimu, socialinės rizikos šeimos – tai šeimos kaip socialinio instituto ir kaip mažos pirminės socialinės grupės tipas, kuris dėl savo ypatybių neatitinka savo paskirties ir nevisiškai vykdo savo funkcijas, yra labiau veikiamas neigiamų socialinių veiksnių ir koreliuoja su socialinės rizikos grupėmis, kurios kelia grėsmę normaliam visuomenės funkcionavimui. Pasak Berns (2007), socialinės rizikos šeimos neretai apibūdinamos, kaip šeimos, kurioms trūksta socialinių įgūdžių. Tokio tipo šeimos neturi ne tik reikalingų įgūdžių, bet ir motyvacijos savarankiškai tvarkyti savo gyvenimo. Vaikai šiose šeimose tampa socialiai pažeidžiami dėl nesaugios namų aplinkos, pozityvių santykių šeimoje trūkumo, nepriežiūros, netinkamo auklėjimo. Dėl anksčiau minėtų priežasčių atsiranda elgesio, emocinės, mokymosi, bendravimo su bendraamžiais problemos, stokojama socialinių įgūdžių, vaikai jaučiasi vieniši, emociškai jautresni. Socialinės rizikos šeimos stokoja vaikų priežiūros ir ugdymo įgūdžių, neužtikrina pagrindinių savo vaikų teisių. Dėl to, šių šeimų vaikai dažniau patenka į policijos akiratį, pasiduoda gatvės įtakai arba tampa nusikaltimų aukomis (Vaitiekienė, 2013). Manytina, kad savo gyvenimo būdo įpročius jos perduos kitoms kartoms (Rutkauskienė, Gudliauskaitė - Godvadė, 2011).

Umbrasienė ir Narkauskaitė (2010) teigia, jog tėvų pavyzdinis elgesys, moralinių vertybių ir normų ugdymas, šiltas ir glaudus emocinis ryšys tarp šeimos narių, nuoseklus auklėjimas, aiškių taisyklių ir ribų nustatymas, nepalankių šeimos sąlygų mažinimas gali stabdyti vaikų nusikalstamo elgesio formavimąsi. Taigi galima daryti prielaidą, jog socialiniai įgūdžiai gali būti išmokstami stebint teigiamą pavyzdį ir perimant tinkamo elgesio modelius iš suaugusiųjų.

Nors daugelyje mokslinės literatūros šaltinių teigiama, jog šeima yra pirminis ir pagrindinis vaiko socializacijos institutas, tačiau pastebima, jog pastaruoju metu didelė dalis šeimų negali savo vaikams užtikrinti tinkamų gyvenimo ir ugdymo(si) sąlygų, todėl kaip alternatyva, ugdant socialinius ir gyvenimo įgūdžius, didinant vaikų ir paauglių užimtumą, siekiama socialinė rizikos vaikus ir paauglius nukreipti dienos centrų lankymui.

2.4. Vaikų dienos centras kaip veiksnys, ugdantis socialinius įgūdžius

Vaikų dienos centrai pradėti steigti jau nuo 1994 m. nevyriausybiinių organizacijų iniciatyva. Šių centrų sektoriaus plėtra suaktyvėjo patvirtinus Nacionalinę nevyriausybiinių organizacijų vaikų dienos centrų 2002-2004 metų programą. Atsirado galimybė dienos centrams gauti finansavimą iš valstybės biudžeto (Sipovič, 2007). Nacionalinėje Vaikų dienos centrų 2005-2007 programoje (2004) teigiama, jog vaikų dienos centras - viešasis juridinis asmuo, teikiantis socialines ir ugdymo paslaugas socialinės rizikos šeimoms ir vaikams. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme (2007) išryškėja dar viena vaikų dienos centrų veiklos kryptis t. y. vaiko minimalios priežiūros priemonių vykdymas. Šiame įstatyme vaikų dienos centras apibūdinamas kaip viešasis juridinis asmuo, vykdamas vaiko minimalios priežiūros priemones, teikiantis socialines ir kitas paslaugas socialinės rizikos šeimoms ir (ar) vaikams.

Indrašienė ir Šlapelienė (2007) pabrėžia, jog pagrindinės priežastys, lėmusios dienos centrų steigimą: socialinės rizikos šeimų daugėjimas, didėjantis neužimtų nepilnamečių. Pasak Išoraitės (2007), vaikų dienos centrų, kaip vienos iš dienos globos įstaigų, paskirtis:

- aktyviai kovoti su socialinėmis problemomis, užkirsti kelią: skurdui, alkoholizmui, narkomanijai, nusikalstamumo plitimui, socialinei atskirčiai;
- skatinti bendruomenės aktyvumą, savarankiškumą bei sąmoningumą, sprendžiant problemas, atstatyti dėl įvairių rizikos faktorių sutrikusias asmenų biosocialines funkcijas

taip pat atkurti ryšius su juos supančia aplinka ir bendruomene, išvengti socialinės atskirties;

- apsaugoti nuo neigiamo aplinkos poveikio, suteikti reikiamą pagalbą, kad žmogus turėtų galimybę išspręsti savo problemas ir nebegrįžti vėl į neigiamą aplinką;
- sudaryti sąlygas kūrybingai ir turiningai praleisti laisvalaikį, bendrauti, tobulinti, socialinius, kultūrinius įgūdžius, tobulėti kaip asmenybei, gilinant užsienio kalbų žinias, mokantis dirbti kompiuteriu;
- suteikti pagalbą atstatant pažeistas fizines organizmo funkcijas;
- teikti informaciją, įvairių sričių specialistų konsultacijas;
- formuoti asmens higienos įgūdžius, skatinti savivoką;
- kiekvieną žmogų mokinti vertinti save ir jaustis vertingu ir saugiu mūsų visuomenėje.

Anot Sipovič (2007), vaikų dienos centrų veikla yra individualaus pobūdžio, nes nėra detalių socialinių paslaugų standartų ir bendrųjų reikalavimų dienos centrams, todėl kiekvienas dienos centras stengiasi kuo geriau tenkinti konkrečios klientų grupės poreikius.

Į dienos centrą dažniausiai patenka vaikai iš socialinės rizikos šeimų, kurios gauna mažas pajamas, taip pat nesugeba tinkamai pasirūpinti savo vaikais, užtikrinti jiems saugios aplinkos. Į dienos centrą patenkantys paaugliai dažnai jau yra emociškai sužaloti dėl netinkamos jų vystymuisi šeimos atmosferos. Lankyti šiuos centrus vaikai yra nukreipiami vaiko teisių apsaugos skyriaus specialistų, policijos pareigūnų, socialinių darbuotojų bei mokyklų socialinių pedagogų. Taip pat pasitaiko atvejų, kuomet tėvai patys pateikia raštišką prašymą, kad vaikas galėtų lankyti dienos centrą. Nukreipimo priežastys yra įvairios, tačiau dažniausiai pasitaikančios tai mokyklos nelankymas, teisėtvarkos pažeidimai, priklausomybės, visuomenei nepriimtinas elgesys.

Pagrindinis šių centrų tikslas - suteikti galimybę turiningai praleisti laisvalaikį, skatinti užimtumą tam, kad vaikai ir jaunuoliai neleistų savo laisvo laiko gatvėse, elgetaudami. Dienos centruose vaikams taip pat organizuojamas ugdymas, pamokų ruošia ir maitinimas. Masiliauskienė ir Griškutė (2010) teigia, jog VDC teikia kompleksinę pagalbą. Autorės pabrėžia, kad šios pagalbos pagrindas – tinkamo vaikų užimtumo organizavimas bei vaikų atsparumo socialiniams rizikos veiksniams ugdymas. Taigi galime teigti, jog dienos centre organizuojamos veiklos labiausiai yra orientuotos į mokyklinio amžiaus vaikus, kurios atitolina juos nuo galimai

tykančių pavojų. Tačiau reikėtų paminėti ir tai, jog ne tik vaikai ir jaunuoliai yra pagrindiniai dienos centrų teikiamų paslaugų gavėjai. Į dienos centrų veiklas siekiama įtraukti ir tėvus/globėjus, kadangi tik abipusis bendravimas ir bendradarbiavimas gali turėti pozityvių pasekmių vaiko socializacijos procesui. Vaikų tėvai yra atsakingi už vaiko auklėjimą ir turi jiems didžiausią įtaką, todėl dienos centrai tinkamiausių pagalbos vaikui būdų ieško kartu su tėvais.

Šiuos centrus lankantys vaikai ir jaunuoliai dažniausia susiduria su bendravimo problemomis, socialinių įgūdžių neturėjimu. Anot Samašonok ir Gudonio (2007), charakterizuojant socialinių įgūdžių stoka pasižyminčius vaikus ir paauglius, galima juos apibūdinti kaip turinčius bendravimo sunkumų, pasižyminčius silpnu psichologiniu atsparumu, socialinės patirties stygiumi, nepaklusnumu aplinkinių reikalavimams, silpna elgesio ir emocijų kontrole, destruktiviu problemų ir konfliktinių situacijų sprendimu, empatiškumo stoka, nesugebėjimu apginti savo nuomonės, taip pat jų yra silpni socialiniai interesai, nepakankamas dalyvavimas socialiniame gyvenime. Uždaresni vaikai, jausdami aplinkinių kritiką, patys atsitraukia, izoliuojasi nuo bendraamžių, taip praradami galimybę įgyti bendravimo įgūdžių taip dar labiau sunkindami socializacijos procesą paauglystėje (Jonutyte, 2007). Dienos centruose svarbią reikšmę turi socialinių įgūdžių formavimo, sveikatos ugdymo programos, kurių metu vaikai supažindinami su pagrindiniais socialiniais įgūdžiais. Todėl tikėtina, jog socialinių įgūdžių lavinimas tampa prioritetine sritimi dirbant su rizikos grupės vaikais ir jaunuoliais. Tačiau Malinauskas (2011) pabrėžia, jog socialinių įgūdžių ugdymo galimybės yra ribotos dėl to, kad asociali grupė vaikams įgyja referentinės grupės statusą ir pradeda atlikti pagrindinį vaidmenį, formuojantis asmenybei, nes asociali grupė užtikrina savo nariams socialinę, emocinę ir moralinę paramą.

Nevyriausybinių organizacijų statusą turintys vaikų dienos centrai, nepaisant įvairių finansavimo, nesureguliuotų bendradarbiavimo mechanizmų, randa naujų būdų, kovojant prieš skurdą ir socialinę atskirtį, bandydami vaikams iš socialinės rizikos šeimų sudaryti galimybes sėkmingai integruotis visuomenėje ir tapti visaverčiais jos nariais (Lazutka, 2004) (cit. Pivorienė 2010). Pasak Day (2009), vaikų dienos centrai yra laikomi vienu pagrindinių vaikų ir jaunuolių gyvenimo kokybės gerinimo mechanizmų.

Būtina pabrėžti ir tai, jog dirbant su socialinės rizikos šeimų vaikais, vaikais linkusiais nusikalsti ar turinčiais priklausomybės problemų, siekiant koreguoti jų elgesį bei ugdyti

socialinius įgūdžius, reikalinga profesionali specialistų pagalba. Anot Malinausko (2011), visiems specialistams, dirbantiems tiek su vaikais, tiek su suaugusiais asmenimis, labai svarbu laikytis profesinės etikos reikalavimų. Autorius pabrėžia, jog socialiniams pedagogams reikalingi papildomi įgūdžiai (pasitikėjimas, išklausymas, empatija) dirbant su rizikos grupės vaikais. Dienos centrams taip pat reikalingi socialiniai darbuotojai, pedagogai, psichologai, kurie turėtų pakankamai reikalingų žinių ir įgūdžių rizikos grupės paauglių elgesio keitimui. Specialistai dirbdami su socialinės rizikos grupei priklausančiais vaikais ir jaunuoliais turėtų naudoti tiek grupinio, tiek individualaus darbo metodus. Pasak Pivorienės (2010), toks derinys gali visapusiškiau atliepti specifinius vaikų poreikius ir duoti geresnių darbo rezultatų. Autorė taip pat akcentuoja, jog taikant individualų ir grupinį darbo metodus yra siekiama integruoti dvi žmogaus egzistencines demencijas: individualiąją ir socialinę, nes esant tik vienai iš jų, žmogus negalėtų visapusiškai įgyvendinti savo būties socialinėje grupėje, kaip socialinio veiksmo dalyvis arba kaip individuali asmenybė, esant giliam individualiam santykiui.

Anot Vaitiekienės (2013), dienos centruose vaikai įgyja reikiamų socialinių įgūdžių – tampa savarankiškesni, įgyja pasitikėjimo savimi, tampa mandagesni, išmoksta patys spręsti savo problemas, išmoksta bendrauti su aplinkiniais, ramiau reaguoti į pastabas. Be to, gerėja vaikų, pažangumas mokykloje, rečiau praleidžia pamokas, gerėja santykiai su mokytojais ir bendraamžiais bei jo situacija šeimoje. Pastebėta, kad sistemingas, įvairiapusis darbas su vaikų dienos centrus lankančių vaikų šeimomis pagerino centrą lankančių vaikų ir jų tėvų tarpusavio santykius, padėjo pačiai šeimai spręsti iškilusias problemas. (Vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategija, 2007). Taigi galime daryti prielaidą, jog tinkamas socialinių įgūdžių ugdymas padeda vaikams ir jaunuoliams tapti psichologiškai atsparesniems, sugebantiems rasti konstruktyvius problemų sprendimo būdus.

Galima teigti, kad vaikų dienos centras – viena pagrindinių įstaigų, galinčių tinkamai ugdyti socialinės rizikos paauglių socialinius bei gyvenimo įgūdžius, kadangi šie paaugliai neturi galimybės jų įgyti savo šeimose dėl netinkamai susiklosčiusių gyvenimo sąlygų. Vaikų dienos centre dirbantys specialistai siekia efektyvaus bendravimo ir bendradarbiavimo ne tik su paaugliais, tačiau ir su jų tėvais, nes tik tokiu atveju bus įmanoma pasiekti užsibrėžtų tikslų.

**III skyrius. SOCIALINĖS RIZIKOS PAAUGLIŲ, LANKANČIŲ DIENOS CENTRŲ,
PERĖJIMO IŠ MOKYKLINIO AMŽIAUS Į SUAUGUSIŲŲ GYVENIMĄ,
MODELIAVIMAS. TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ.**

3. 1. Tyrimo metodika ir organizavimas

Empirinis tyrimas buvo atliktas taikant kokybinę tyrimo prieigą. Šio tyrimo siekiamas ši prieiga yra artimesnė, nes sudaro galimybę tirti socialinės rizikos paauglių perėjimo, iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą, ypatumus nesureikšminant kiekybinių rodiklių. Kardelis (2002) kokybinį tyrimą apibūdina kaip sistemingą, nestruktūruotą, atvejo ar individų grupės, situacijos ar įvykio tyrimą natūralioje aplinkoje, siekiant suprasti tiriamuosius reiškinius bei pateikti interpretacinį, holistinį jų paaiškinimą. Taikant tik kiekybinius tyrimo metodus, sudėtinga aprėpti visa, kas vyko per planingai organizuotas socialinių gebėjimų lavinimo pratybas (Vyšniauskytė – Rimkienė, 2008).

Tyrimui atlikti pasirinktas veiklos tyrimas. Charles (1999) teigimu, veiklos tyrimas įvardija tyrimą, susijusį su naujo plano, procedūros sukūrimu ir patikrinimu. Veiklos tyrimas buvo atliekamas taikant autorės adaptuotą Socialinių įgūdžių ugdymo programą, kuri padeda tinkamai pasiruošti perėjimui iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą bei įsisavinti savarankiško gyvenimo ypatumus. Pasirengimas savarankiškam gyvenimui turi būti kompleksinis, todėl svarbūs tiek praktiniai, tiek ir emociniai bei tarpasmeninio bendravimo įgūdžiai (Independent living minimum standards recommended for children in foster care, 2004). Dėl šios priežasties sąvoka socialiniai įgūdžiai vartojama plačiąja prasme tam, kad apimtų ne tik emocinius ir tarpasmeninius įgūdžius, tačiau taip pat ir tuos įgūdžius, kurie reikalingi kasdieninėse situacijose. Pasak Vaitiekienės (2013), socialiniai įgūdžiai siaurąja prasme yra tai, kas padeda žmonėms lengviau bendrauti tarpusavyje, prisitaikyti. Plačiąja prasme – tai ir gebėjimas įsigyti profesiją, ir susirasti darbą, ir mokėti elgtis su pinigais, išmintingai pirkti tai, ko labiausiai reikia, ir tvarkytis savo aplinkoje, palaikyti švarą, paisyti higienos reikalavimų. Todėl pirmojoje socialinių įgūdžių lavinimo programos dalyje akcentuojami tarpasmeninio bendravimo įgūdžiai (savęs pažinimas, pykčio valdymas ir pan.). Antrojoje dalyje daugiau dėmesio skiriama kasdienių įgūdžių lavinimui (asmeninių finansų taupymas, maisto ruošimas, asmens higiena ir pan.). Programa sudaryta iš 12 – os užsiėmimų: 1) Programos pristatymas. Susipažinimas, susitarimų kūrimas; 2)

Jausmų išreiškimas, pykčio valdymas; 3) Savęs pažinimas; 4) „Pasaulis, kuriame aš norėčiau gyventi“; 5) Komplimentai, jų sakymas; 6) Kūno kalba; 7) Sveika mityba; 8) Maisto ruošą; 9) Apsipirkimas maisto prekių parduotuvėje; 10) Asmens higiena; 11) Asmeniniai finansai; 12) Įgytos patirties apibendrinimas, jausmų išsakymas.

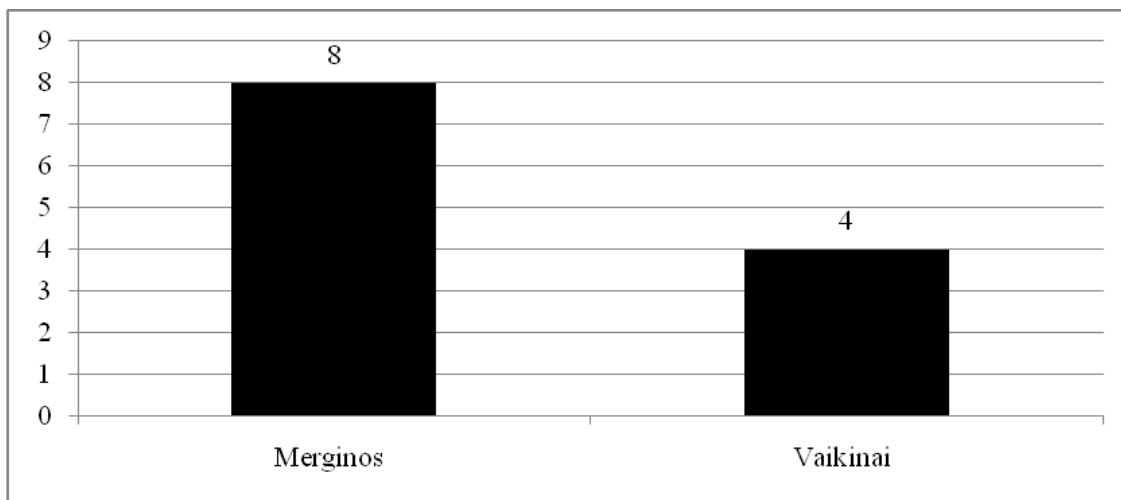
Esminis šio tyrimo duomenų rinkimo metodas – socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlių analizė. Rašinėlių temos: „Kaip aš reiškiu jausmus ir valdau savo pyktį?“, „Ar gerai pažįstu save?“, „Pasaulis, kuriame norėčiau gyventi“, „Kaip aš sakau komplimentus ir į juos reaguuju?“, „Neverbalinė kalba mano gyvenime“, „Mano mitybos įpročiai“, „Maisto ruošą“, „Apsipirkimas maisto prekių parduotuvėje“, „Kaip aš rūpinuosi savo higiena?“, „Mano asmeniniai finansai“.

Gauta medžiaga apdorota turinio (content) analizės metodu, kuris buvo taikomas pagal Straus, Korbin, aprašytą metodologinį pagrindimą (Страусс, Корбин, 2001). Duomenys kategorizuoti pagal semantinius ryšius bei grafiškai pavaizduoti naudojant Microsoft Office Excel programą. Atsakymų kategorizavimo kontrolė, kategorijų turinio validacija ir intersubjektyvumo kontrolė buvo atliekama pasitelkus ekspertų pagalbą. Ekspertų grupė buvo sudaryta iš 3 asmenų t. y. magistro darbo vadovės bei 2 - jų socialinės pedagogikos 2 kurso magistro studijų studentų, turinčių patirties taikant turinio (*content*) analizę.

Magistriniame darbe laikomasi **pragmatizmo filosofijos** idėjų, kurios akcentuoja praktinio asmens patyrimo naudą bei siekia atsisakyti vien tik teorinių žinių perteikimo. Anot Bitino (2000), demokratinio gyvenimo gebėjimai negali būti įgyti vien suvokimo, žinojimo pagrindu; jie įgyjami praktinėje veikloje, todėl moksleivių gyvenimą būtina organizuoti demokratiniais pagrindais, mokyti juos spręsti bendro gyvenimo problemas. Duobilienės teigimu (2006), tyrimai rodo, kad taikant pragmatistinį ugdymą yra labai daug išmokstama, žinios tuomet yra išsamios, nes jos yra įgyjamos per patirtį. Taigi galime daryti prielaidą, jog praktinis socialinių įgūdžių lavinimas turėtų įtakos adekvačiam socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, savęs vertinimui. Gavilán, Castignani (2011) teigimu, sąvoka įvairovė reiškia kiekvieno asmens pripažinimą ir jo individualių skirtumų gerbimą, kadangi jie yra būdingi žmogaus prigimčiai, todėl ugdant būtina atsižvelgti į kiekvieno poreikius. Anot pragmatizmo atstovo Džeimso (1995), į ugdytinius vertėtų žiūrėti kaip į individus, kurie siekia įgyti įvairaus tipo įgūdžių, tarp jų ir socialinių įgūdžių.

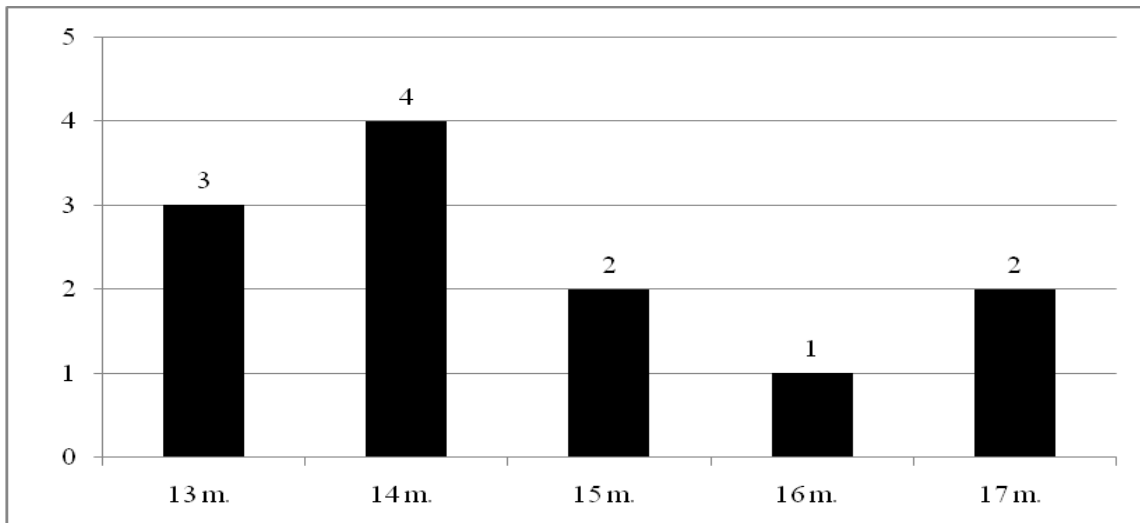
Tyrimo imties ir vietos charakteristika. Tyrimas buvo atliekamas vaikų ir jaunimo užimtumo dienos centre Kelmėje, 2013 m. gruodžio – 2014 m. vasario mėnesiais. Tyrime naudota patogioji imtis. Jame dalyvavo 12 socialinės rizikos paauglių, lankančių šį dienos centrą. Kadangi visi tyrime dalyvavę asmenys nepilnamečiai (nuo 13 iki 17 metų), tyrimas buvo atliekamas gavus socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, tėvų arba globėjų sutikimus. Vykdam tyrimą buvo surinkta informacija apie demografinę respondentų situaciją (t.y. lytis, amžius).

Iš 12 tyrime dalyvavusių respondentų 8 buvo merginos, 4 – vaikinai. Tai atspindi duomenys, pateikti 1-ame paveiksle.

1 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal lytį

Respondentų amžius pasiskirsto tarp 13 – 17 metų amžiaus. Daugiausia respondentų yra 14 metų, mažiausiai – 16 metų. Išsamesni duomenys apie respondentų amžių pateikti 2 –ame paveiksle.

2 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal amžių

Tyrimo etapai.

I etape (2013 m. rugsėjo – lapkričio mėn.) buvo analizuojama mokslinė literatūra, dokumentai. Ši mokslinės literatūros ir dokumentų analizė leido suformuluoti tyrimo problemą, apibrėžti tyrimo tikslą, uždavinius bei iškelti hipotezę.

II etape (2013 m. gruodžio – 2014 m. vasario mėn.) remiantis moksline literatūra kuriama Socialinių įgūdžių ugdymo programa, vedami užsiėmimai socialinės rizikos paaugliams, lankantiems dienos centrą. Ugdytiniai rašo rašinėlius paskirtomis temomis.

III etape (2014 m. kovo – balandžio mėn.) atliekama gautų tyrimo duomenų analizė, atskleidžianti socialinių įgūdžių ugdymo programos veiksmingumą bei paauglių, priklausančių socialinės rizikos grupei, socialinių įgūdžių ypatumus.

3. 2. Veiklos tyrimo metodika

Anot Juodraičio (2013), veiklos tyrimas nėra tik tyrimas, kuris vyksta po veiklos. Autorius pabrėžia, jog tai veikla, kuri yra tyrinėjama, keičiama ir vėl tyrinėjama. Taip pat siekiama, jog tai taptų nuoširdžiu demokratišku ar nepriverstiniu procesu, per kurį tie, kuriems reikia padėti, apibrėžtų savo tyrimo tikslus ir pasekmes.

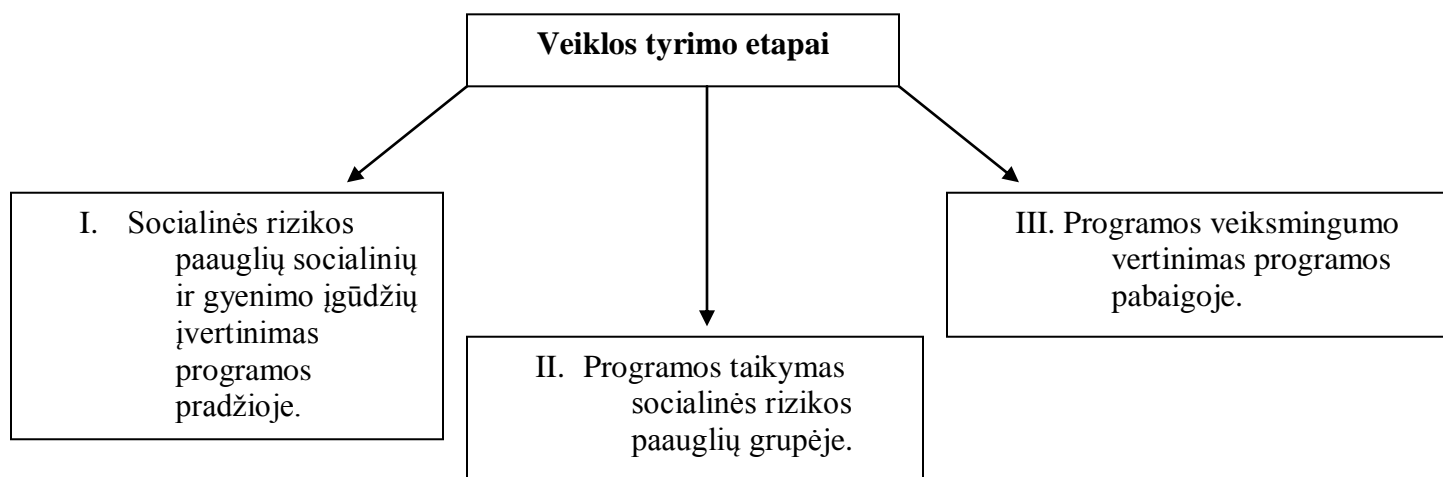
Veiklos tyrimai naudojami realiose, o ne išgalvotose situacijose, kadangi pagrindinis dėmesys skiriamas realių problemų sprendimui (O'Brien, 1998). Autoriaus teigimu, veiklos tyrimas yra holistinio požiūrio, nes labiau orientuojamasi į problemų sprendimą, o ne vien tik į duomenų rinkimą ir analizavimą. Todėl darbo autorė tyrimo metu ne tik vedė užsiėmimus, tačiau

taip pat stebėjo socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, elgesį bei juos supančią aplinką.

Pasak Stringer (1999) (cit. Smith, 1996; 2001; 2007) veiklos tyrimai remiasi:

- Demokratiškumo principu. Leidžiamas visų žmonių bešališką dalyvavimą.
- Teisingumo principu. Pripažįstama visų žmonių lygybė.
- Išlaisvinimo principu. Laisvės suteikimas nuo priespaudos.
- Gyvenimo pagerinimo principu. Žmogiškojo potencialo išraiška.

„Kadangi veiklos tyrimas atliekamas realiomis aplinkybėmis, ir apima glaudų ir atvirą bendravimą tarp susijusių asmenų, mokslininkai turi atkreipti ypatingą dėmesį į etinius aspektus“ (O'Brien, 1998). Todėl atliekant veiklos tyrimą dienos centre, socialinės rizikos paaugliai, visų pirma, buvo informuoti apie užsiėmimus, kurie bus vedami. Kadangi tyrimo dalyviai privalo žinoti koks bus tyrimas bei jo užduotys. Rašant rašinėlius vadovautasi tokiais etikos principais kaip konfidencialumas, demokratiškumas, sąžiningumas bei privatumas. Taip pat tyrimo dalyviai sutiko dalyvauti vykdomame tyrime laisvanoriškai. Buvo stengiamasi pabrėžti pozityvumo siekį ir pokyčius užsiėmimų pabaigoje.

3 pav. Veiklos tyrimo etapai

I etapas. Pirmame etape buvo siekiama išsiaiškinti socialinės rizikos paauglių turimų socialinių įgūdžių lygį. Todėl ugdytinių buvo prašoma parašyti rašinėlius šiomis temomis: „Kaip aš reiškiu jausmus ir valdau savo pyktį?“, „Ar gerai pažįstu save?“, „Pasaulis, kuriame norėčiau gyventi“, „Kaip aš sakau komplimentus ir į juos reaguuju?“, „Neverbalinė kalba mano

gyvenime“, „Mano mitybos įpročiai“, „Maisto ruoš“, „Apsipirkimas maisto prekių parduotuvėje“, „Kaip aš rūpinuosi savo higiena?“, „Mano asmeniniai finansai“. Rašinėlių temos sutapo su numatytų organizuoti užsiėmimų temomis tam, kad baigus vesti užsiėmimus būtų galima įvertinti socialinių ir gyvenimo įgūdžių pokyčius.

II etapas. Šiame etape buvo suplanuota 12 užsiėmimų (įvadinė dalis, 5 užsiėmimai skirti socialinių įgūdžių lavinimui, 5 gyvenimo įgūdžių lavinimui, užsiėmimų apibendrinimas). Socialinių ir gyvenimo įgūdžių ugdymas vyko vidutiniškai du kartus per savaitę. Anot Vyšniauskytės – Rimkienės ir Liobikienės (2012), socialinių gebėjimų lavinimo pratybas rekomenduojama organizuoti ne rečiau kaip kartą per savaitę, o optimaliausias sprendimas – du kartai per savaitę. Užsiėmimui skirtas laikas 1,5 val. Kadangi, kai kurioms nagrinėjamoms temoms neužteko vienam užsiėmimui skirto laiko, jos buvo dalijamos į dvi dalis. Pirmojoje dalyje pristatoma teorinė dalis, antrojoje – praktinė. Kiekvienas užsiėmimas prasidėjo įvadineteorine dalimi, tuomet vedamas praktinis pratimas, užsiėmimas baigiamas apibendrinimu, aptarimu bei dalyvių jausmų išsakymu. Daug dėmesio skiriama ugdytinių poreikių tenkinimui bei turiningam laiko praleidimui.

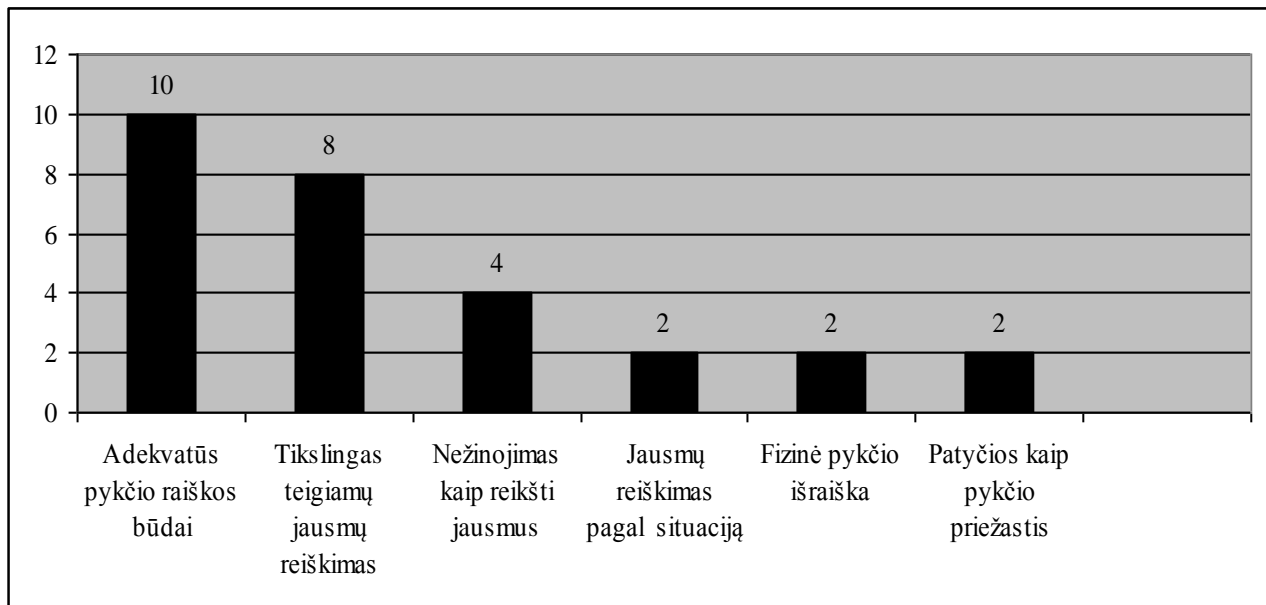
Užsiėmimai buvo vedami pagal Socialinių įgūdžių ugdymo programą (priedas Nr. 2), kurią parengė darbo tyrėja. Rengiant programą buvo remiamasi Šniro ir Malinausko (2006) pateiktais praktiniais pratimais, kurie lavina socialinius įgūdžius. Taip pat Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijomis (2007), Bučinskienės, Baranauskienės, Butvilienės, Grėbliūnienės, Kasperavičienės, Lapienės (2001) parengtu „Virėjo pagalbininku“ bei Bart ir Shindler (2001) pateiktais patarimais „Socialinės elgsenos vadove“, kurie ugdo gyvenimiškus įgūdžius. Šio etapo metu buvo naudojamas „spiralės“ principas, kai nuolat buvo siekiama pasitikrinti, kaip paaugliai suvokia mokymų medžiagą, ją priima.

III etapas. Tai labai svarbus etapas, kadangi suteikia galimybę įvertinti programos veiksmingumą. Siekiant įvertinti pravesių užsiėmimų bei socialinių įgūdžių ugdymo programos įtaką socialinės rizikos paaugliams, ugdytinių vėl buvo prašoma parašyti rašinėlius jau anksčiau minėtomis temomis. Šio etapo metu apibendrinama patirtis, sudaranti galimybes koreguoti programą bei parengti projektą.

3. 3. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlių analizė

3. 3. 1. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlių analizė prieš užsiėmimus

Siekiant susisteminti socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, atsakymus apie jausmų reiškimą bei pykčio valdymą buvo sudarytos 6 kategorijos: 1) Adekvatūs pykčio valdymo būdai; 2) Tikslingas teigiamų jausmų reiškimas; 3) Nežinojimas kaip reikšti jausmus; 4) Jausmų reiškimas pagal situaciją; 5) Fizinė pykčio išraiška; 6) Patyčios kaip pykčio priežastis.

4 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas reikšti jausmus ir valdyti pyktį

Pirmoji kategorija **Adekvatūs pykčio raiškos būdai** (10 teiginių, pvz.: Bandau pyktį nuslopinti skaičiuodamas iki dešimt; Nesistengiu viešai reikšti savo nepasitenkinimo). Tai didžiausia kategorija, atskleidžianti, jog respondentai sugeba tinkamai valdyti savo pyktį. Tačiau galime daryti prielaidą, kad tai yra tik teoriniai atsakymai, kadangi realiai dauguma paauglių, priklausančių socialinės rizikos grupei, nesugeba tinkamai išreikšti jausmų bei valdyti savo pykčio.

Antroji kategorija **Tikslingas teigiamų jausmų reiškimas** (8 teiginiai, pvz.: Meilę stengiuosi išreikšti kuo maloniau, kalbėti švelniai; Jei esu laiminga tai šypsena parodau tikrai nesunkiai). Ši kategorija parodo, kad socialinės rizikos paaugliai jausdami teigiamus jausmus geba juos tinkamai išreikšti.

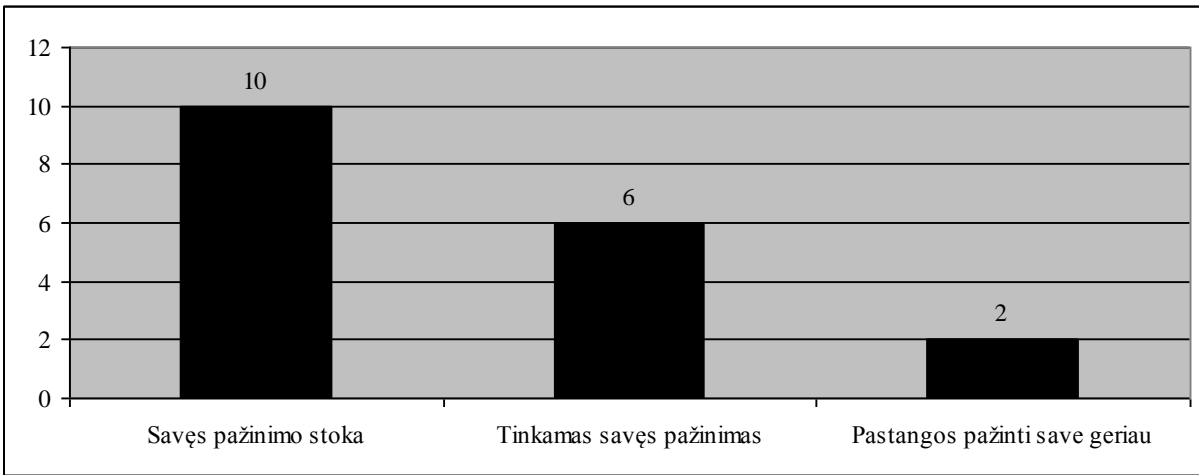
Trečiosios kategorijos turinys yra priešingas anksčiau minėtosioms kategorijoms. Kategorija **Nežinojimas kaip reikšti jausmus** (4 teiginiai, pvz.: Aš reiškiu savo jausmus nežinau kaip; Savo jausmus reiškiu net nežinau kaip) įrodo, jog respondentams trūksta įgūdžių, kurie padeda valdyti pyktį bei reikšti kitus jausmus.

Jausmų reiškimas pagal situaciją (2 teiginiai, pvz.: Savo jausmus reiškiu tokius, žiūrint kur esu; Jeigu būna laidotuvės bandau tramdyti savo jausmus.) ketvirtoji kategorija, kuri atskleidžia, jog teigiamų ar neigiamų jausmų reiškimas priklauso nuo esamos situacijos.

Sisteminant socialinės rizikos paauglių atsakymus išryškėjo ir tai, jog nesugebėdami tinkamai valdyti ir išreikšti pykčio žodžiais, jie tai daro naudojant jėgą. Tai įrodo penktoji kategorija **Fizinė pykčio išraiška** (2 teiginiai, pvz.: Pradedu ant to žmogaus negražiai kalbėti ir muštis; Kai būnu piktas namuose puolu daryti atsispaudimus). Pasak Spielberger (2004), asmenys, kurių išorinė pykčio išraiška yra stipriai išreikšta, savo pyktį išreiškia agresyviu elgesiu, nukreiptu į kitus žmones ar objektus.

Paskutinioji kategorija **Patyčios kaip pykčio priežastis** (2 teiginiai, pvz.: Nes gali susipykti dėl patyčių ar kitų priežasčių; Jei iš manęs tyčiojasi visada supykstu ir nemoku slėpti) nurodo, kad tarp socialinės rizikos paauglių yra paplitusios patyčios, kurios sukelia neigiamas emocijas, tarp jų ir pyktį.

Analizuojant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, socialinius įgūdžius itin svarbu buvo išsiaiškinti kaip šie paaugliai pažįsta save. Tinkamas savęs pažinimas sudaro galimybę geriau suvokti ir kito žmogaus jausmus, ugdyti empatiją. Rašinėlių analizė leido išskirti tris išryškėjusias kategorijas savęs pažinimo klausimu. Tai yra: 1) Savęs pažinimo stoka; 2) Tinkamas savęs pažinimas; 3) Pastangos pažinti save geriau.

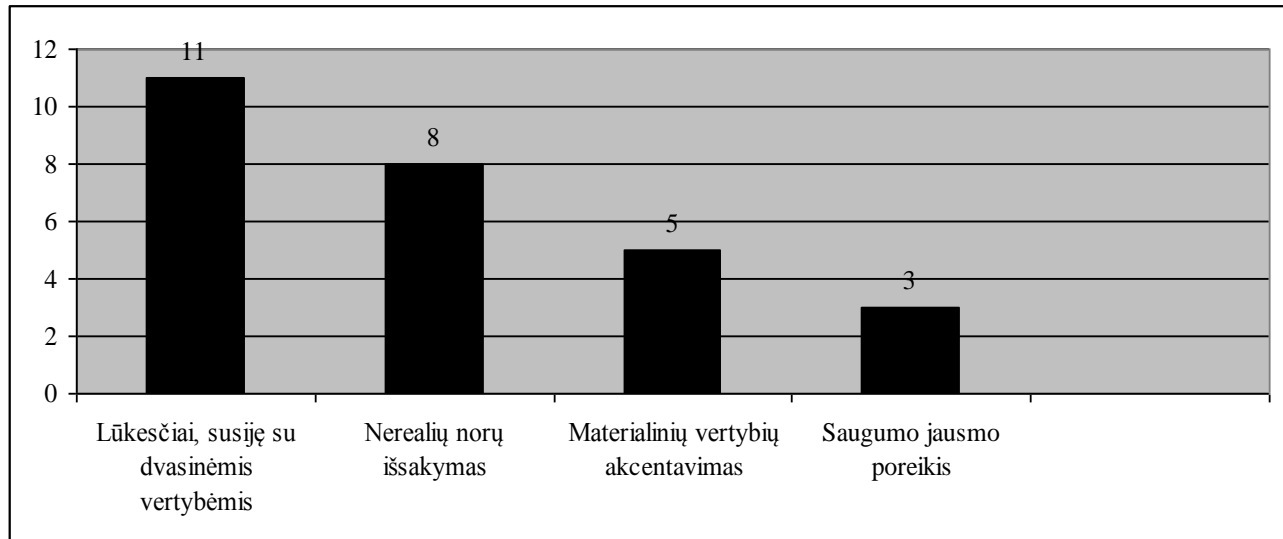
5 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, savęs pažinimas

Pati pirmoji ir didžiausia kategorija **Savęs pažinimo stoka** (10 teiginių, pvz.: Man kartais atrodo, kad išvis savęs nepažįstu; Manau, kad aš savęs gerai nepažįstu) aiškiai įrodo, jog socialinės rizikos paaugliai susiduria su savęs pažinimo problema. Jiems trūksta savęs pažinimo įgūdžių.

Antroji kategorija **Tinkamas savęs pažinimas** (6 teiginiai, pvz.: Manau save pažįstu gerai; Žinoma, kad gerai pažįstu save) yra priešinga anksčiau minėtajai kategorijai. Respondentai teigė, jog jie tinkamai pažįsta save.

Pastangos pažinti save geriau (2 teiginiai, pvz.: Stengiuosi pažinti save; Nes tik daug išbandydama galiu vis geriau ir geriau pažinti save) – paskutinioji kategorija, atskleidžianti, jog respondentai negali tvirtinti, kad visapusiškai pažįsta save.

Siekiant išsiaiškinti kokių gyvenimiškų lūkesčių turi socialinės rizikos grupei priklausantys paaugliai, respondentų buvo prašoma parašyti rašinėlius tema „Pasaulis, kuriame norėčiau gyventi“. Išryškėjo 4 kategorijos: 1) Lūkesčiai, susiję su dvasinėmis vertybėmis; 2) Nerealų norų išsakymas; 3) Materialinių vertybių akcentavimas; 4) Saugumo jausmo poreikis.

6 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, lūkesčiai, susiję su gyvenimo sąlygomis

Gausiausia kategorija **Lūkesčiai, susiję su dvasinėmis vertybėmis** (11 teiginių, pvz.: Norėčiau gyventi pasaulyje, kuriame yra draugiški žmonės; Mano pasaulis turėtų būti gražus, be pykčių) nurodo, jog paaugliai, priklausantys socialinės rizikos grupei, nesijaučia saugiai ir pilnavertiškai juos supančioje aplinkoje. Dėl šios priežasties jų rašinėliuose atsispindėjo noras gyventi pasaulyje be pykčio su draugiškais žmonėmis.

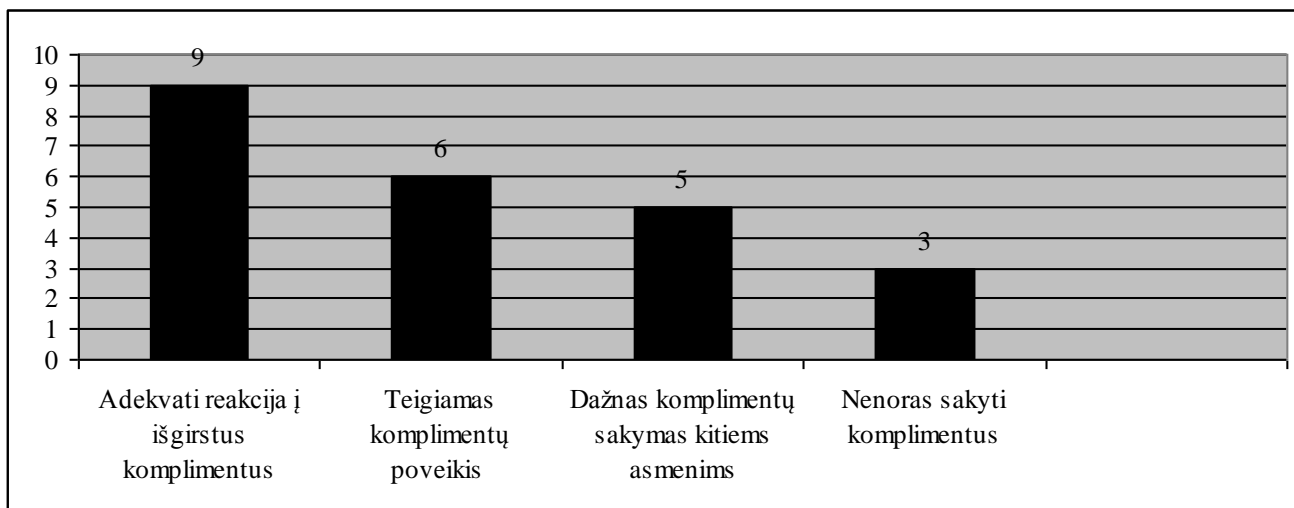
Antroji kategorija **Nerealų norų išsakymas** (8 teiginiai, pvz.: Mano pasaulyje būtų keturi čiaupai, iš kurių tekėtų vanduo, šokoladas, žinios ir limonadas; Kad turėčiau robotą, kuris viską už mane darytų). Nerealūs norai sietini su visiškai neįgyvendinamais dalykais. Kategorija atskleidžia nerealias respondentų fantazijas.

Trečioji kategorija **Materialinių vertybių akcentavimas** (5 teiginiai, pvz.: Turėčiau vilą, kuri stovėtų prie jūros; Turėčiau mašiną ir savo sporto klubą) atskleidžia tai, jog respondentai savo svajonių pasaulį sietų su materialiais dalykais.

Pati mažiausia kategorija **Saugumo jausmo poreikis** (3 teiginiai, pvz.: Kad išėjus į lauką galėčiau visada jaustis saugiai; Noriu gyventi pasaulyje gražiame ir saugiame) įrodo, jog ne visi respondentai jaučiasi saugūs.

Siekiant išsiaiškinti socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, bendravimo įgūdžių ypatumus, jų buvo prašoma parašyti rašinėlį tema „Kaip aš sakau komplimentus ir į juos reaguju?“. Išskiriamos 4 kategorijos: 1) Adekvati reakcija į išgirstus komplimentus; 2)

Teigiamas komplimentų poveikis; 3) Dažnas komplimentų sakymas kitiems; 4) Nenoras sakyti komplimentus.

7 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas sakyti komplimentus ir į juos reaguoti

Kategorija **Adekvati reakcija į išgirstus komplimentus** (9 teiginiai, pvz.: Nusišypsau ir padėkoju; Išgirdus komplimentą būnu labai laiminga ir visada padėkoju). Ši kategorija atskleidžia, jog respondentai geba tinkamai reaguoti į išgirstus komplimentus.

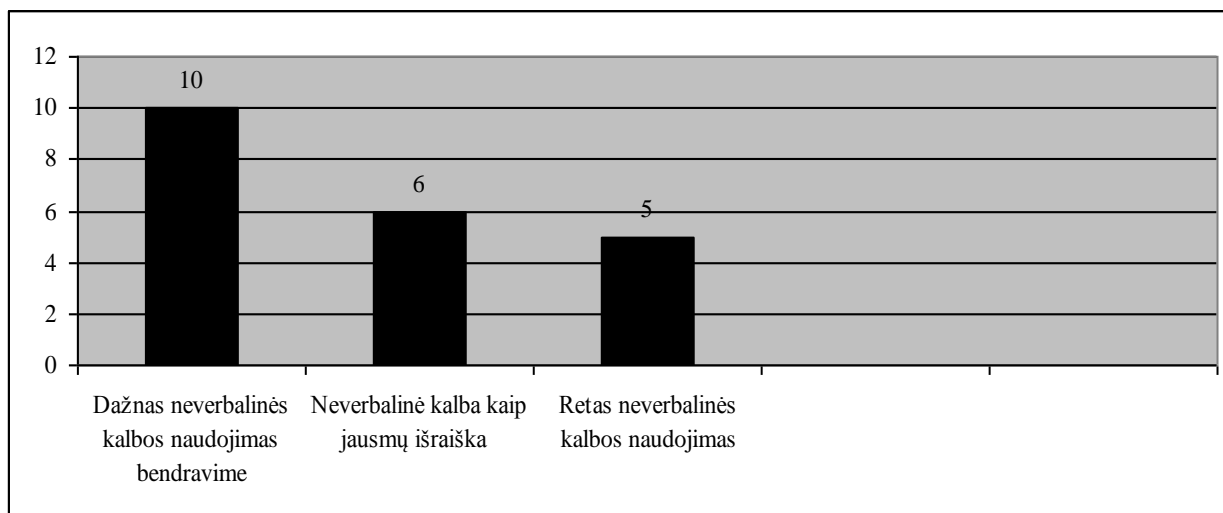
Antroji kategorija **Teigiamas komplimentų poveikis** (6 teiginiai, pvz.: Suteikia teigiamų emocijų; Išgirdus pasidarau drąsesnė, pasitikiu savimi) įrodo, kad komplimentai teigiamai veikia respondentus.

Trečioji kategorija **Dažnas komplimentų sakymas kitiems asmenims** (5 teiginiai, pvz.: Stengiuosi dažniau sakyti komplimentus draugams ar šeimai; Dažniausiai aš sakau komplimentu kitiems) lyg ir patvirtina antrąją kategoriją. Galima teigti, jog teigiamas komplimentų poveikis skatina dažniau sakyti komplimentus kitiems.

Paskutinioji kategorija **Nenoras sakyti komplimentus** (3 teiginiai, pvz.: Man patinka labiau klausyti negu sakyti komplimentus; Bendrai aš jų nemėgstu sakyti) atskleidžia priešingą nuomonę anksčiau minėtoms kategorijoms. Respondentai teigė, jog jie nėra suinteresuoti sakyti komplimentus kitiems asmenims.

Būtina paminėti tai, jog bendravimo įgūdžiai atsiskleidžia ne tik keičiantis žodine informacija, tačiau taip pat pasitelkiant neverbalinę komunikaciją. Anot Pease (2003),

tarpasmeninės komunikacijos proceso metu žodžiais perduodama mažiau nei 10 proc. informacijos, vokalas (balso tonas, moduliacija, papildomi garsai) perduoda apie 30 proc., o neverbaliniai signalai – net apie 60 proc. informacijos. Sisteminant respondentų atsakymus išryškėjo 3 kategorijos: 1) Dažnas neverbalinės kalbos naudojimas bendravime; 2) Neverbalinė kalba kaip jausmų išraiška; 3) Retas neverbalinės kalbos naudojimas.

8 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas naudoti neverbalinę kalbą

Pirmoji ir pati didžiausia kategorija **Dažnas neverbalinės kalbos naudojimas bendravime** (10 teiginių, pvz.: Neverbalinę kalbą aš dažnai naudoju; Neverbalinę kalbą vartuju beveik visur) leidžia teigti, jog respondantai bendrauja ne tik žodžiais, tačiau taip pat vartoja ir neverbalinę kalbą. Galima daryti prielaidą, jog jų neverbalinės kalbos vartojimas yra primityvus, kadangi dauguma jų nėra tinkamai įvaldę kūno kalbos.

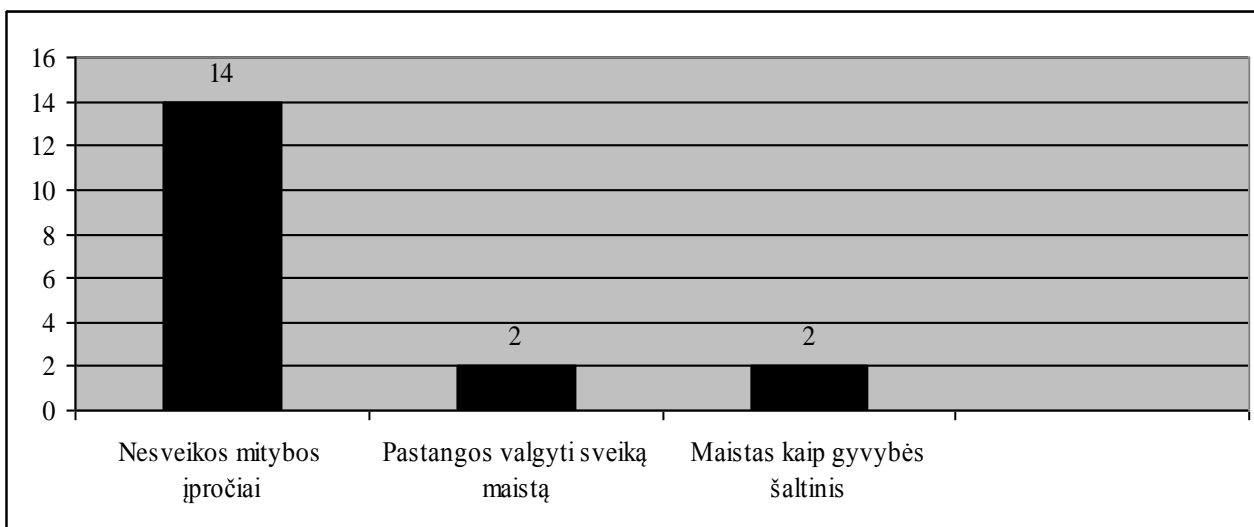
Kategorija **Neverbalinė kalba kaip jausmų išraiška** (6 teiginiai, pvz.: Taip galiu daugiau ir geriau išreikšti jausmus; Kai noriu ne žodžiais išlieti savo pyktį) atskleidžia, jog neverbalinės kalbos vartojimas sudaro galimybę tinkamai išreikšti savo jausmus nenaudojant žodžių.

Paskutinė kategorija **Retas neverbalinės kalbos naudojimas** (5 teiginiai, pvz.: Mano gyvenime neverbalinės kalbos yra labai mažai; Daug neverbalinės kalbos aš nenaudoju) yra priešinga anksčiau minėtosioms. Respondentų teigimu, jiems kur kas labiau priimtinas žodinis tarpusavio bendravimas.

Rengiant socialinės rizikos grupei priklausančius paauglius perėjimui iš mokyklos į suaugusiųjų pasaulį, svarbiu klausimu tampa jų mitybos įpročiai. Pastaruoju metu pastebima, jog vis daugiau paauglių renkasi greitą maistą, kuris neaprūpina organizmo reikalingomis medžiagomis. Taigi manytina, jog turėdami netinkamus mitybos įpročius juos perduos ir savo vaikams.

Analizuojant respondentų atsakymus apie jų mitybos įpročius išskiriamos 3 kategorijos:

- 1) Nesveikos mitybos įpročiai; 2) Pastangos valgyti sveiką maistą; 3) Maistas kaip gyvybės šaltinis.

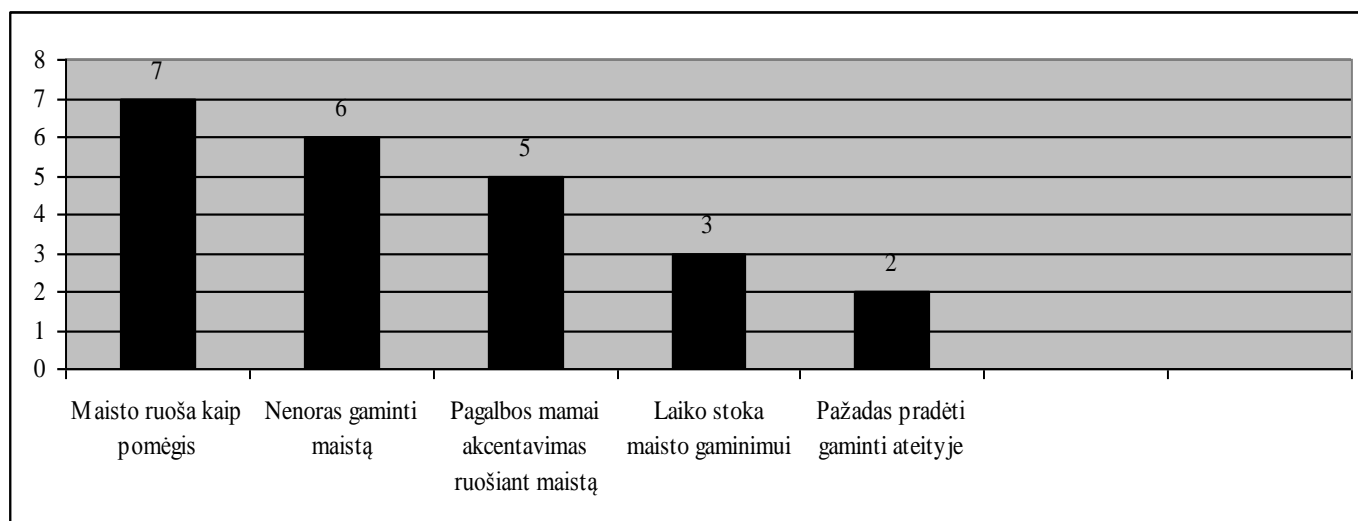
9 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, mitybos įpročiai

Nesveikos mitybos įpročiai (14 teiginių, pvz.: Mėgstu nesveiką maistą; Man gyvenime sveikai maitintis neišeina). Tai pati didžiausia kategorija, įrodanti, jog respondentams trūksta įgūdžių, susijusių su sveika mityba. Dauguma jų ne tik nesuvokia, jog organizmas privalo būti aprūpintas reikalingomis medžiagomis, tačiau visiškai nesilaiko mitybos režimo. Mitybos režimo nesilaikymas pasireiškia nevalgymu rytais ir persivalgymu vakarais ar net naktį. Pasak Lukoševičiaus (2008), racionali mityba turi ypač didelę reikšmę augančio paauglio organizmui. Autoriaus teigimu, racionali mityba užtikrina emocinę pusiausvyrą ir gerą mąstymą, stiprina imunitetą, didina ištvermę.

Kategorija **Pastangos valgyti sveiką maistą** (2 teiginiai, pvz.: Bandau valgyti sveikiau; Kiekvieną dieną aš valgau sveikai) ir **Maistas kaip gyvybės šaltinis** (2 teiginiai, pvz.: Maistas vienas svarbiausių išgyvenimo šaltinių; Valgau daug, kad būtų jėgų) surinko vienodą teiginių

skaičių. Kategorija **Pastangos valgyti sveiką maistą** nurodo, jog tik maža dalis apklaustų respondentų stengiasi rūpintis savo mityba. Kategorija **Maistas kaip gyvybės šaltinis** atskleidžia, jog respondentai maistą suvokia kaip medžiagą, reikalingą išgyvenimui.

Analizuojant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlius tema „Maisto ruošą“ išryškėjo 5 kategorijos: 1) Maisto ruošą kaip pomėgis; 2) Nenoras gaminti maistą; 3) Pagalbos mamai akcentavimas ruošiant maistą; 4) Laiko stoka maisto gaminimui; 5) Pažadas pradėti gaminti ateityje.

10 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, maisto gaminimo įgūdžiai

Kaip matome pagal diagramos duomenis, pati didžiausia kategorija yra **Maisto ruošą kaip pomėgis** (7 teiginiai, pvz.: Maistą gaminti mėgstu labai ir man tai sekasi; Kai gaminu maistą man patinka ir būna smagu). Respondentai teigia, jog jie yra suinteresuoti gaminti maistą, jiems tai patinka. Tačiau nei vieno iš jų rašinėliuose nebuvo paminėta, jog maisto ruošą reikalauja ne tik pagaminti tam tikrą patiekalą, tačiau taip pat tinkamai paservuoti stalą. Todėl galime daryti prielaidą, kad jiems trūksta pilnaverčių maisto ruošos įgūdžių.

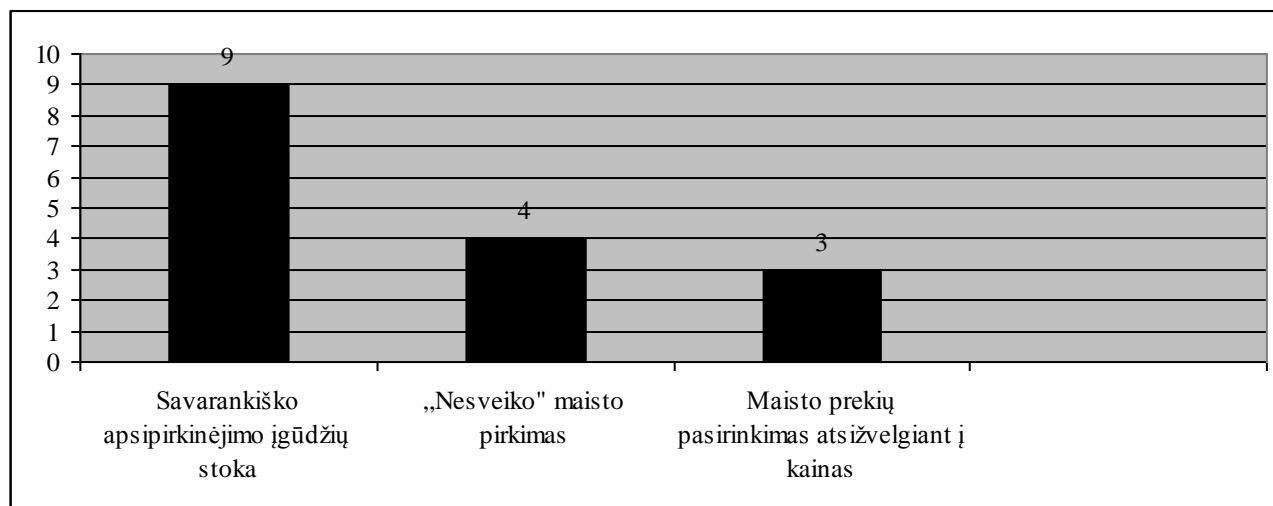
Kategorija **Nenoras gaminti maistą** (6 teiginiai, pvz.: Man gaminti didelė tragedija; Man patinka greitai paruošiamas maistas, todėl nemėgstu gaminti) surinko panašų teiginių skaičių kaip ir anksčiau minėtoji, tačiau joje atsispindi neigiami respondentų atsakymai maisto ruošos klausimu. Paaugliai, priklausantys socialinės rizikos grupei, teigė, kad jie nemėgsta gaminti maisto.

Kategorija **Pagalbos mamai akcentavimas ruošiant maistą** (5 teiginiai, pvz.: Būna, kad reikia padėti mamai ruošti maistą; Visada padedu savo mamai ruošti maistą) liko trečia. Joje atsispindi tai, kad respondentai savarankiškai negamina maisto, tačiau padeda mamai.

Ketvirtoji kategorija **Laiko stoka maisto gaminimui** (3 teiginiai, pvz.: Parėjęs iš po mokyklos retai puolu gaminti, nes neturiu laiko; Neturėčiau laiko gaminimui) atskleidžia, kad respondentai nėra suinteresuoti skirti savo laiko maisto gaminimui.

Paskutinioji kategorija **Pažadas pradėti gaminti ateityje** (2 teiginiai, pvz.: Sau pasižadu, kad ateityje ruošiuos daugiau išmokti gaminti; Ateis laikas, kai gaminti turėsiu pati).

Analizuojant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, apsipirkinėjimo įgūdžius respondentų rašinėliai leido išskirti 3 kategorijas: 1) Savarankiško apsipirkinėjimo įgūdžių stoka; 2) „Nesveiko“ maisto pirkimas; 3) Maisto prekių pasirinkimas atsižvelgiant į kainas.

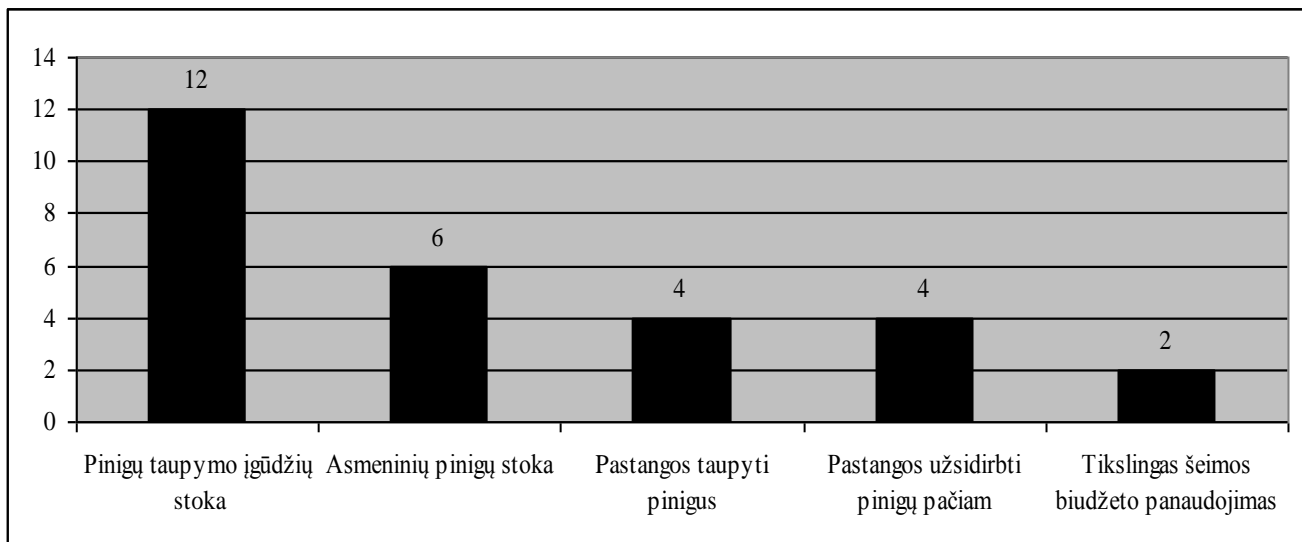
11 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, apsipirkinėjimo įgūdžiai

Iš pateiktų duomenų pastebime, jog paaugliai, priklausantys socialinės rizikos grupei, neturi tinkamų įgūdžių savarankiškai apsipirkinėti parduotuvėje. Tai atspindi pati pirmoji ir gausiausia kategorija **Savarankiško apsipirkinėjimo įgūdžių stoka** (9 teiginiai, pvz.: Dažniausiai perku ką surašo mama, nes jei ne mama tai man būtų sunku apsipirkinėti; Išrenku ne tokias prekes). Respondentai teigia, jog jie negeba išsirinkti tinkamų prekių, todėl dažniausiai naudojami mamos surašytu maisto produktų sąrašu.

Antroji kategorija „Nesveiko“ maisto pirkimas (4 teiginiai, pvz.: Perku viską, kas nesveika; Jeigu turime pakankamai pinigų, tada vaikštome po parduotuvę ir perkame tai, kas skanu ir nesveika) yra sietina su pirmąja, kadangi joje pateikti atsakymai atspindi, jog respondentai nesugeba tinkamai išsirinkti maisto produktų bei adekvačiai įvertinti jų maistinių medžiagų, reikalingų organizmo aprūpinimui.

Pati mažiausia kategorija **Maisto prekių pasirinkimas atsižvelgiant į kainas** (3 teiginiai, pvz.: Perkant prekes dažnai atkreipiu dėmesį į kainas; Žiūriu į kainą ar apsimoka pirkti) įrodo, jog respondentams itin svarbi prekės kaina. Galima daryti prielaidą, jog finansinių išteklių stoka skatina atsižvelgti į kainas.

Socialinės rizikos paaugliams itin aktuali problema – pinigų taupymas. Dauguma jų neturi tinkamų įgūdžių, kurie suteiktų galimybę tinkamai panaudoti turimus pinigus. Todėl itin svarbu ugdyti jų racionalų požiūrį į pinigus bei jų taupymą. Sisteminant respondentų atsakymus išryškėjo 5 kategorijos: 1) Pinigų taupymo įgūdžių stoka; 2) Asmeninių pinigų stoka; 3) Pastangos taupyti pinigus; 4) Pastangos užsidirbti pinigų pačiam; 5) Tikslingas šeimos biudžeto panaudojimas.

12 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, pinigų valdymo įgūdžiai

Pinigų taupymo įgūdžių stoka (12 teiginių, pvz.: Reikėjo mokytis taupyti nuo mažens, todėl nesuprantu pinigų vertės; Aš esu žmogus, kuris nemoka taupyti) - pirmoji bei pati didžiausia kategorija atspindinti, kad respondentams nėra išugdytas pinigų taupymo įgūdis.

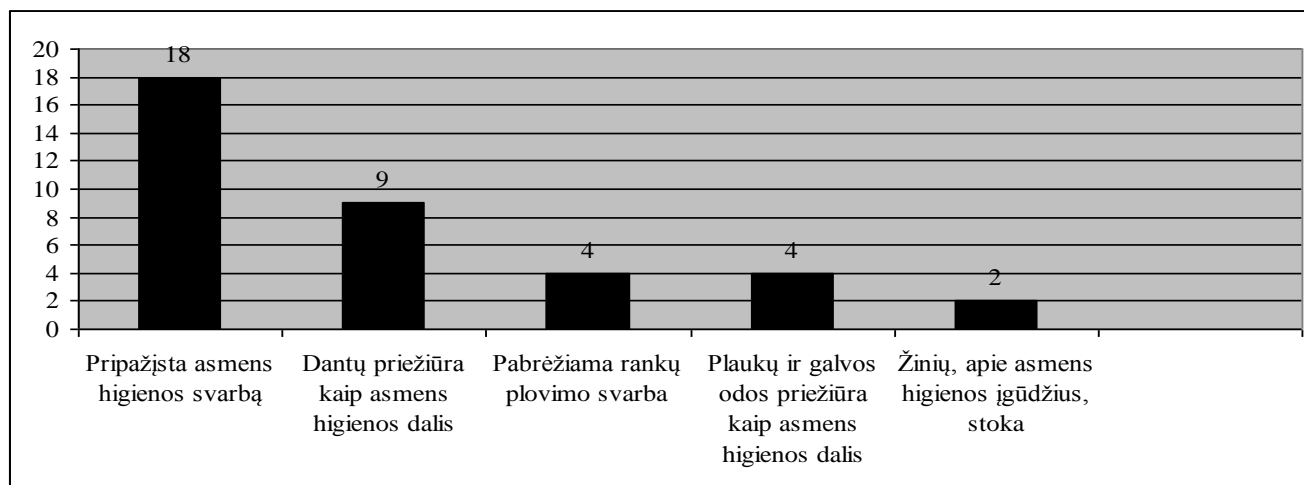
Dauguma jų ne tik nesugeba taupyti pinigų, tačiau taip pat nesuvokia jų vertės. Todėl neretais atvejais pinigų išleidžia visiškai nereikalingiems dalykams, dažniausiai saldumynams.

Šią kategoriją **Asmeninių pinigų stoka** (6 teiginiai, pvz.: Savo asmeninių finansų kaip ir neturiu; Aš jokių asmeninių finansų neturiu) būtų galima susieti su anksčiau minėtąja. Galima daryti prielaidą, jog respondentai nesugeba taupyti pinigų dėl to, jog jie neturi savo asmeninių finansų, kuriuos galėtų valdyti.

Kategorijos **Pastangos taupyti pinigus** (4 teiginiai, pvz.: Stengiuosi taupyti pinigus; Pinigus reikia taupyti ir žiūrėti kur juos leidi) ir **Pastangos užsidirbti pačiam** (4 teiginiai, pvz.: Esant galimybei užsidirbti vasarą nepraleidžiu progos; Dažniausiai užsidirbu ant ko man reikia) surinko vienodą teiginių skaičių. Jose atsispindi respondentų siekis ne tik taupyti pinigus, tačiau taip pat bandyti užsidirbti patiems. Anot Legkausko (2013), darbas jaunam žmogui suteikia galimybę ne tik užsidirbti pinigų, bet ir įgyti svarbių žinių ir įgūdžių, kurių vėliau prireiks į suaugusiųjų pasaulį. Autorius pabrėžia, jog darbas padeda ugdyti savarankiško gyvenimo įgūdžius – darbe paauglys įgyja ir išmoksta vykdyti nediskutuotinas pareigas, priimti sprendimus ir prisiimti atsakomybę už pasekmes. Tačiau pasitaiko ir tokių ugdytinių, kurie visiškai nėra suinteresuoti dirbti. Galima daryti prielaidą, jog tai yra tėvų įtaka, kadangi dauguma jų pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu laiko pašalpas, gaunamas iš valstybės.

Paskutinė kategorija **Tikslingas šeimos biudžeto panaudojimas** (2 teiginiai, pvz.: Lėšos mūsų šeimoje kuklios, todėl stengiamės jas panaudoti prasmingai; Perkame tai, kas būtinausia ir reikalingiausia) įrodo, jog šeimoje yra ugdomi pinigų valdymo įgūdžiai, kadangi mokoma turimas lėšas panaudoti tikslingai.

Asmens higiena apima kūno, drabužių, avalynės priežiūrą bei buitines sąlygas, kurios padeda išsaugoti sveikatą ir suformuoti tam tikrus higieninio elgesio įpročius. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlių analizė tema „Mano asmens higiena“ sudarė galimybes išskirti šias kategorijas: 1) Pripažįsta asmens higienos svarbą; 2) Dantų priežiūra kaip asmens higienos dalis; 3) Pabrėžiama rankų plovimo svarba; 4) Plaukų ir galvos odos priežiūra kaip asmens higienos dalis; 5) Žinių, apie asmens higienos įgūdžius, stoka.

13 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, asmens higienos įgūdžiai

Itin gausi pati pirmoji kategorija atspindi, jog socialinės rizikos paaugliai, lankantys, dienos centrą **Pripažįsta asmens higienos svarbą** (18 teiginių, pvz.: Žmogui prižiūrėti save turėtų būti svarbiausias dalykas; Man mano higiena yra labai svarbi; Aš mergaitė, todėl stengiuosi rūpintis savo higiena).

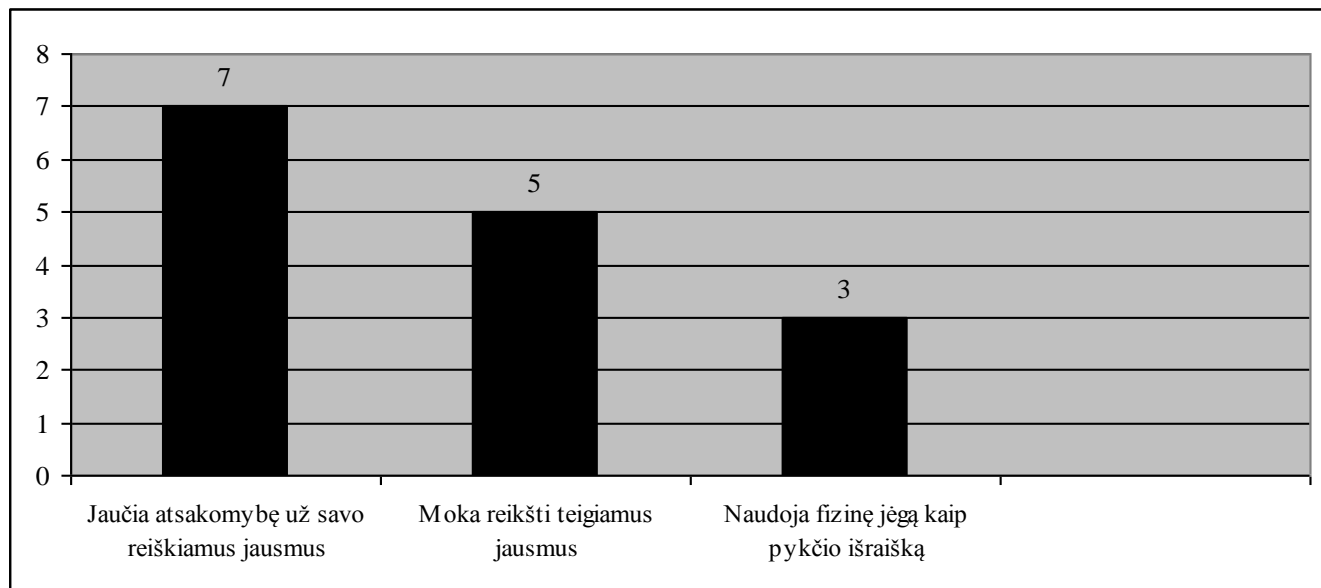
Antroji kategorija **Dantų priežiūra kaip asmens higienos dalis** (9 teiginiai, pvz.: Dantys – taip pat viena svarbiausių higienos dalių; Mano kiekvienas rytas prasideda nuo dantų priežiūros). Kaip vieną svarbiausių asmens higienos dalių, respondentai išskyrė dantų priežiūrą. Dauguma jų paminėjo tik tai, kad plaunasi dantis, tačiau pastebima, jog informacijos apie visos burnos higienos ypatumus vis dar trūksta.

Kategorijos **Pabrėžiama rankų plovimo svarba** (4 teiginiai, pvz.: Grįžęs iš lauko aš visad plaunu rankas; Plautis rankas yra labai svarbu, nes galima susirgti) ir **Plaukų ir galvos odos priežiūra kaip asmens higienos dalis** (4 teiginiai, pvz.: Galvą plaunuosi 3 – 4 kartus per savaitę; Šukuuojuosi plaukus tik savo šukomis) surinko vienodą teiginių skaičių.

Paskutinioji kategorija **Žinių, apie asmens higienos įgūdžius, stoka** (2 teiginiai, pvz.: Praustis vakarais labai tingiu; Maudaus 2 kartus per savaitę, nors nežinau ar tai būtina) atskleidžia, kad tik maža dalis respondentų pripažino, jog jiems trūksta žinių kaip prižiūrėti save.

3.3.2. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėlių analizė po įvykusių užsiėmimų

Po įvykusių užsiėmimų sisteminant socialinės rizikos paauglių rašinius apie jausmų reiškimą bei pykčio valdymą išskirtos trys kategorijos: 1) Jaučia atsakomybę už savo reiškiamus jausmus; 2) Moka reikšti teigiamus jausmus; 3) Naudoja fizinę jėgą kaip pykčio išraišką.

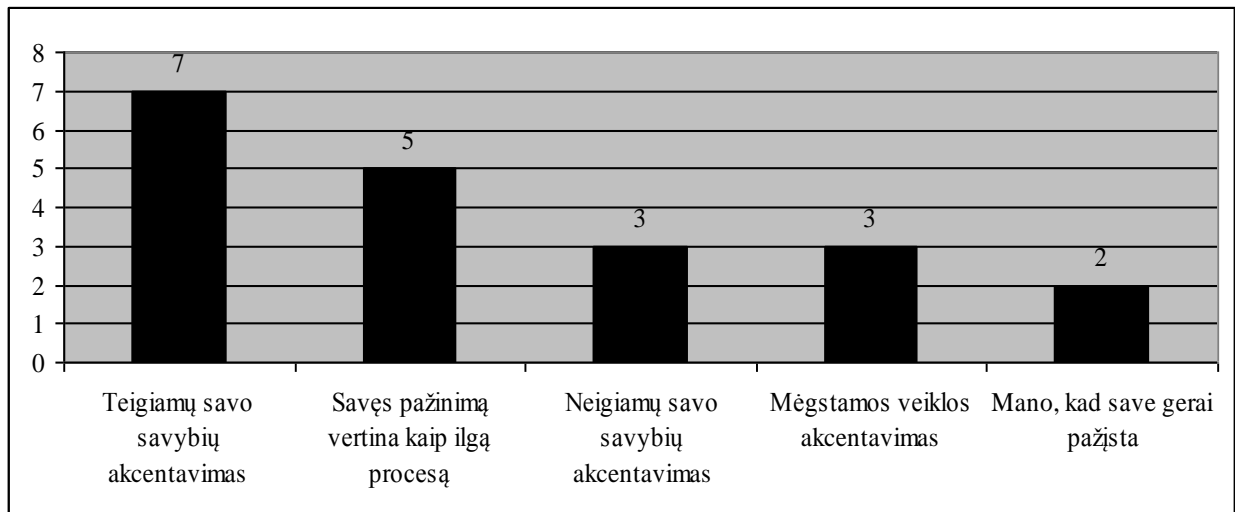
14 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas reikšti jausmus ir valdyti pyktį

Būtų galima teigti, jog šioje kategorijoje **Jaučia atsakomybę už savo reiškiamus jausmus** (7 teiginiai, pvz.: Kiekvienas esame atsakingi už save ir savo išreikštus jausmus; Visi jausmai žmogui reikalingi, bet juos reikia reikšti apgalvotai) fiksuojami duomenys, tikėtina, neatspindi realios padėties, kadangi dauguma respondentų, susiklosčius jiems nepalankiai situacijai, nesugeba tinkamai išreikšti jausmų. Kita vertus, galima daryti prielaidą, jog socialinės rizikos paaugliai rašinėliuose išsakė savo požiūrį, tačiau ne visais atvejais sugeba jį pritaikyti realioje situacijoje.

Kita ugdytinių rašiniuose išskirta kategorija **Moka reikšti teigiamus jausmus** (5 teiginiai, pvz.: Pasakytas geras žodis žmogui gali praskaidrinti visą jo dieną; Man lengviau jausti ir reikšti teigiamus jausmus) yra sietina su anksčiau minėtąja kategorija. Joje atsispindi tai, kad ugdytiniai lengviau moka reikšti teigiamus negu neigiamus jausmus.

Paskutinė kategorija **Naudoja fizinę jėgą kaip pykčio išraišką** (3 teiginiai, pvz.: Pradedu rėkt, spardyti, kartais nusikeikiu; Pyktį reiškiu su keiksmožodžiais, o kartais krumpliais) yra priešinga antrajai bei trečiajai kategorijoms. Ji yra susijusi su neadekvačiu savo jausmų reiškimu. Galima daryti prielaidą, jog tokiam jausmų išraiškos būdui įtakos galėjo turėti neigiamas pavyzdys šeimoje. Asmuo matydamas neigiamą elgsenos modelį jį perkelia ir į savo bendravimą. Myers (2008) teigia, jog pajutę, kad jų savivertei gresia pavojus, žmonės į tai reaguoja žemindami kitus, o kartais ir smurtaudami.

Vertinant socialinės rizikos grupei priklausančių paauglių savęs pažinimo pokyčius po įvykusių užsiėmimų buvo išskirtos 5 kategorijos: 1) Teigiamų savybių akcentavimas; 2) Savęs pažinimą vertina kaip ilgą procesą; 3) Neigiamų savybių akcentavimas; 4) Mėgstamos veiklos akcentavimas; 5) Mano, kad save gerai pažįsta.

15 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, savęs pažinimas

Kategorija **Teigiamų savo savybių akcentavimas** (7 teiginiai, pvz.: Esu drausminga, pastovi, komunikabili; Esu nuoširdus, užjaučiantis žmogutis) rodo, jog paaugliai, priklausantys socialinės rizikos grupei, geba išvelgti savyje teigiamų savybių, kurios yra savęs pažinimo proceso sudedamoji dalis.

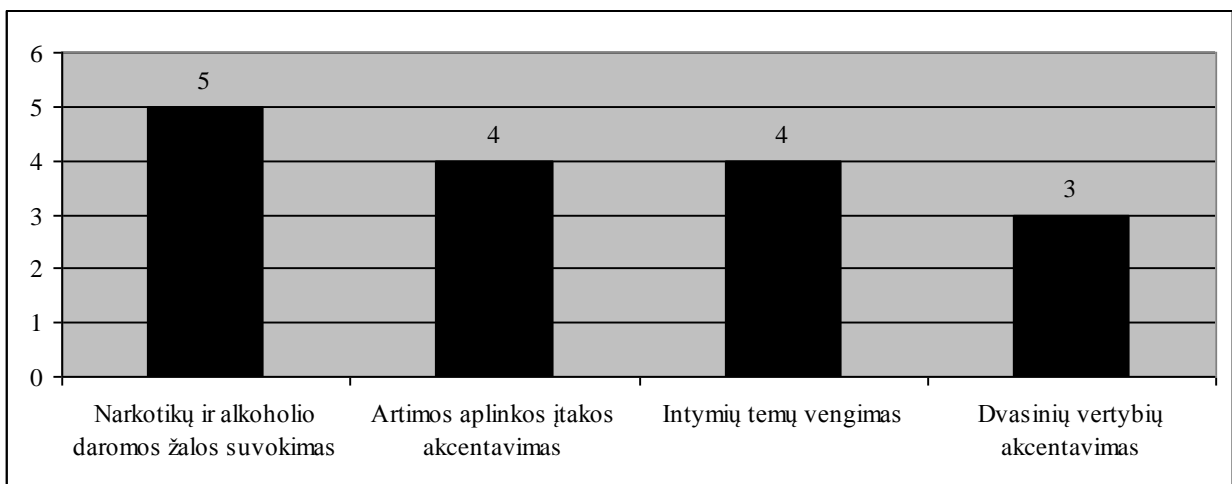
Analizuodami savęs pažinimą, respondentai jį įvardija kaip ilgai trunkantį procesą. Tai patvirtina antroji kategorija **Savęs pažinimą vertina kaip ilgą procesą** (5 teiginiai, pvz.: Daug laiko turi praeiti kol kiekvienas iš mūsų pažinosime save; Tai visą gyvenimą trunkantis procesas).

Dėsninga tai, kad savęs pažinimo procesas yra sietinas ir su neigiamomis asmens savybėmis. Socialinės rizikos paaugliai sugeba savyje įžvelgti ne tik teigiamas, tačiau ir neigiamas savo savybes. Tai atskleidžia trečioji kategorija **Neigiamų savo savybių akcentavimas** (3 teiginiai, pvz.: Kartais grubiai su kitais elgiuosi; Esu pavydi asmenybė).

Savęs pažinimo procesui paaugliai, priklausantys rizikos grupei, priskiria savo mėgstamos veiklos įvardijimą. Tai atsispindi kategorijoje **Mėgstamos veiklos akcentavimas** (3 teiginiai, pvz.: Man patinka piešti, dainuoti ir skaityti knygas; Mėgstu skaityti knygas).

Paskutinė identifikuota kategorija **Mano, kad gerai pažįsta save** (2 teiginiai, pvz.: Aš žinau ką mėgstu ir ko nemėgstu, todėl pažįstu save; Aš save pažįstu geriausiai). Ši kategorija atskleidžia priešingą požiūrį antrajai kategorijai.

Siekiant išsiaiškinti kaip pakito socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, lūkesčiai, kurie yra sietini su jų gyvenimo sąlygomis, buvo vedamas užsiėmimas, skatinantis diskutuoti, išsakyti savo bei išgirsti kitų užsiėmimo dalyvių nuomonę. Diskusijos rezultatas atsispindėjo respondentų rašiniuose, kurie leido išskirti šias kategorijas: 1) Narkotikų ir alkoholio daromos žalos suvokimas; 2) Artimos aplinkos įtakos akcentavimas; 3) Intymių temų vengimas; 4) Dvasinių vertybių akcentavimas;

16 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, lūkesčiai, susiję su gyvenimo sąlygomis

Iš respondentų rašiniuose pateikiamų minčių pastebime, jog jie suvokia, kad alkoholis ir narkotikai turi neigiamų pasekmių žmogaus organizmui. Tai atsispindi kategorijoje **Narkotikų ir**

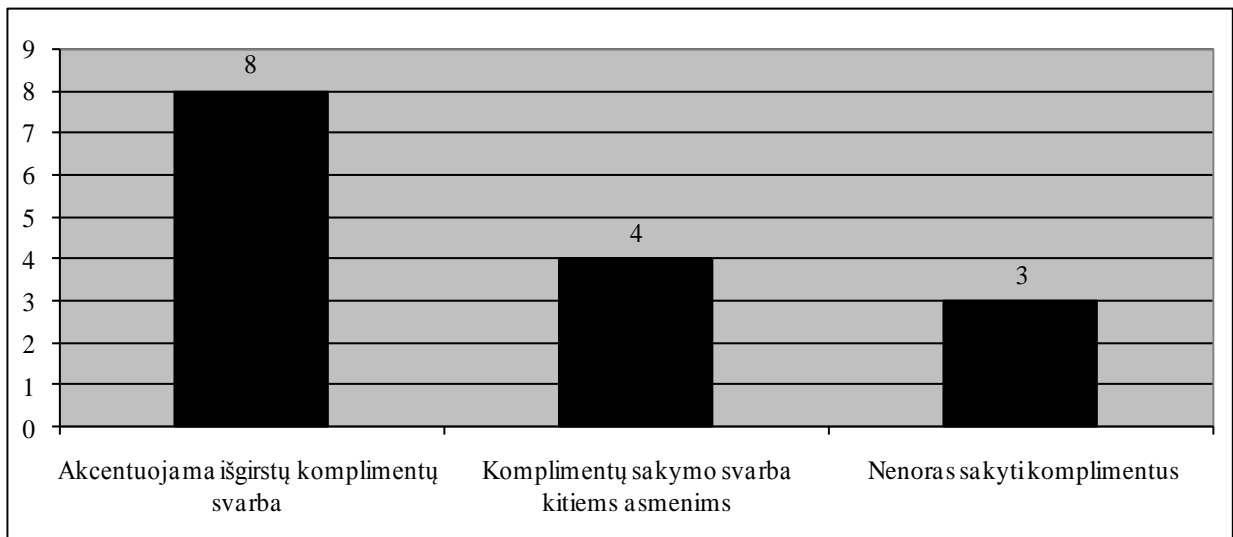
alkoholio daromos žalos suvokimas (5 teiginiai, pvz.: Svarbiausia, kad pasaulyje būtų kuo mažiau alkoholio ir narkotikų; Jeigu nebūtų narkotikų ir alkoholio visi jaustumėmės saugiau). Tačiau negalima vienareikšmiškai vertinti šių atsakymų, kadangi neretais atvejais net ir suvokdami šią žalą jie nesugeba atsispirti psichotropinių medžiagų vartojimui.

Iš respondentų, kurie savo rašiniuose įvardijo artimos aplinkos įtaką asmens socializacijai, pateikiamų vertinimų, galima daryti prielaidą, jog jie turi neigiamos patirties, kurią įgijo savo artimiausioje aplinkoje. Tai atsispindi kategorijoje **Artimos aplinkos įtakos akcentavimas** (4 teiginiai, pvz.: Ar aplinkui supantys žmonės neišves mūsų iš doros kelio; Mūsų gyvenimo būdas priklauso nuo aplinkinių, nuo gyvenimo aplinkos). Augdamas socialiai nesveikoje aplinkoje vaikas dažniausiai tapatina save su jį supančiais negatyviais asmenimis ir susiformuoja atitinkamą savo Aš vaizdą (Eskytė, 2008).

Trečioji kategorija **Intymių temų vengimas** (4 teiginiai, pvz.: Man atrodo, kad man gėda apie seksą kalbėti; Kai kalba apie seksą aš geriau nueinu toliau ir klausau muzikos) surinko vienodą teiginių skaičių kaip ir antroji kategorija. Šioje kategorijoje būtų galima išvelgti tai, jog socialinės rizikos paaugliams trūksta informacijos lytinio švietimo klausimais. Būtent tai išprovokuoja intymių temų vengimą. Tačiau pasak Obelenienės ir kitų (2007), šiandieninės AIDS, alkoholizmo, narkomanijos, sekso ir t. t. problemos yra ne lytinio švietimo, bet gyvenimo prasmės stokos klausimai mokykloje ir visuomenėje.

Paskutinė kategorija **Dvasinių vertybių akcentavimas** (3 teiginiai, pvz.: Juk svarbiausia žmogui yra meilė, taika ir draugystė; Norėčiau, kad būtų šviesu ir šilta mūsų pasaulyje).

Pasak Petrylienės ir Smilgienės (2012), vienas iš tinkamą vaiko elgesį skatinančių veiksnių yra tėvų komplimentai ir padėkos. Todėl buvo siekiama išsiaiškinti kaip socialinės rizikos paaugliai vertina komplimentų įtaką bendravimui. Išskirtos 3 kategorijos: 1) Akcentuojama išgirstų komplimentų svarba; 2) Komplimentų sakymo svarba kitiems asmenims; 3) Nenoras sakyti komplimentus.

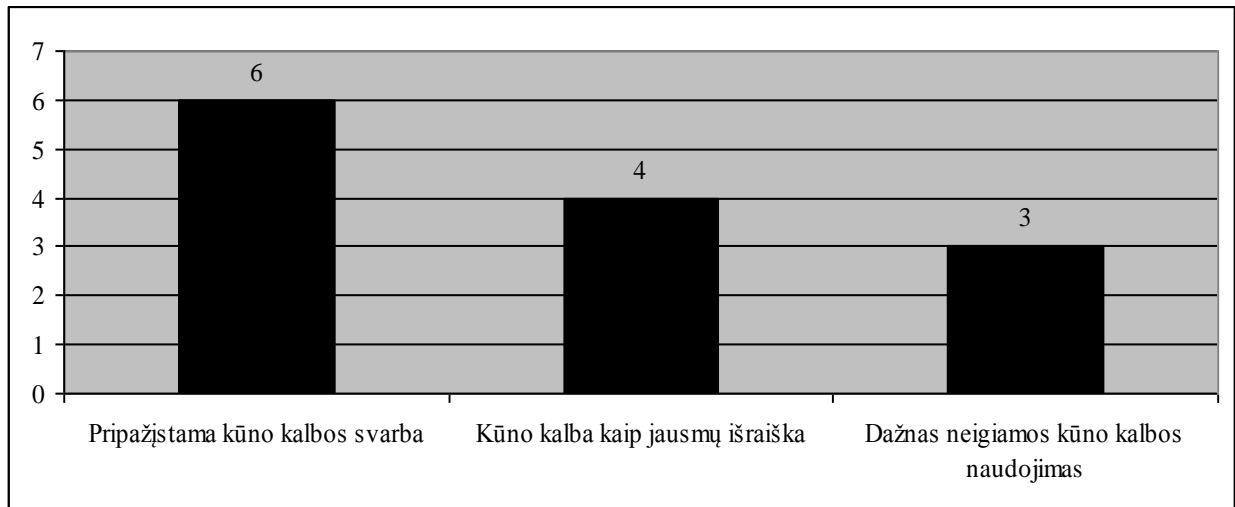
17 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas sakyti komplimentus ir į juos reaguoti

Pažymėtina, jog kategorija **Akcentuojama išgirstų komplimentų svarba** (8 teiginiai, pvz., Man labai gera girdėti komplimentus; Man labai gera girdėti apie save gražius žodžius) atspindi tai, kad paaugliams, priklausantiems socialinės rizikos grupei, svarbu girdėti apie save gerus žodžius. Galima daryti prielaidą, jog komplimentai itin svarbūs mažai bendraujantiems ir savimi nepasitikintiems paaugliams, kadangi teigiama kitų nuomonė didina jų savivertę, sudaro galimybes labiau pasitikėti ne tik savo jėgomis, tačiau taip pat ir kitais asmenimis.

Kategorija **Komplimentų sakymo svarba kitiems asmenims** (4 teiginiai, pvz., Labai svarbu sakyti komplimentus kitiems žmonėms, nes jiems būna gera; Reikia sakyti komplimentus kitiems, kad jiems būtų smagu) yra sietina su anksčiau minėta kategorija. Be to, galima teigti, jog ji pastiprina pirmąją kategoriją **Akcentuojama išgirstų komplimentų svarba**, kadangi šios kategorijos turinys taip pat pabrėžia komplimentų vaidmenį svarbą bendravime. Skirtumas tik tas, jog respondentai labiau akcentuoja norą sakyti komplimentus, o ne tik juos girdėti.

Nenoras sakyti komplimentus (3 teiginiai, pvz., Man nepatinka sakyti komplimentus; Nemėgstu sakyti komplimentų) - paskutinė kategorija, atskleidžianti visiškai priešingą nuomonę anksčiau minėtosioms kategorijoms. Galima daryti prielaidą, jog nenoras sakyti komplimentus kitiems asmenims yra socialinės rizikos paauglių psichologinės gynybos elementas.

Sisteminant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą atsakymus apie neverbalinės kalbos vartojimą buvo išskirtos šios kategorijos: 1) Pripažįstama kūno kalbos svarba; 2) Kūno kalba kaip jausmų išraiška; 3) Dažnas neigiamos kūno kalbos naudojimas.

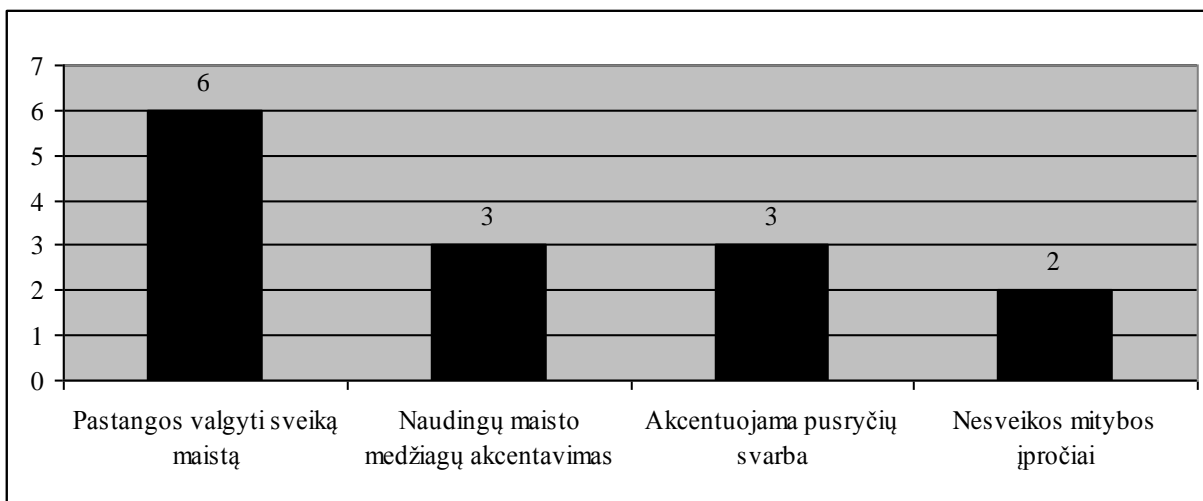
18 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas naudoti neverbalinę kalbą

Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašiniuose išskirta kategorija **Pripažįstama kūno kalbos svarba** (6 teiginiai, pvz., Anksčiau nežinojau, kad net pagarbus žvilgsnis gali reikšti teigiamą kūno kalbą; Pagarbus žvilgsnis, galvos linktelėjimas, akių žvilgsnis, apsikabinimas – teigiama kūno kalba) pažymi tai, kad paaugliai suvokia kūno kalbos įtaką jų bendravimui.

Kita ugdytinių rašiniuose išskirta kategorija yra **Kūno kalba kaip jausmų išraiška** (4 teiginiai, pvz., Man tai padeda išreikšti savo teigiamas arba neigiamas emocijas; Tai kūno kalba, kuria galima išreikšti teigiamą ar neigiamą emociją).

Kategorija **Dažnas neigiamos kūno kalbos naudojimas** (3 teiginiai, pvz., Esu labiau linkęs naudoti neigiamą kūno kalbą; Man atrodo, kad aš dažniau naudoju neigiamą kūno kalbą) akcentuoja socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, nesugebėjimą konstruktyviai spręsti konfliktų ar kylančių problemų. Nerasdami tinkamų konfliktų sprendimo būdų jie naudoja neigiamą kūno kalbą arba fizinę jėgą.

Analizuojant socialinės rizikos paauglių gyvenimo įgūdžius, susijusius su mitybos įpročiais, buvo išskirtos 4 kategorijos: 1) Pastangos valgyti sveiką maistą; 2) Naudingų maisto medžiagų akcentavimas; 3) Akcentuojama pusryčių svarba; 4) Nesveikos mitybos įpročiai.

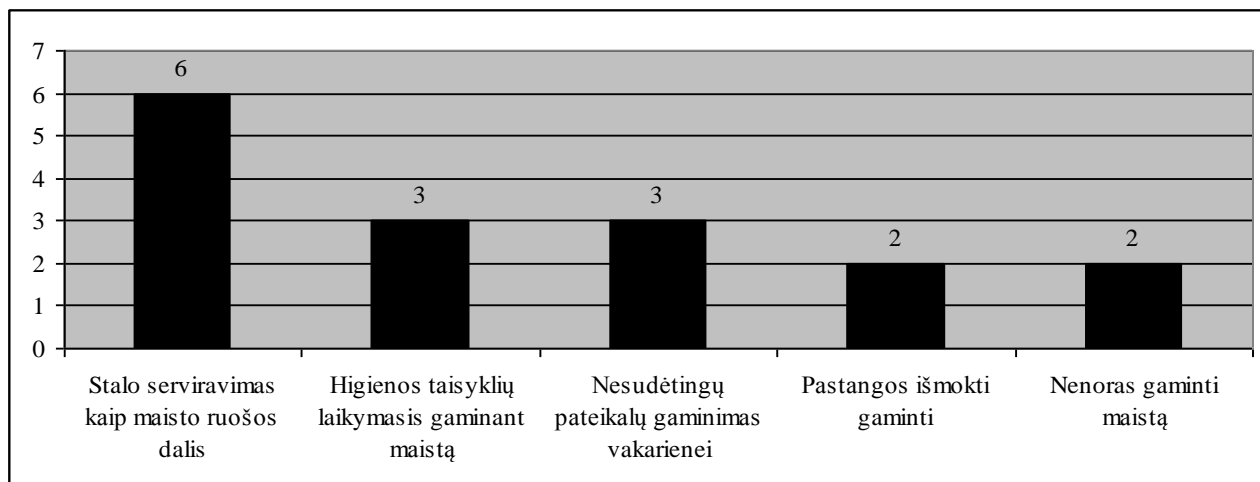
19 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, mitybos įpročiai

Kategorijoje **Pastangos valgyti sveiką maistą** (6 teiginiai, pvz., Reikia stengtis, kad būtų sveika mityba, valgyti saikingai; Maitinuosi sveikai, nes sportuoju) atsispindintys duomenys galimai neatitinka realios situacijos, kadangi prieš prasidedant užsiėmimams daugumos respondentų teigimu, jų mitybos įpročiai buvo įvardinti kaip „nesveiki“. Išsamesnė informacija pateikta 6 pav.

Antroji kategorija **Naudingų maisto medžiagų akcentavimas** (3 teiginiai, pvz., Supratau, kad turiu valgyti įvairaus maisto, kad daugiau įvairių maisto medžiagų; Reikia žiūrėti ar užtenka baltymų, riebalų, angliavandenių, vitaminų) bei trečioji kategorija **Akcentuojama pusryčių svarba** (3 teiginiai, pvz., Suprantu, kad pusryčiai labai svarbu; Žinau, kad pusryčiai yra dienos valgis, kuris yra atsakingas už visos likusios dienos produktyvumą) parodo, jog socialinės rizikos paaugliai suvokia reikalingų maisto medžiagų bei mitybos režimo naudingumą jų organizmui. Tačiau kaip ir anksčiau minėtoji kategorija gali neatspindėti realios situacijos.

Paskutinė bei silpniausiai išreikšta kategorija **Nesveikos mitybos įpročiai** (2 teiginiai, pvz., Žinau, kad saldumynai nėra sveika, bet negaliu jų atsisakyti; Vistiek perku traškučius, limonadą ir kitą nesveiką maistą).

Dėsninga tai, jog mitybos įpročiai yra susiję su maisto gamtinimo įgūdžiais. Rašinių analizė apie maisto gamtinimą leido išskirti šias kategorijas: 1) Stalo serviravimas kaip maisto ruošos dalis; 2) Higienos taisyklių laikymasis gaminant maistą; 3) Nesudėtingų patiekalų gamtinimas vakarienei; 4) Pastangos išmokti gaminti; 5) Nenoras gaminti maistą.

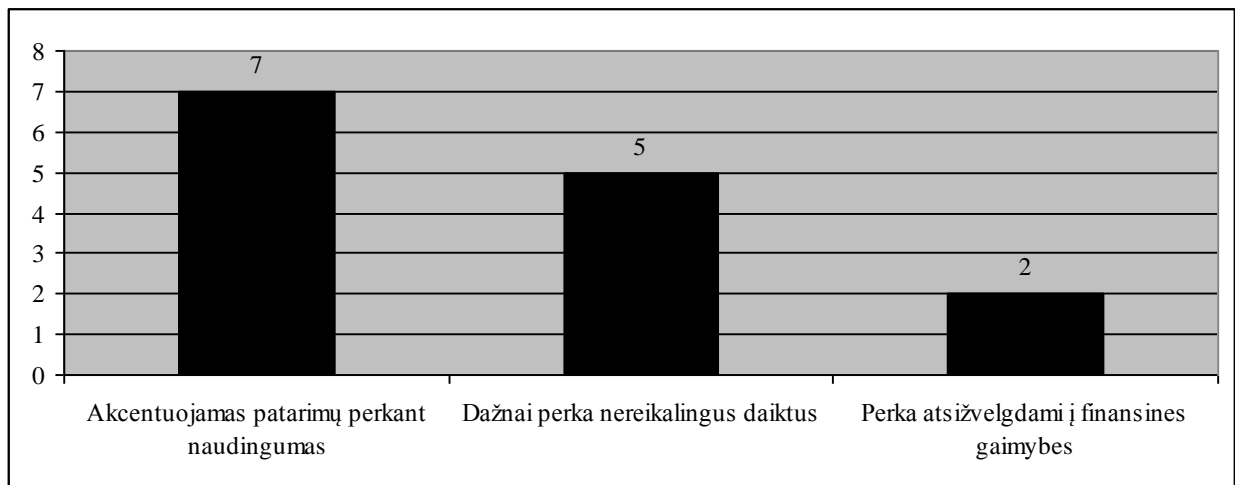
20 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, maisto gamavimo įgūdžiai

Didžiausia kategorija **Stalo serviravimas kaip maisto ruošos dalis** (6 teiginiai, pvz., Reikia žinoti kaip ir kur dėti indus ir kokius; Užsiėmimai mane supažindino ne tik su maisto ruošia, bet ir su stalo serviravimu) atspindi tai, jog socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, po įvykusių užsiėmimų, prie maisto ruošos sugebėjo priskirti ne tik maisto gamimą, tačiau taip pat stalo serviravimą.

Kategorijos **Higienos taisyklių laikymasis gaminant maistą** (3 teiginiai, pvz., Higiena darant valgį būtina; Indus reikia išplauti, kad būtų „nepriskretę“) ir **Nesudėtingų patiekalų gaminimas vakarienei** (3 teiginiai, pvz., Vakarienei reikia gamintis lengvą patiekalą; Vakare reikia stengtis nepersivalgyti) surinko vienodą teiginių skaičių. Šios kategorijos atskleidžia, jog respondentai suvokia higienos svarbą gaminant maistą bei pripažįsta tai, kad reikia laikytis tam tikro maitinimosi režimo.

Kategorijos **Pastangos išmokti gaminti** (2 teiginiai, pvz., Supratau, kad man jau 16 metų ir turiu mokėti daryti valgyti; Turėsiu išmokti gaminti maistą) **Nenoras gaminti maistą** (2 teiginiai, pvz., Man gaminti maistą yra kančia; Gaminu tik jei labai reikia) taip pat surinko vienodą teiginių skaičių. Tačiau jose atsispindi visiškai priešingos nuomonės.

Sisteminant respondentų atsakymus apie maisto prekių pirkimo įgūdžius išskirtos 3 kategorijos: 1) Akcentuojamas patarimų perkant naudingumas; 2) Dažnai perka nereikalingus daiktus; 3) Perka atsižvelgdami į finansines galimybes.

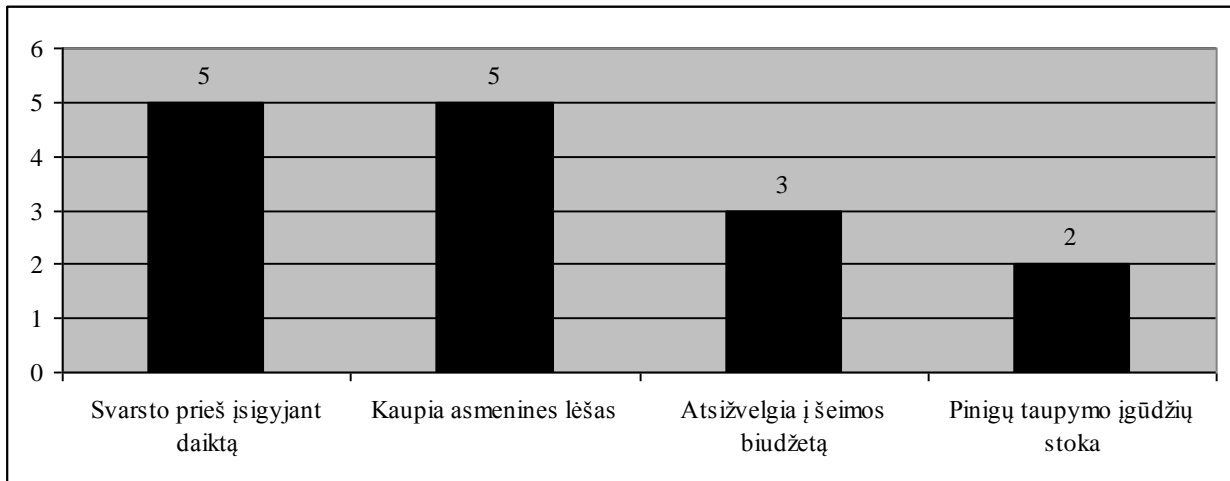
21 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, maisto prekių pirkimo įgūdžiai

Iš ugdytinių rašinių išskirta kategorija, kurioje **Akcentuojamas patarimų perkant naudingumas** (7 teiginiai, pvz., Nagrinėjant patarimus supratau, kad reikia išsirikti tai, kas reikalingiausia; Reikia sutikti, kad patarimai padėtų). Praktinių užsiėmimų metu socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, buvo supažindinti su patarimais, kurie suteikia informacijos apie racionalų pirkimą. Būtent ši kategorija ir patvirtina, kad ugdytiniai pripažįsta šių patarimų svarbą.

Antroji kategorija **Dažnai perka nereikalingus daiktus** (5 teiginiai, pvz., Supratau, kad dažnai iš parduotuvės parsinešame mums net nereikalingų daiktų; Perkame tam, kad matome, jog akcija ir tai atrodo pigiau) gali būti sietina su pirmąją, kadangi naudojantis racionalaus pirkimo patarimais būtų galima išvengti nereikalingų daiktų pirkimo.

Silpniausiai išreikšta kategorija **Perka atsižvelgdami į finansines galimybes** (2 teiginiai, pvz.: Perkame tiek, kiek galime sau leisti; Visko yra, reikia tik turėti už ką nusipirkti), kuri pažymi finansinių išteklių stoką.

Perėjimui iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą ypatingos reikšmės turi racionalus socialinės rizikos paauglių požiūris į pinigus. Analizuojant respondentų atsakymus apie gebėjimą tinkamai panaudoti asmeninius finansus buvo išskirtos šios kategorijos: 1) Svarsto prieš įsigyjant daiktą; 2) Kaupia asmenines lėšas; 3) Atsižvelgia į šeimos biudžetą; 4) Pinigų taupymo įgūdžių stoka.

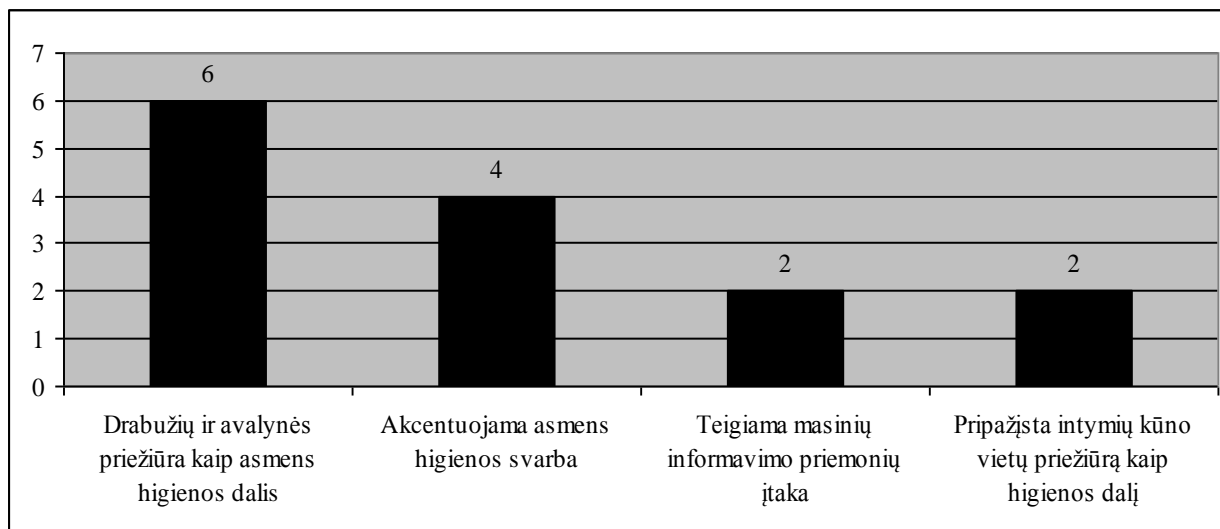
22 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, pinigų valdymo įgūdžiai

Kategorijos **Svarsto prieš įsigyjant daiktą** (5 teiginiai, pvz., Dabar žinau, kad tikrai reikia geriau apsvarstyti, nes tai mano pinigai; Po užsiėmimo labiau pradėjau domėtis ar tikrai man reikia to daikto) ir **Kaupia asmenines lėšas** (5 teiginiai, pvz., Taupau ir nusiperku ką noriu; Finansai nėra dideli, todėl reikia taupyti) surinko vienodą teiginių skaičių. Jose atsispindi socialinės rizikos grupei priklausančių paauglių racionalus požiūris į finansus. Galima daryti prielaidą, jog tokiam požiūriui įtakos turėjo praversti praktiniai užsiėmimai.

Kita kategorija **Atsižvelgia į šeimos biudžetą** (3 teiginiai, pvz., Stengiamės visų pirma apsimokėti už paslaugas, maistui išlaidos; Manau, kad šeimai yra gerai susiplanuoti biudžetą). Šios kategorijos duomenys patvirtina, kad finansų stoka pirmiausia priverčia patenkinti bazinius poreikius.

Paskutinė kategorija **Pinigų taupymo įgūdžių stoka** (2 teiginiai, pvz., Aš vis tiek nesugebu susitaupyti pinigų; Mama nuo mažens nemokė taupyti, todėl ir dabar nemoku) patvirtina, jog socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, susiduria su pinigų taupymo problema. Galima daryti prielaidą, kad negebėjimui taupyti pinigų įtakos turėjo paauglių tėvai, kurie taip pat neturėjo tinkamų pinigų taupymo įgūdžių.

Analizuojant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinius apie asmens higienos įgūdžius išskirtos 4 kategorijos: 1) Drabužių ir avalynės priežiūra kaip asmens higienos dalis; 2) Akcentuojama asmens higienos dalis; 3) Teigiama masinių informavimo priemonių įtaka; 4) Pripažįsta intymių kūno vietų priežiūrą kaip higienos dalį.

23 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, asmens higienos įgūdžiai

Po įvykusių užsiėmimų iš ugdytinių rašinių išskirta kategorija **Drabužių ir avalynės priežiūra kaip asmens higienos dalis** (6 teiginiai, pvz., Tik po užsiėmimo sužinojau, kad avalynės priežiūra priklauso asmens higienai; Mums reikia rūpintis ir savo rūbais, ir avalyne). Ugdytiniai suvokė, jog ne tik kūno priežiūra, tačiau ir drabužių bei avalynės priežiūra priklauso asmens higienai.

Antroje kategorijoje **Akcentuojama asmens higienos svarba** (4 teiginiai, pvz., Mano higiena man buvo ir bus visada svarbi; Labai nemėgstu nešvaros, todėl rūpinuosi savim).

Šioje išskirtoje kategorijoje **Teigiama masinių informavimo priemonių įtaka** (2 teiginiai, pvz., Apie higienos priemonių pasirinkimą pasako televizorių reklamos, informacija kompiuteryje; Apie higienos priemones daug sužinau iš reklamų) pažymima, jog televizijoje transliuojamos reklamos suteikia informacijos apie asmens higienos priemonių įvairovę.

Paskutinė kategorija **Pripažįsta intymių kūno vietų priežiūrą kaip higienos dalį** (2 teiginiai, Apatinį trikotažą reikia keisti kiekvieną dieną; Dažnai keičiuosi apatinius, nes reikia prižiūrėti intymias kūno vietas) surinko vienodą teiginių skaičių kaip ir anksčiau minėtoji. Tik po pravešto užsiėmimo ugdytiniai intymių kūno vietų priežiūrą įvardino kaip asmens higienos dalį.

3. 3. 3. Socialinės rizikos paauglių perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą modeliavimo ypatumai. Lyginamasis aspektas.

Individas socialinį kryptingumą įgyja socialinėje aplinkoje, sąveikaudamas su ja, todėl atramos tašku laikomas santykis su savimi, kitais žmonėmis ir veikla (Jurevičienė, Geležinienė, 2013). Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą optimizavimas yra vienas svarbiausių veiksnių, kuris mažina socialinę atskirtį bei gerina šių asmenų gyvenimo kokybę.

Atlikus tyrimą apie socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą modeliavimą, lavinant jų gyvenimo ir socialinius įgūdžius, išryškėjo šių įgūdžių stoka. Socialinių ir gyvenimo įgūdžių trūkumas atsiskleidė per netinkamus pykčio valdymo ir jausmų reiškimo būdus, nesugebėjimą taupyti pinigus, rūpintis savo asmens higiena, mityba ir pan. Dėl šių priežasčių socialinės rizikos paaugliams kyla sunkumų pradėdant savarankišką gyvenimą.

Gebėjimas reikšti savo jausmus ir valdyti pyktį - pirmojo rašinio tema, kuria buvo siekiama išsiaiškinti kaip socialinės rizikos paaugliai sugeba reikšti jausmus ir valdyti pyktį. Rašiniuose, kurie buvo parašyti prieš organizuojamus užsiėmimus, atsispindėjo tai, kad respondentai sugeba adekvačiai valdyti savo pyktį ir tik nedaugelis pažymėjo, jog nemoka tinkamai reikšti savo jausmų arba neigiamus jausmus reiškia naudojant fizinę jėgą. Tačiau galima teigti, jog ne visi, socialinės rizikos paauglių, atsakymai atspindi realybę. Kadangi, stebint juos, dauguma paauglių nemoka tinkamai reikšti jausmų, į kritiką reaguoja per daug emocionaliai. Po įvykusio užsiėmimo šia tema, socialinės rizikos paaugliai teigė, jog suvokia ir prisiima atsakomybę už savo išsakytus jausmus. Tačiau kita vertus, kaip ir pirmosios dalies rašiniuose, nepavyko išvengti atsakymų, kuriuose teigiama, kad pagrindinis būdas išreikšti savo neigiamus jausmus yra fizinės jėgos naudojimas. Žemas savęs vertinimas, nesugebėjimas spręsti konfliktų skatina agresiją. Socialinės rizikos paauglių atsakymai, kuriuose teigiama, jog jie sugeba tinkamai reikšti jausmus bei prisiimti atsakomybę gali būti vertinami kaip psichologinė gynyba.

Analizuojant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, požiūrį savęs pažinimo aspektu, neabejotinai išryškėjo savęs pažinimo stoka. Dauguma respondentų akcentavo, jog nežino pagal kokius kriterijus reikėtų vertinti tai, ar jie pažįsta save, ar ne. Pažymėtina, kad po

įvykusio užsiėmimo socialinės rizikos grupei priklausantys paaugliai sugebėjo įvardinti savo teigiamas, neigiamas savybes bei mėgstamą veiklą. Todėl galima daryti prielaidą, jog respondentai suvokė pagal ką reikėtų vertinti savęs pažinimą. Be to, rašiniuose atsispindėjo tai, jog savęs pažinimas, ugdytinių požiūriu, vertinamas kaip ilgas procesas. Tik pažinodamas save asmuo gali tinkamai valdyti savo emocijas, adekvačiai vertinti savo karjeros galimybes.

Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, rašinėliai, kuriuose atsispindi lūkesčiai, susiję su pasauliu, kuriame jie norėtų gyventi, atskleidžia jų santykį su dabartiniu bei įsivaizduojamu pasauliu. Pirmosios dalies rašinėliuose ryškiausiai atsiskleidė lūkesčiai, susiję su dvasinėmis vertybėmis. Socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, akcentavo norą, jog juos supantys žmonės būtų draugiškesni, pasaulis būtų be pykčio. Kita vertus, nemaža dalis respondentų kaip itin svarbų dalyką išskyrė materialines vertybes bei išsakė savo nerealius norus. Galima daryti prielaidą, jog materialinių vertybių akcentavimas yra įtakotas dabartinės finansų stokos. Po įvykusio užsiėmimo respondentai kur kas giliau pažvelgė į rašomų rašinėlių turinį. Juose atsispindėjo narkotikų bei alkoholio daromos žalos suvokimas. Respondentai kaip itin svarbų aspektą taip pat įvardino artimos aplinkos įtaką asmens socializacijai. Socialinės rizikos paaugliai teigė, jog netinkama aplinka gali neigiamai paveikti asmens tolimesnį gyvenimą. Galima daryti prielaidą, jog tokiems atsakymams įtakos turėjo asmeninė socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, patirtis. Be to, užsiėmimo turinys sudarė galimybes stebėti kaip socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, geba klausytis kitų užsiėmimo dalyvių bei išsakyti savo nuomonę. Daugiausia sunkumų kilo klausantis kitų nuomonės, kadangi ugdytiniai stokojo klausymosi įgūdžių.

Bendravimo įgūdžiai pirmiausia siejami su verbalinio ir neverbalinio kontakto inicijavimo ir palaikymo gebėjimais, tarpasmeninių santykių palaikymo gebėjimais, socialinio ekspresyvumo ir lankstumo, adaptyvumo gebėjimais, o kai kada ir konfliktų sprendimo gebėjimais (Jurevičienė, Geležinienė, 2013). Pasak šių autorių, bendravimas skatina visų kitų gebėjimų raidą. Analizuojant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, bendravimo įgūdžius, respondentų buvo prašoma parašyti rašinius temomis „Kaip aš sakau komplimentus ir į juos reaguuju?“ bei „Neverbalinė kalba mano gyvenime“. Tiek prieš organizuojamus užsiėmimus, tiek po jų, paaugliai, priklausantys socialinės rizikos grupei pripažino, kad komplimentai užima svarbų vaidmenį bendravime. Išsiskyrė tik tai, jog kai kurie respondentai

labiau mėgsta sakyti komplimentus, o kiti juos girdėti. Panašūs atsakymai atsispindėjo ir rašiniuose apie neverbalinės kalbos vartojimą. Dauguma respondentų akcentavo, jog neverbalinė kalba yra dažnai vartojama jų bendravime, kadangi padeda išreikšti tiek neigiamus, tiek teigiamus jausmus. Tačiau galima daryti prielaidą, jog šie atsakymai neatspindi realybės. Stebint socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, bendravimą, neretais atvejais išryškėjo tai, kad jie nesugeba adekvačiai naudoti neverbalinės kalbos. Dauguma paauglių neverbaline kalba siekia išreikšti savo neigiamas emocijas.

Mityba yra vienas svarbiausių veiksnių, turinčių įtakos darniai vaiko raidai. Būtent šeimoje sveikos mitybos įgūdžių lavinimas sudaro prielaidas tinkamam vaiko mitybos įpročių formavimuisi. Tačiau kaip jau žinoma, socialinės rizikos grupei priklausančios šeimos nesugeba tinkamai pasirūpinti savo vaikų gyvenimo įgūdžių lavinimu, todėl nagrinėjant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, mitybos įpročius išryškėjo šių įgūdžių stoka. Pažymėtina, jog prieš organizuotus užsiėmimus, ugdytiniai savo rašiniuose akcentavo, kad nesilaiko jokių mitybos normų, valgo nesveiką maistą, dažniais atvejais nevalgo pusryčių. Po įvykusių užsiėmimų, socialinės rizikos paauglių rašiniuose, buvo galima išvelgti pakitusią situaciją. Negalima teigti, jog jie pradėjo valgyti kur kas sveikesnį maistą, tačiau pastebima tendencija, jog žinių, apie sveikos mitybos ypatumus įgijo, kadangi tai atspindi jų rašinių turinį.

Tarsi logiška tąsa, taip pat susijusi su maitinimosi ypatumais, buvo rašinių rašymas tema „Maisto ruošą“. Prieš organizuotą užsiėmimą šia tema, respondentai įvardino tik tai, jog mėgsta arba nemėgsta gaminti maistą. Tik po prarasto užsiėmimo socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, suvokė, jog maisto ruošą apima ne tik tam tikrų patiekalų gaminimą, tačiau ir higienos taisyklių laikymąsi bei stalo serviravimą.

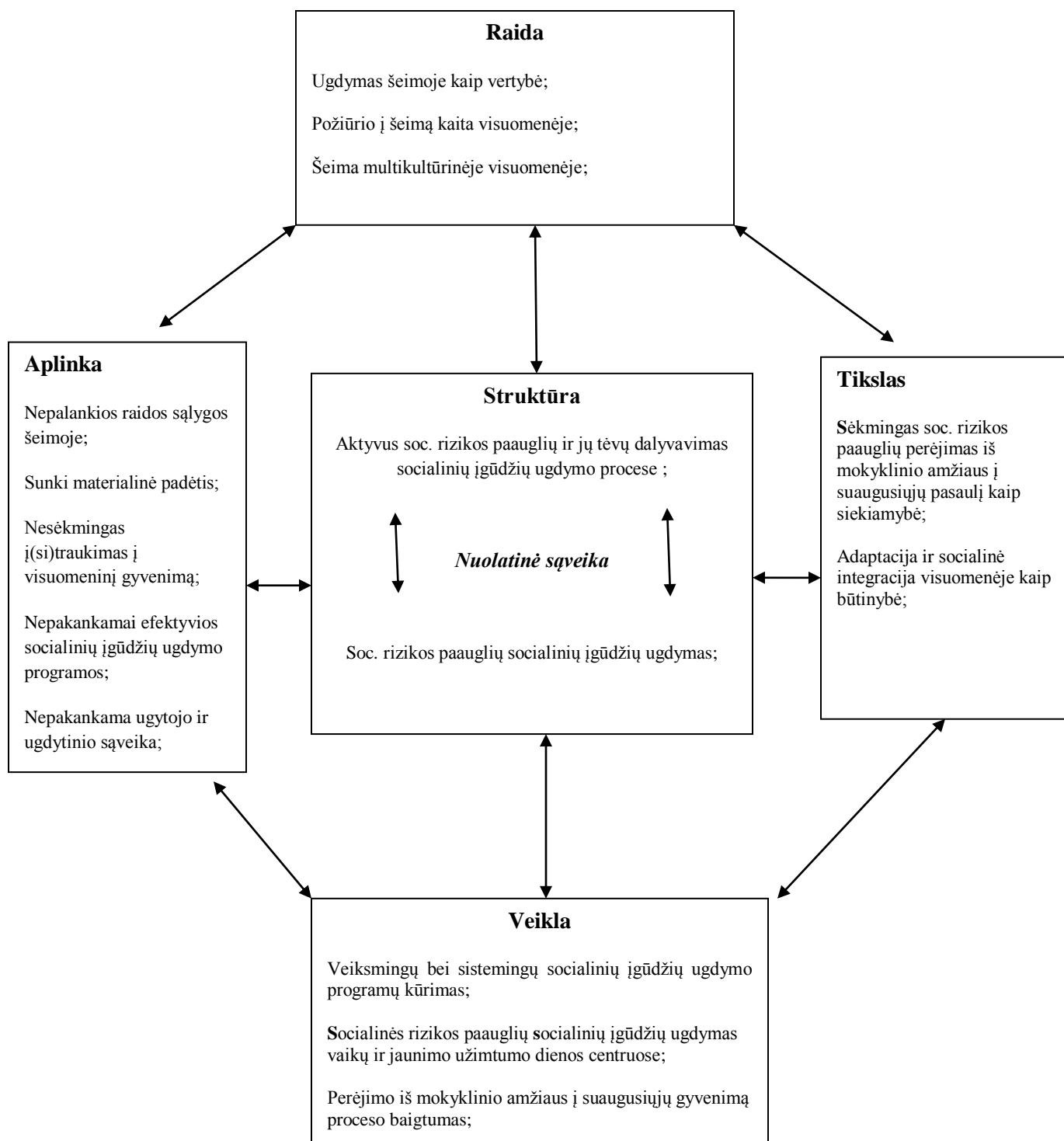
Vertinant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, sugebėjimą savarankiškai apsipirkinėti maisto prekių parduotuvėje išryškėja tai, kad jie negeba tinkamai išsirinkti prekių, dažniais atvejais perka nesveiką maistą arba perka produktus pagal mamos surašytą sąrašą. Todėl atsižvelgiant į šio įgūdžio stoką, praktinio užsiėmimo metu socialinės rizikos paaugliams buvo pateikiami racionalaus apsipirkinėjimo patarimai. Dauguma respondentų pripažino šių patarimų naudingumą. Tačiau dalis jų vistiek teigė, kad labai sunku išsirinkti tinkamą maisto produktą, todėl dažnai nusiperka nereikalingų daiktų, ypač jei jiems taikoma akcija.

Dėsninga, kad perėjimas iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą turėtų būti susijęs su racionaliais pinigų valdymo įgūdžiais. Tačiau tyrimo duomenys atskleidė, kad būtent pinigų valdymo įgūdžių itin trūksta socialinės rizikos paaugliams, lankantiems dienos centrą. Ugdytinių rašiniuose akivaizdžiai dominavo tai, kad jie nemoka taupyti. Galima daryti prielaidą, jog šio įgūdžio stokai įtakos turi asmeninių lėšų trūkumas. Neturėdami asmeninių lėšų arba turėdami jų minimaliai socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, nesugeba racionaliai elgtis su pinigais. Po įvykusio užsiėmimo iš tų ugdytinių rašinių, kurie akcentavo, jog nuo šiol svarsto prieš įsigyjant naują daiktą arba pradėjo kaupti asmenines lėšas, gali atrodyti, kad užsiėmimas turėjo svarios įtakos jų požiūriui. Tačiau šie atsakymai neatitinka realybės ir tik dalį jų galima vertinti kaip tiesą, kadangi stebint socialinės rizikos paauglius, lankančius dienos centrą, dauguma jų ir toliau pirko nereikalingus daiktus bei maisto produktus.

Dar viena itin svarbi sritis pereinant iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą yra asmens higiena. Ugdytinių rašiniuose atsispindėjo asmens higienos akcentavimas. Jų teigimu, itin svarbu rūpintis savo švara. Tačiau dauguma socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, kaip svarbiausias asmens higienos dalis išskyrė dantų ir burnos higieną, rankų plovimą bei rūpinimąsi galvos ir plaukų švara. Tik po įvykusio užsiėmimo šia tema, ugdytiniai suvokė, jog drabužių ir avalynės priežiūra taip pat yra asmens higienos dalis. Dalis socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą intymių kūno vietų higieną taip pat įvardino kaip asmens higienos dalį. Galima daryti prielaidą, jog ankstesniuose rašiniuose ši tema nebuvo paliesta, kadangi ugdytiniai nedrįso apie tai kalbėti.

Atlikto tyrimo rezultatai sudaro galimybę pastebėti tam tikras tendencijas, kuriomis remiantis turėtų būti organizuojamas ugdymo procesas. Remiantis Le Moigne (1990) sukonstruotu sisteminės analizės modeliu, kurį savo darbe aprašė Ruškus (1998-1999)² buvo sudarytas teorinis hipotetinis socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą modelis tam, kad būtų lengviau suvokti darbe nagrinėjamą problemą (žr. 22 pav.). Pasak Ruškaus (1998-1999), sisteminis modelis yra apibūdinamas tokia operacine sąvoka kaip procesas.

² Ruškus, J. (1998 – 1999). Sisteminė analizė: koncepcijos raida ir perspektyvos. Socialiniai tyrimai: tarpdisciplininis požiūris, nr. 2-3, p. 104 - 116.

24 pav. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą modelis

Struktūros požiūriu šiame modelyje pagrindiniai veiksniai, lemiantys sėkmingą socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimą iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą yra aktyvus šių paauglių bei jų tėvų dalyvavimas socialinių įgūdžių ugdymo procese bei socialinių įgūdžių ugdymas. Pažymėtina, jog šios struktūrinės dalys reikalauja nuolatinės tarpusavio sąveikos. Atliktas tyrimas įrodė, jog dažnu atveju tie tėvai, kuriems nebuvo tinkamai išugdyti socialiniai įgūdžiai nesugeba to perteikti ir savo vaikams. Dėl šios priežasties socialinės rizikos grupei priklausančių paauglių tėvai taip pat turėtų aktyviai įsitraukti į socialinių įgūdžių ugdymo procesą. Tinkamai išugdyti socialiniai įgūdžiai paskatintų tėvus kurti saugesnę aplinką savo vaikams.

Tikslų požiūriu adaptacija ir integracija visuomenėje suvokiama kaip būtinybė, o sėkmingas socialinės rizikos paauglių perėjimas iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų pasaulį kaip siekiamybė. Anot Vaitiekienės (2013) dėl socialinių įgūdžių stokos socialinės rizikos šeimų vaikai patiria bendravimo, integracijos į kolektyvą, adaptacijos bei kitas problemas. Todėl tinkamas socialinių įgūdžių ugdymas galėtų tapti viena svarbiausių adaptacijos ir integracijos į visuomenę sąlygų, kuri turėtų reikšmingos įtakos sėkmingam socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimui į suaugusiųjų gyvenimą.

Nepalankios **aplinkos sąlygos** (nepalankios raidos sąlygos šeimoje, sunki materialinė padėtis, nesėkmingas į(si)traukimas į visuomeninį gyvenimą, nepakankamai efektyvios socialinių įgūdžių ugdymo programos, nepakankama ugdytojo ir ugdytinio sąveika) apsunkina socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo, iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą, procesą. Socialinės rizikos paaugliai šeimoje neugdomi arba ugdomi netinkamai. Be to, dėl sunkios materialinės padėties ne kiekvienas socialinės rizikos paauglys turi galimybę lankyti būrelius, kadangi dažniausiai ši popamokinė veikla yra mokama. Kaip logiška tąsa, ribotos galimybės lankyti papildomo ugdymo įstaigas apsunkina funkcionavimą visuomenėje. Todėl socialinių įgūdžių programų kūrimas reikalauja efektyvumo bei sėkmingos ugdytojo ir ugdytinio tarpusavio sąveikos.

Raidos požiūriu socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiojo gyvenimą sėkmę lemia ugdymas šeimoje, kuris suvokiamas kaip vertybė, pastaruoju metu suintensyvėjusi požiūriu į šeimą kaita bei šeimos vaidmuo multikultūrinėje visuomenėje. Šeima traktuojama kaip pagrindinis ugdymo bei vertybių

formavimo institutas, tačiau šiuo metu kinta ne tik pati šeimos sąvoka, bet ir jos funkcijos. Pastebima, jog žmonės vis dažniau renkasi alternatyvias šeimai gyvenimo formas tokias kaip kohabitacija, daugėja probleminių bei socialinės rizikos grupei priklausančių šeimų. Būtina akcentuoti tai, jog emigracija taip pat silpnina šeimos narių tarpusavio santykius. Šeimos nariai gyvena atskirai, todėl šių šeimų vaikai neretai susiduria su socialinės integracijos problemomis, nuežtikrinama vaiko gerovė.

Vertinant socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimą iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą **veiklos aspektu**, tikėtina, jog lemiamos įtakos šiam procesui turėtų veiksmingų bei sistemingų socialinių įgūdžių programų kūrimas, socialinių įgūdžių ugdymas vaikų ir jaunimo užimtumo dienos centruose bei perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų pasaulį baigtumas.

Kuriant ir plėtojant socialinių įgūdžių programas būtina užtikrinti jų efektyvumą bei tęstinumą. Tai padaryti padėtų tinkamų metodų taikymas užsiėmimų metu (pvz. vaidmenų žaidimai, „minčių lietus“ ir pan.), skirtingų socialinių įgūdžių lavinimas (pvz. bendravimo įgūdžių lavinimas, asmens higienos įgūdžių lavinimas ir pan.). Be to, būtina atsižvelgti į finansinius bei žmogiškuosius išteklius, kadangi socialinių įgūdžių lavinimas reikalauja fizinės aplinkos, tenkinančios paauglių poreikius, įvairių priemonių naudojimo užsiėmimų metu bei kvalifikuotų specialistų, gebančių tinkamai perteikti žinias ir praktinius mokymus, kuriuos socialinės rizikos paaugliai gebėtų pritaikyti kasdieninėse situacijose.

Pažymėtina, jog socialinių įgūdžių ugdymo programos turėtų būti taikomos ne tik bendrojo lavinimo mokyklose, tačiau taip pat vaikų ir jaunimo užimtumo dienos centruose, kadangi socialinės rizikos grupei priklausančios paaugliai ten praleidžia nemažą dalį laiko. Todėl dienos centrų lankymas yra vienas iš būdų, padedančių lavinti socialinius paauglių įgūdžius. Kaip teigia Karpavičienė ir kiti (2012), socialiniai pedagogai bei kiti specialistai turėtų planingai organizuoti vaikų laisvalaikį dienos centre, įtraukiant vaikus, paauglius į aktyvią kultūrinę laisvalaikio veiklą. Taip pat, itin svarbu atkreipti dėmesį, jog šiame kontekste perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą baigtumas reiškia pagalbos teikimą socialinės rizikos paaugliams, lankantiems dienos centrą, ir pasibaigus socialinių įgūdžių ugdymo programai. Tai padeda užtikrinti perėjimo, į suaugusiųjų gyvenimą, sėkmę. Žukauskienė (2007) pasirengimą savarankiškam gyvenimui traktuoja kaip emocinę bei ekonominę nepriklausomybę

ir socialinių įgūdžių įgijimą, kurie reikalingi pilietinio kompetetingumo palaikymui, profesijos pasirinkimui ir pasirengimui darbinei veiklai bei vedyboms ir šeimyniniam gyvenimui.

Išvados

1. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, jog vis dar trūksta išsamios informacijos apie socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą procesą. Tačiau galima teigti, jog sėkmingam socialinės rizikos paauglių savarankiško gyvenimo pradėjimui reikšmingos įtakos turi socialinių stoka. Socialiniai įgūdžiai apibrėžiami kaip asmens gebėjimas prisitaikyti aplinkoje bei sąveikauti su kitais asmenimis.
2. Tyrimo duomenų analizė išryškino socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, socialinių įgūdžių stoką, kuri apsunkina sėkmingą šių paauglių perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą procesą.
 - Remiantis tyrimo duomenimis, socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą labiausiai stokoja savęs pažinimo įgūdžių. Rašinių analizė atskleidė, jog šie paaugliai negeba tinkamai maitintis, savarankiškai pirkti(s) maisto produktų bei racionaliai valdyti savo pinigų.
3. Taikant socialinių įgūdžių programą akivaizdžiausiai pakito socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, savęs pažinimo įgūdis, kadangi antrosios dalies rašiniuose paaugliai sugebėjo įvardinti savo teigiamas, neigiamas savybes bei mėgstamą veiklą.
 - Pastebima, jog socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, įgijo žinių sveikos mitybos klausimais.
 - Antrosios dalies ugdytinių rašiniuose akcentuojamas racionalaus maisto prekių pirkimo patarimų naudingumas. Todėl galima teigti, jog socialinės rizikos paaugliai prieš įsigyjant tam tikras prekes, apsvarstys ar jiems tai reikalinga.
 - Rašiniuose apie asmeninių finansų taupymą socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, išreiškė racionalesnį požiūrį į pinigus, kadangi buvo teigiama, jog reikia stengtis taupyti asmenines lėšas bei apsvarstyti visas galimybes prieš įsigyjant daiktą.

Galima teigti, jog socialinių įgūdžių programa iš dalies buvo veiksminga ir turėjo įtakos socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, įgūdžių tobulinimui.

4. Remiantis mokslinės literatūros analize bei tyrimo duomenimis, sukurtas teorinis hipotetinis socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą modelis. Dėl nepalankių raidos sąlygų šeimoje, nesėkmingo į(si)traukimo į visuomeninį gyvenimą, sunkios materialinės padėties, nepakankamai efektyvių socialinių įgūdžių ugdymo programų bei nepakankamos ugytojo ir ugdytinio sąveikos socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimo, iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą, procesas tampa sudėtingesnis.

- Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, tėvai stokoja socialinių įgūdžių, todėl ugdant šiuos įgūdžius jų vaikams tėvai taip pat turėtų būti aktyvūs šio proceso dalyviai.
- Socialinių įgūdžių ugdymo programos turėtų būti taikomos ne tik bendrojo lavinimo mokyklose, tačiau taip pat ir vaikų bei jaunimo užimtumo dienos centruose, kadangi socialinės rizikos grupei priklausantys paaugliai ten praleidžia daug laiko.
- Pasibaigus socialinių įgūdžių ugdymo programai socialinės rizikos paaugliams ir toliau turėtų būti teikiama pagalba, kuri palengvintų perėjimą iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų procesą.

Projektinė dalis

1. Projekto aprašymas

1.1. projekto anotacija (trumpas projekto pristatymas nuo 1000 iki 2000 spaudos ženklų)

Neigiamos artimiausios aplinkos poveikis, pozityvaus tėvystės vaidmenų modelio nebuvimas šeimoje, neskatina sveiko ir produktyvaus vaiko kaip asmenybės augimo ir vystymosi. Socialinės rizikos šeimose augantys vaikai ir paaugliai neretai asocialų elgesį priima kaip normą. Dėl šios priežasties, integracija į visuomenę tampa daug sudėtingesnė.

Siūlomas įgyvendinti projektas yra skirtas socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, socialinių įgūdžių ugdymui bei atstatymui. Tinkami socialiniai įgūdžiai padėtų užtikrinti sėkmingą socialinės rizikos grupei priklausančių paauglių perėjimą į suaugusiųjų gyvenimą.

Įgyvendinant šį projektą, bus sudarytos galimybės socialinės rizikos paaugliams, lankantiems dienos centrą, įgyti naujų žinių bei gebėjimų. Projektas orientuotas į socialinės rizikos paauglių sėkmingą perėjimą iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų procesą, kurio aktyvūs dalyviai turėtų būti ir tėvai. Be to, bus siekiama mažinti projekto tikslinių grupių socialinę atskirtį bei ugdyti savarankiško gyvenimo įgūdžius. Įgyvendinant šį projektą socialinės rizikos paaugliai, lankantys dienos centrą, turės galimybę turimas ir naujai įgytas teorines žinias pritaikyti kasdieninėse situacijose. Be to, projekto veiklos sudarys sąlygas praplėsti savo socialinį tinklą.

Projektu yra siūloma įdiegti ilgalaikę bei sistemingą programą, skirtą socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, socialinių įgūdžių lavinimui, kuri remtųsi ne vien tik teorinėmis žiniomis, tačiau taip pat būtų orientuota į praktinių įgūdžių perteikimą.

Pagrindinis projekto siekis yra užtikrinti ilgalaikį bei efektyvų socialinių įgūdžių ugdymą, kuris palengvintų socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimą iš mokyklinio amžiaus į suaugusiųjų gyvenimą. Projektas neapsiribos vien tik užsiėmimų, ugdančių socialinius įgūdžius, organizavimu. Taip pat būtina rengti vienkartinis renginius, paskaitas, įtraukiant socialinės rizikos grupei priklausančių paauglių tėvus.

Siūlomas įgyvendinti projektas turėtų būti orientuotas vaikų ir jaunimo užimtumo dienos centrą, kadangi socialinės rizikos grupei priklausančios paaugliai juose praleidžia daug laiko. Projekto veiklos pagalbės sėkmingiau integruotis bei prisitaikyti kintančioje visuomenėje.

Taigi, pagrindinės projekto veiklos socialinės rizikos paauglių socialinių įgūdžių ugdymas bei užimtumas renginiuose, paskaitose.

1.2. Projekto tikslas
Gerinti socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gyvenimo kokybę bei perėjimą į suaugusiųjų gyvenimą, ugdant jų socialinius įgūdžius.
1.3. Projekto uždaviniai
<ol style="list-style-type: none"> 1. Parengti „Socialinių įgūdžių ugdymo programą“. 2. Ugdyti, palaikyti ar atkurti socialinius įgūdžius. 3. Teikti užimtumo paslaugas.

2. Projekto poreikio pagrindimas

2.1. Situacijos (problemos) analizė: atlikti tyrimai, kiti duomenys³
<p>Atliktas empirinis tyrimas atskleidė, jog socialinių įgūdžių stoka apsunkina socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, perėjimą į suaugusiųjų gyvenimą, kadangi šiems paaugliams trūksta savęs pažinimo įgūdžių. Kylančias problemas, dauguma jų, sprendžia naudojant fizinę jėgą, todėl galima teigti, kad negeba tinkamai reikšti savo jausmų bei valdyti pykčio. Be to, vienas pagrindinių faktorių, rodančių, jog asmuo yra pasirengęs gyventi savarankiškai yra gebėjimas tinkamai valdyti savo asmeninius finansus. Tačiau tyrimo rezultatai parodė, kad socialinės rizikos paaugliams, lankantiems dienos centrą, trūksta įgūdžių, susijusių su asmeninių finansų tvarkymu. Kita vertus, būtų galima teigti, jog pinigų stoka šeimoje bei netinkamas tėvų pavyzdys, turėjo svarios įtakos nesugebėjimui tinkamai panaudoti asmenines lėšas.</p>
2.2. Nacionaliniai ir/ar tarptautiniai (ES) dokumentai, pagrindžiantys projekto reikalingumą
<p>Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinėse rekomendacijose (LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2003 gruodžio 17 d. įsakymas Nr. A1-207) socialinės rizikos šeima apibrėžiama kaip šeima, kurioje narių bendradarbiavimas ir emocinis bendravimas yra sutrikę ir kurios neigiama aplinka neskatina sveiko ir produktyvaus asmenybės augimo ir vystymosi. Tokios šeimos nesugeba tenkinti vaiko emocinių ir fizinių reikmių, be to, bendravimo būdas tokiose šeimose žymiai apriboja vaiko galimybes išreikšti poreikius ir jausmus. Vaikai, augantys</p>

³ Situacijos analizė turi būti grindžiama ir magistro baigiamojo darbo empirinio tyrimo rezultatais

tokiose šeimose, turi labai žemą savęs vertinimą, nesitiki, kad jų poreikiai yra svarbūs ir gali būti patenkinti, neturi tinkamų socialinių įgūdžių. Dėl šios priežasties paaugliai, augantys socialinės rizikos šeimose neturi galimybės tinkamai pasiruošti perėjimui iš mokylinio amžiaus į suaugusiųjų pasaulį.

3. Projekto tikslinės grupės

1.1. Projekto tikslinės grupės

Socialinės rizikos paaugliai nuo (13 iki 18 m.), lankantys dienos centrą.

Iš viso: (M) (V) 20

4. Projekto planas ir veiklos

Veiklos pav.	1 mėnuo	2 mėn.	3 mėn.	4 mėn.	5 mėn.	6 mėn.	7 mėn.	8 mėn.	9 mėn.	10 mėn.	11 mėn.	12 mėn.
1 veikla <i>Asmenų soc. įgūdžių vertinimas, mokymo priemonių plano sudarymas</i>	X	X										
2 veikla <i>Informacinių lankstinukų gamyba ir leidyba</i>			X									
3 veikla <i>Socialinių įgūdžių ugdymas</i>				X	X	X	X	X	X	X	X	X

4 veikla												
<i>Vienkartinių renginių, ugdančių soc. įgūdžius, organizavimas</i>					X	X	X	X	X	X	X	X

5. Planuojami rezultatai

5.1. Projekto poveikis tikslinėms grupėms
<p>Sudaromos sąlygos konsultuotis su specialistais;</p> <p>Praplečiamas socialinis tinklas;</p> <p>Projekte numatytos veiklos išugdys socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimus:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bendravimo ir bendradarbiavimo gebėjimą; • Savęs pažinimo gebėjimą; • Asmeninių finansų valdymo gebėjimą; • Rūpinimosi asmens higiena gebėjimą; • Savarankiško apsipirkinėjimo gebėjimą. • Ir kt.
5.2. Projekto metu planuojami sukurti inovaciniai produktai (metodai, programos, mokomoji medžiaga, publikacijos, etc.)
<p>Projekte bus sukurtas toks naujas produktas:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Socialinių įgūdžių ugdymo programa.
5.3. Projekto tęstinumas
<p>Tolimesnei veiklai užtikrinti bus rašomi projektai, ieškoma partnerių ir rėmėjų Lietuvoje bei užsienyje. Projekto metu įsigyta įranga, priemonės, reikalingos įvairių veiklų įgyvendinimui, bus naudojamos tolesniame socialinių įgūdžių ugdymo procese.</p>
5.4. Numatomas poveikis:

5.4.1. horizontaliu lygiu (politikai) (teisės aktai, viešumas, etc.)
<p>Projektas padės socialinės rizikos paaugliams, lankantiems dienos centrą, sėkmingai pereiti į suaugusiųjų gyvenimą, lavinant jų socialinius įgūdžius. Projekte taikomi lyčių lygybės ir nediskriminavimo principai.</p> <p>Informacija apie projektą bus pavišinta internete, vietinėje spaudoje bei televizijoje.</p>
5.4.2. vertikalium lygiu (praktikai)
Įgyja teorinių bei praktinių žinių socialinių įgūdžių ugdymo aspektu.

6. Numatomos išlaidos

Eil. Nr.	Projekto išlaidos	2014 metai	2015 metai	Išlaidos iš viso
1.	Projekto administracinės išlaidos			
	Projekto darbuotojų darbo užmokestis	10 000 Lt	10 000 Lt	20 000 Lt
	Kitos administravimo išlaidos (projekto įgyvendinimui skirtų patalpų, įrangos, elektros šildymo, interneto, pašto ir kt. Išlaidos)	2500 Lt	2500 Lt	5000 Lt
	Iš viso:	12 500 Lt	12 500 Lt	25 000 Lt
2.	1 veikla			
	Kanceliarinės priemonės	1000 Lt		
	Iš viso:	1000 Lt		1000 Lt
3.	2 veikla			
	Spausdinimo išlaidos	1000 Lt		
	Iš viso:	1000 Lt		1000 Lt
4.	3 veikla			
	Priemonės bei įranga, reikalinga veiklų vykdymui (skaitmeninis foto aparatas, multimedija).	2000 Lt	2000Lt	

	Iš viso:	2000 Lt	2000 Lt	4000 Lt
5.	4 veikla			
	Priemonės bei įranga, reikalinga veiklų vykdymui	1000 Lt	1000 Lt	
	Iš viso:	1000 Lt	1000 Lt	2000 Lt
	Kitos išlaidos	1000 Lt	1000 Lt	2000 Lt
	IŠ VISO:	18 500 Lt	16 500 Lt	35 000 Lt

7. Finansavimo šaltiniai

Šaltinis	Suma. Lt
1. Paramos lėšos	0 Lt
2. Pareiškėjo ir partnerių lėšos	15 tūkst. Lt
3. Nacionalinės lėšos (valstybės biudžeto, savivaldybės biudžeto lėšos)	20 tūkst. Lt
4. Privačios lėšos	0 Lt
4. Kiti šaltiniai (įvardinti) (gali būti kiti potencialūs finansavimo fondai)	0 Lt

Naudota literatūra

1. Aleksandravičius A., Navasaitienė S., Vosylienė E. (2010). *Šakių rajono jaunimo pagrindinių problemų, poreikių ir vertybinių nuostatų mokslinis tyrimas*. Lietuvos žemės ūkio universitetas.
2. Angélico, A.P., Crippa, J. A., Loureiro, S. R. (2013). Social anxiety disorder and social skills: a critical review of the literature. *International journal of behavioral consultation and therapy*. Vol. 7. No. 4.
3. Augulienė, I., Baranauskienė, I., Rutkauskienė, V. (2001). *Lauko gėlių auginimas*. Šiauliai: Šiaurės Lietuva.
4. Bakutytė, R., Geležinienė, R., Gumuliauskienė, A., Juodraitis, A., Jurevičienė, M., Šapelyė, O. (2013). *Socializacijos centro veiklos modeliavimas: ugdytinių resocializacijos procesų valdymas ir metodika: mokslo studija*. Vilnius: BMK leidykla.
5. Baranauskienė, I., Juodraitis, A. (2008). *Neįgaliųjų profesinė rehabilitacija: sėkmės prielaidos*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
6. Bart, L., Schindler, K. H. (2001). *Socialinės elgsenos vadovas: ES Leonardo da Vinči programa*. Šiauliai: Šiaurės Lietuva.
7. Berger, P., Luckmann, Th. (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas : žinojimo sociologijos traktatas*. Vilnius: Pradai.
8. Berns, R. (2009). *Vaiko socializacija: šeima, mokykla, visuomenė*. Kaunas: Poligrafija ir Informatika.
9. Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
10. Blebienė, S. (2008). *Lietuvos gyventojai ir šeima per 18 atkurtos Nepriklausomybės metų*. Kaunas: LUTUTĖ.
11. Bražienė, N., Mockienė, D., Bružienė V. (2008). Agresija kaip specifinė vaiko elgesio forma: teorinis aspektas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Nr. 1 (17).
12. Brazienė, R., Mikutavičienė, I. (2013). Lietuvos jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką: švietimo, darbo ir užimtumo politikos aspektas. *Viešoji politika ir administravimas* Nr. 1(12). Kaunas: KTU.

13. Bronte-Tinkew, J., Brown, B., Carrano, J., Shwalb, R. (2005). *Logic models and outcomes for youth in the transition to adulthood*. Report to the DC Children and Youth Investment Trust Corporation.
14. Bubnys, R., Rudnickaitė, G. (2010). Darniose ir socialinės rizikos šeimose gyvenančių paauglių tapatumo ir socialinės adaptacijos mokykloje vertinimas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Nr. 2 (27).
15. Charles, C., M. (1999). *Pedagoginio tyrimo įvadas*. Vilnius: Alma littera.
16. Страусс, А., Корбин, J., (2001). *Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техника*. Москва : УРСС.
17. Česnaitytė, V., (2007). *Probleminių šeimų vaikai: ar pavyks įveikti užburtą ratą?* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/archyvas/straipsnis/61422>>
18. Day, S. (2009). Listening to young children: an investigation of children's day care experiences in children's centres. *Educational & Child Psychology Vol. 27 No. 4*.
19. Daugėla, M. (2008). *Studentai, turintys negalę, aukštosiose mokyklose : rekomendacijos administratoriams ir profesinės veiklos procesuose : socialinė parama neįgaliesiems įsidarbinimo ir profesinės veiklos procesuose*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
20. Dewey, J. (1998). *Pragmatism, education democracy*. Vol. 1. Bloomington. Ind.: Indiana Univeristy Press.
21. Duobilienė, L. (2006). *Šiuolaikinė ugdymo filosofija: refleksijos ir dialogo link*. Vilnius: Tyto alba.
22. Eskytė I., (2008). Socialinio dalyvavimo plėtotė vaikų dienos centruose. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. Nr. 2 (2).
23. Erozkan, A. (2013). The effect of communication skills and interpersonal problem solving skills on social self-efficacy. *Educational Sciences: Theory & Practice - 13(2)*. Prieiga per EBSCO Publishing.
24. Farley A. (2011). *What Are at Risk Kids?* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 03 03]. Prieiga per internetą: <http://www.ehow.com/info_7930748_risk-kids.html>.
25. Fidler, B. (2006). *Strateginis mokyklos plėtros valdymas. Vadovavimas mokyklos tobulinimo strategijai*. Vilnius: Žara.

26. Gailius, Ž., Malinauskas, A., Petkauskas, D., Ragauskas, L. (2013). *Darbo su jaunimo grupėmis vadovas. Neformaliojo ugdymo praktika Lietuvoje*. Vilnius: Firidas.
27. Gavilan, M., Castignani, M. L. (2011). Vocational guidance in people with special educational needs as the result of visual impairment during the transition stage from high school to advanced education. *Orientacion y Sociedad*. Vol. 11.
28. Grakauskaitė-Karkockienė, D. (2012). *Šeimos psichologija*. Vilnius: VPU (LEU) leidykla.
29. Griškutė V., Masiliauskienė E., (2010). Vaikų dienos centrų pagalbos socialinės rizikos šeimų vaikams raiška ir jos plėtra sąlygojantys veiksniai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Nr. 4 (29).
30. Guščinskienė, J., Kondrotaitė, G. (2006). Socialinės rizikos šeimų problemos: Pagėgių savivaldybės atvejo studija. *Socialinis darbas*, 5(2).
31. Hallahan, D., Kauffman, (2003). *Ypatingieji mokiniai: specialiojo ugdymo įvadas*. Vilnius : Alma littera.
32. *Independent Living Minimum Standards Recommended for Children in Foster Care* (2004). Report No. 04-78.
33. Indrašienė, V., Šlapelienė, E. (2007). Vaikų požiūris į jų lankomus vaikų dienos centrus. *Socialinis ugdymas*. Nr.3 (14). Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
34. Išoraitė, M, (2007). *Socialinių paslaugų administravimas*. Vilnius: MRU.
35. James, W. (1995). *Pragmatizmas : naujas kai kurių senų mąstymo būdų pavadinimas : populiarios filosofijos paskaitos*. Vilnius: Pradai.
36. Jančauskytė, G., Širiakovienė, A., Plaušinitienė, A. (2013). Vaikų iš socialinės rizikos šeimų socialinių įgūdžių plėtojimo galimybės dailine veikla vaikų dienos centruose. *Socialiniai mokslai* 1 (39). Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
37. Jesper, J. (2010). *Paaugliai: kai auklėjimas nebepadeda: ramiai per audringus laikus*. Vilnius: Tyto alba.
38. Jonutytė, I. (2007). *Socialinės rizikos grupės vaikų ugdymas. Prioritetinė socialinio ugdymo sritis bendruomenėje*. Savanorystė socialinio ugdymo sistemoje. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
39. Jovaiša, L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.

40. Kaffemanienė, I. (2006). *Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologiniai aspektai*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
41. Kanopienė, V., Mikulionienė, S., Česnuitytė, V. (2013). *Šeima ir socialiniai tinklai: tarpgeneracinė perspektyva: analitiniai rezultatai*. Vilnius: MRU.
42. Kavencan, E., D., Oljaka, M., ir kt. (2012). Relationship between psychosocial and physical health of a child with the dimensions of the functioning of single-parent families. // *Journal of Society for development in new net environment in B&H* 6 (1) Prieiga per: EBSCO Publishing.
43. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: (edukologija ir socialiniai mokslai): vadovėlis*. Kaunas: Judex.
44. Karpavičienė, D., Dulkinienė, E., Leikus, N., Mišeika, R. (2012). *Rizikos grupės vaikų laisvalaikio organizavimas dienos centruose*. [interaktyvus][žiūrėta 2014-04-05]. Prieiga per internetą: < <https://ojs.kauko.lt/index.php/ssktpd/article/viewFile/358/354>>.
45. Kvedaravičiūtė, I. (2007). Nevyriausybinių organizacijų vaidmuo sprendžiant socialinės „gatvės vaikų“ problemas. *Academic Journal*. Prieiga per: EBSCO Publishing.
46. Legkauskas, V. (2013). *Vaiko ir paauglio psichologija: šiandienos iššūkiai: [vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams]*. Vilnius: Vaga.
47. Liobikienė T., Šinkūnienė J. (2010). Socialinio darbo su neįgaliaisiais žmonėmis ypatumai. *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vilnius: MRU.
48. LR Dėl nacionalinės vaikų dienos centrų 2005-2007 metų programos patvirtinimo (2004).
49. LR Socialinių paslaugų įstatymas 2006. Valstybės žinios. Nr. X-493.
50. LR Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo pakeitimo įstatymas 2010. Valstybės žinios. XI-1232.
51. LR Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo pakeitimo įstatymas 2013. Valstybės žinios. XII-742.
52. Lukoševičius, L. (2008). Paauglių mityba. *Paauglių sveikatos priežiūra šeimos gydytojo praktikoje: universiteto vadovėlis*. Kaunas: Vitae Litera.
53. Malinauskas, R. (2011). *Rizikos grupės vaikų socialiniai įgūdžiai : monografija*. Kaunas : Lietuvos kūno kultūros akademija.

54. Masiliauskienė, E., Griškutė, V. (2010). Vaikų dienos centrų teikiamos pagalbos socialinės rizikos šeimų vaikams raiškos kontekstų tyrimas. *Mokytojų ugdymas*. Nr. 14 (1).
55. Myers, D., G. (2008). *Psichologija : [vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams]*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
56. Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijos / [Lietuvos Respublikos] socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Vaikų laikinosios globos namai "Atsigręžk į vaikus" (2007). Vilnius: Lodvila.
57. Navaitis, G. (2007). *Psichologinė parama paaugliams ir jų tėvams*. Vilnius: Kronta.
58. Obelenienė, B., Pukelis, K., Vaitoška, G. (2007). Lytinio susivaldymo svarba ir jo vaidmuo asmens emocinei brandai. *Sveikatos mokslai*. Nr. 2(49).
59. O'Brien, R. (1998). *An overview of the methodological approach of action research*. [interaktyvus] [žiūrėta: 2013-12-15]. Prieiga per internetą <<http://www.web.net/~robrien/papers/arfinal.html>>
60. Pease, A. (2003). *Kūno kalba*. Kaunas: Dajalita.
61. Petruolytė, A. (2012). *Paauglio psichosocialinė raida : mokymo priemonė*. Vilnius: Edukologija.
62. Petrylienė, N., Smilgienė, J. (2012). Skatinimas – tinkamas veiksnys ikimokyklinio amžiaus vaikų elgesio kultūrai ugdyti šeimoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Nr. 3(36).
63. Pipher, M (2007). *Kaip išgyventi paauglystę*. Vilnius: Tylo Alba.
64. Pivorienė, J., (2010). Individualaus ir grupinio socialinio darbo metodų derinimas dirbant su vaikais iš rizikos šeimų vaikų dienos centruose. *Socialinis darbas*. Nr. 9(2).
65. Pocevičienė, R., Karavajeva, S., Eitutytė, D. (2010). Rizikos grupės jaunuolių socialinių įgūdžių raiškos analizė lyties aspektu. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Nr. 1 (26).
66. Raudeliūnaitė, R. (2007). *Sutrikusio regėjimo paauglių socialiniai įgūdžiai ir jų ugdymo pedagoginės prielaidos : mokslo monografija*. Šiauliai : Šiaulių universiteto leidykla.
67. Rork, K., E., Morris, T., L. (2009). Influence of parenting factors on childhood social anxiety: direct observation of parental warmth and control. *Child & family behavior therapy*. Prieiga per EBSCO Publishing.

68. Rorty, R. (1999). *Philosophy and social hope*. London: Penguin Books.
69. Ruškus, J. (1998 – 1999). Sisteminė analizė: koncepcijos raida ir perspektyvos. *Socialiniai tyrimai: tarpdisciplininis požiūris*, Nr. 2-3.
70. Rutkauskienė S., Gudliauskaitė - Godvadė J. (2011). Lyčių stereotipai socialiniame darbe su socialinės rizikos šeimomis. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. Nr. 7(1).
71. Samašonok, K., Gudonis, V. (2007). Globos namų auklėtinių socialinių įgūdžių ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose. *Specialusis ugdymas*. Nr. 1 (16).
72. Sipovič, I. (2007). Vaikų dienos centrų administravimo ir vertinimo problemiškas. *Viešoji politika ir administravimas*. Nr. 22.
73. Smith, M. K. (1996; 2001; 2007). *Action research. The encyclopedia of informal education*. [interaktyvus] [žiūrėta 2014-01-27]. Prieiga per internetą: <[www. infed. org/research/b-actres.htm](http://www.infed.org/research/b-actres.htm)>
74. Spielberger C. D., (2004). *Encyclopedia of applied psychology*. Elsevier Academic Press.
75. Staniulienė, R. (2008). Suaugusiųjų kultūros multiplikacija vaikų ir paauglių žurnaluose. *Žurnalistikos tyrimai*. Nr. 1. Vilnius.
76. Twenge, J., Baumeister, R., DeWall, N., Ciarocco, N., Bartels, M. (2007). Social Exclusion Decreases Prosocial Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), P. 56-66.
77. Umbrasienė N., Varvuolienė R., Krupskienė A., Narkauskaitė L., Bertanskytė A., Kranauskas A. (2011). Mokinių mitybos įpročiai. *Visuomenės sveikata*. Nr. 2 (53).
78. Vasiliauskiene, E., Griškutė, V., (2010). Vaikų dienos centrų teikiamos pagalbos socialinės rizikos šeimų vaikams raiškoms empirinis tyrimas. *Mokytojų ugdymas*. Nr. 14 (1). P. 138-155.
79. Virbalienė, A., Žebrauskaitė, A. (2007). Socialinio darbuotojo tarpininko vaidmuo dirbant su rizikos grupės vaikais. *Sveikatos ir socialinių mokslų taikomieji tyrimai: sandūra ir sąveika*. Nr. 1(3). Klaipėda.
80. Vosylienė, E., (2009). *Socioedukacinis darbas su vaiku*. Mokojoji knyga. Vilnius: Baltos lankos.

81. Vyšniauskytė-Rimkienė, J. (2012). *Gebėjimai socialinio darbo praktikoje : (tėvystės ir vaikų socialinių gebėjimų lavinimas) : mokomoji knyga*. Kaunas : Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
82. Žukauskienė R. (2007). *Raidos psichologija*. Vilnius: „Margi raštai”.
83. Žukauskienė R. (2012). *Raidos psichologija: integruotas požiūris*. Vilnius : Margi raštai.
84. Vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategija. (2007). [interaktyvus] [žiūrėta 2014-02-17]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=308740&p_query=&p_tr2=> (žiūrėta 2014 02 10).
85. *Vaikų globos įstaigų auklėtinių savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo metodai*. Metodinis leidinys (2012). Vilnius: Spaudmeta.
86. Vaitiekienė, N. (2013). Socialinės rizikos šeimų vaikų, lankančių dienos veiklos tarnybą, socialinių įgūdžių analizė. *Profesinės studijos: teorija ir praktika*. Nr. 11. Šiauliai.
87. Virbalienė A., Žebrauskaitė A. (2007) Socialinio darbuotojo tarpininko vaidmuo dirbant su rizikos grupės vaikais. *Sveikatos ir socialinių mokslų taikomieji tyrimai: sandūra ir sąveika*. Nr. 1(3). Klaipėda.
88. Vyšniauskytė-Rimkienė, J., (2008). Bendraamžių atstumtų ir izoliuotų paauglių socialinių gebėjimų lavinimas. *Specialusis ugdymas*. Nr. 2 (19).
89. Wahl, K., Metzner, C. (2011). *Parental influences on the prevalence and development of child aggressiveness*. Prieiga per EBSCO Publishing.
90. Webster, L., Low, J., Siller, Ch., Hackett, R. K. (2013). Understanding the Contribution of a Father's Warmth on His Child's Social Skills. *Fathering , Vol. 11, No. 1*. Prieiga per EBSCO Publishing.

Milda Krauzienė

**MODELLING THE TRANSITION OF ADOLESCENTS AT SOCIAL RISK FROM
SCHOOL TO ADULTHOOD**

The Master's Degree Thesis

Summary

This work gives the theoretical analysis about social risk teenagers who attend day centre and how they move to adults life.

Qualitative research method was the aim of this work. Observation method was chosen for the research. The vital method for the research was the analysis of teenagers' essays. The aim of Master's work is to disclose singularity of social risk teenagers who visit day centre and how they move from teenagers to adults life.

12 social risk teenagers (N-12) took part in this research. It shows the social skills' influence on successful passing from teenagers to adults life; how vary their social skills according to social skills training programme; the model of social risk teenagers moving to adults life was formulated.

The main conclusions of empirical research:

1. The social risk teenagers who attend day centre have lack of social skills especially self-knowledge skills. They cannot properly eat, buy food alone and control their money rationally.
2. While practising social skills training programme teenagers got knowledge about healthy nutrition. Social risk teenagers maintained that they will think before buying goods and decide if they are necessary.
3. According to analysis of scientific literature and research the theoretical hypothetical model about social risk teenagers transition to adults life was developed.

Key word: day centre, transition to adults life, social skills, social risk teenagers.

PRIEDAI

Socialinių įgūdžių ugdymo programa

Įvadas

Siekiant, socialinės rizikos grupei priklausančius paauglius, tinkamai parengti savarankiškam gyvenimui itin svarbiu klausimu tampa jų socialinių įgūdžių formavimas.

Ši programa orientuota ne tik į paauglių atsakomybės ugdymą, tačiau apima bendrą paauglio rengimą savarankiškam gyvenimui. Todėl pratybos sudarytos iš dviejų dalių. Pirmosios dalies užsiėmimai susiję su tarpasmenio bendravimo įgūdžių ugdymu, antrosios – įgūdžių, reikalingų kasdieninėse situacijose, ugdymu. Užsiėmimams vesti pasirinktas grupinio darbo metodas, kadangi taip skatinamas užsiėmimo dalyvių tarpusavio bendravimas ir bendradarbiavimas. Kiekvienas organizuojamas užsiėmimas sietinas su praktika.

Pratybų sudėtinės dalys

Įvadinė dalis	Programos pristatymas. Susipažinimas, susitarimų kūrimas.
I dalis	1. Jausmų išreiškimas, pykčio valdymas 2. Savęs pažinimas 3. „Pasaulis, kuriame aš norėčiau gyventi“ 4. Komplimentai, jų sakymas 5. Kūno kalba
II dalis	1. Sveika mityba 2. Maisto ruošą 3. Apsipirkimas maisto prekių parduotuvėje 4. Asmens higiena 5. Asmeniniai finansai
Apibendrinimas	Įgytos patirties apibendrinimas, jausmų išsakymas.

Ivadinė dalis

- **Programos pristatymas.**

Užsiėmimų dalyviams pristatomas programos tikslas bei sudedamosios dalys. Supažindinama su įgūdžiais, kurie bus įgyjami užsiėmimų metu.

- **Susipažinimas.**

Pirmosios 5 minutės yra skiriamos pasisveikinimui, kadangi būtina sutelkti grupę. Tuomet visi susėda ratu, vedantysis pasako savo vardą bei pagrindinius dalykus apie save, kurie, jo manymu, yra svarbūs. Tada metamas kamuoliukas pasirinktam asmeniui, kad ir jis taip pat prisistatytų. Kamuoliuku žaidžiama tol, kol visi prisistato.

Vėliau visa komanda sustoja ratu, vienas iš komandos narių aiškiai ir raiškiai pasako savo vardą. Stovintysis greta irgi pasako savo vardą bei pakartoja prieš jį prisistačiusio žmogaus vardą, ir taip, kol visi pasako savo vardus. Tada vėl pirmasis pasako savo vardą, pridėdamas prie jo būdvardį, kuris, jo manymu, apibūdina jį iš pačios geriausios pusės. Antrasis pasako savo vardą, jį apibūdinantį būdvardį ir pakartoja prieš tai kalbėjusio žmogaus pasakytą informaciją ir t. t., kol apsisuka antras ratas. Tada ateina eilė trečiam ratui: visi vėl pakartoja seniau sakytą vardą, būdvardį ir dar prideda vertybę, kuri jam atrodo svarbiausia.

- **Pagrindinių susitarimų kūrimas.**

Bendri susitarimai grupės nariams padeda jaustis saugiai ir laisvai. Be to, moko gerbti kitus ir prisiimti atsakomybę.

Siūlomas pagrindinių susitarimų sąrašas:

- Visi kalbame po vieną.
- Priimame kitų nuomonę.
- Pranešame jei negalėsime dalyvauti užsiėmime.
- Užsiėmimų metu nesinaudojame mobiliaisiais telefonais.
- Visi ateiname laiku.
- Gerbiame skirtumus (amžiaus, lyties, socialinės padėties).

I dalis

I užsiėmimas „Jausmų reiškimas, pykčio valdymas“

Visi jausmai žmogui vienodai reikalingi, tačiau teigiami jausmai daug lengviau išgyvenami negu neigiami (pvz: pyktis, liūdesys). Jausmų, kurie žmogui nėra tokie malonūs dažniausiai stengiamasi išvengti.

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: jausmų pažinimo, išreiškimo, bendradarbiavimo, savikontrolės įgūdžiai.

1) Pratimas⁴:

Mano jausmai. Dalyviai pasiskirsto į grupes po tris ir kiekvienas pakomentuoja, kaip tuo metu jaučiasi ir kodėl. Visi susėda ratu ir pasiruošia išsakyti savo jausmus ir lūkesčius garsiai.

- Kaip aš jaučiuosi, kai išsakau savo jausmus?
- Ką man reiškia mano jausmai?

Kaip išreikšti jausmus? Nurodymas: išreikšti jausmus reikia nekaltinant kitų. Įsivaizduokite, kad labai susipykote su draugu. Iš dviejų perskaitytų teiginių nuspręskite, kuris labiau padėtų išsiaiškinti santykiu.

- Tu niekada neklausai, ką aš sakau, su tavimi neįmanoma draugauti.
- Man liūdna, kad tu visai neklausai manęs, aš tau visai nerūpiu.

Pirmasis teiginys yra „Tu“ – jis gali įžeisti, sukelti emocijas, bendravimas gali tapti komplikuoatas. Antras teiginys „Aš“, kurį visada patariama vartoti, kalbant apie savo jausmus.

Kokius privalumus įgyjame, kai gebame išreikšti savo jausmus?

- Parodome, jog mūsų jausmai ir mintys yra mūsų nuosavybė.
- Kad atsakome už save ir savo jausmus.
- Kad prisiimame atsakomybę už save, galime sušvelninti konfliktus arba apskritai jų išvengti.

⁴ Remiantis Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijomis (2007).

- Išreiškiame savo jausmus taip, kad oponentui nekiltų noras gintis.

2) Pratimas⁵:

Situacijos nagrinėjimas. Sporto salėje vyko krepšinio varžybos. Rungtyniavo dvi komandos. Rungtynių pasižiūrėti atėjo ir kiti sirgaliai. Žaidėjai persirenginėjo specialioje patalpoje, kurį prasidėjus varžyboms mokytojas užrakino. Pasibaigus varžyboms Rimas neberado savo laikrodžio – jį kažkas pavogė.

Kadangi Andrius iš persirengimo kambario išėjo paskutinis, jis buvo apkaltintas vagyste. Visi pradėjo įtarinėti Andrių. Kaip jautėsi Andrius? Andrius negalėjo suvaldyti pykčio.

- Įsivaizduok, jog esi Andrius. Užpildyk šią lentelę.

Situacija	Ką juto Andrius	Plūstelėjusios mintys	Elgesys

- Susėskite ratu ir pasitardami sudarykite veiksmų planą, kaip Andrius galėtų valdyti savo pyktį.

2 užsiėmimas „Savęs pažinimas“

Savęs pažinimas tai visą gyvenimą trunkantis procesas. Lavinant savęs pažinimo įgūdžius svarbiu aspektu tampa mokėjimas atpažinti bei priimti savo stipriąsias ir silpnąsias savybes.

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: savęs pažinimo įgūdžiai.

1) Pratimas:

⁵ Remiantis Bučinskienė, R., Baranauskienė, I. Butvilienė, I., Grėbliūnienė, R., Kasperavičienė, L., Lapienė, V., (2001). Virėjo pagalbininkas. Šiauliai: „Šiaurės Lietuvos“ leidykla. p. 214

Pirmojoje pratybų dalyje dalyviai prašomi parašyti (ar nupiešti) 5 savo teigiamas ir 5 neigiamas savybes. Vėliau parodo tai, ką nupiešė ar parašė kitiems dalyviams. Diskutuojama:

- Kaip jauteisi rašydamas (piešdamas) savo teigiamas ir neigiamas savybes?
- Kas buvo lengviau: parašyti (nupiešti) teigiamas ar neigiamas savybes?
- Ar lengva apie tai kalbėti su kitais grupės dalyviais?

Antrojoje pratybų dalyje su dalyviais kalbama apie tai, ką jie mėgsta daryti. Vaikų mėgstamos veiklos suvokimas, skatina jų savigarbos ugdymą. Dalyviams liepiama nupiešti piešinį, kad, į jį pažiūrėjus, iškart būtų aišku, jog jie veikia tai, kas jiems iš tiesų patinka. Vėliau dalyvių prašoma parašyti, ką piešinyje veikia ir ką jaučia tai darydami.

2) Pratimas. Kiekvienas užsiėmimo dalyvis išsitraukia lapelį, kuriame užrašytas kito dalyvio vardas. Jei išsitraukia savo vardą – lapelis pakeičiamas. Tuomet kiekvienas aprašo lapelyje užrašytą žmogų, tačiau neminint jo vardo. Kiti dalyviai spėlioja, kuris dalyvis tai galėtų būti.

3 užsiėmimas „Pasaulis, kuriame aš norėčiau gyventi“

Žmogaus asmeniniam gyvenimui daug įtakos turi jį supantys žmonės ir tai, kas vyksta aplink. Šis poveikis gali būti labai reikšmingas tolimesniam individo gyvenimui.

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: bendravimo, bendradarbiavimo, savęs pažinimo bei klausymo(si) įgūdžiai.

Pratimas:

Užsiėmimo dalyviai suskirstomi į grupes. Išdalijami papildomos medžiagos kopijos kiekvienai grupei. Grupės apžvelgia kiekvieną situaciją. Išklausoma kiekvieno dalyvio nuomonė ir aptariama kiekviena situacija.

Padalomoji medžiaga:

- Daug žmonių bandė arba pažįsta tuos, kurie yra bandę įvairių narkotikų. Kai kurie mano, kad tai jaunų žmonių gyvenimo sudedamoji dalis ir saugiai vartojant galima išvengti narkotikų sukeltos žalos. Kiti mano, jog padarinių išvengti neįmanoma, todėl

jaunuoliams reikėtų pasakoti apie narkotikų keliamą pavojų ir skatinti niekada prie jų neprisiliesti. *Ką ir kodėl pasirinktumėte jūs?*

- Lietuvoje yra daug paauglių nėštumo atvejų. Kai kurie žmonės mano, kad reikėtų mažinti laikraščiuose, filmuose ir per televiziją rodomų sekso scenų. Kiti mano, jog reikėtų daugiau lavinti jaunimo lytinius ir gyvenimo įgūdžius. *Ką ir kodėl pasirinktumėte jūs?*
- Alkoholis svarbus daugelio žmonių gyvenime. Jis vartojamas norint atsipalaiduoti ar švenčiant. Kiti žmonės alkoholio nevartoja, moka atsipalaiduoti, įdomiai švęsti ir be alkoholio. Dar kiti mano, kad mokymas galėtų padėti jauniems žmonėms saugiai vartoti alkoholį. *Ką ir kodėl pasirinktumėte jūs?*
- Įvairus greitas maistas (sumuštiniai, bandelė) dažnai yra riebus, jame daug cukraus, tačiau lengvai pagaminamas, greitai suvalgomas ir susijęs su moderniu gyvenimo būdu. Tačiau natūralus, sveikas maistas gali būti taip pat pigus, lengvai pagaminamas ir susijęs su modernaus gyvenimo įvaizdžiu. *Kurį maistą renkantės jūs?*

4 užsiėmimas „Komplimentai“

Bendravimo įgūdžiams bei savigarbai ugdyti yra labai svarbu mokėti pasakyti komplimentą ir tinkamai reaguoti į pasakytą komplimentą. Tai ypatingai svarbu droviems, mažai bendraujantiems bei savimi nepasitikintiems paaugliams.

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: bendravimo, bendradarbiavimo ir draugystės palaikymo įgūdžiai.

1) Pratimas:

Dalyviai žaidžia žaidimą, susėdę ratu, o vienas iš dalyvių atsisėda rato viduryje. Visi kreipiasi į dalyvį, esantį rato viduryje, vardu ir pasako jam kokį komplimentą. Stengiamasi, kad visi vaikai pabūtų rato viduryje. Vėliau vyksta žaidimo analizė:

- Kaip tu jauteisi būdamas rato viduryje?
- Ar tau buvo malonu išgirsti apie save gerų žodžių?
- Ar išgirdai ką nors netikėto? Ar sužinojai naujo apie save?
- Kodėl kartais svarbu kitiems žmonėms sakyti komplimentus?
- Ar dažnai sakai komplimentus kitiems?

- Kaip jautiesi sakydamas komplimentą kitiems?

2) Pratimas. Užsiėmimo dalyviai suskirsto poromis, kiekvienas dalyvis išsitraukia raidę ir iš šios raidės stengiasi pasakyti kuo daugiau komplimentų savo porininkui.

5 užsiėmimas „Neverbalinis bendravimas“

Kūno kalba tai gebėjimas fiziškai, be žodžių pristatyti save aplinkiniams. Kūno kalba gali būti skirstoma į teigiamą ir neigiamą. Teigiamai kūno kalbai galima priskirti pagarbų žvilgsnį, akių kontaktą, atvirus delnus, galvos linktelėjimą, pasvirimą į priekį. Neigiamai – žvilgsnį žemyn, suspaustus kumščius, žingsnį atgal, rankas už nugaros, nosies ir burnos lietimą.

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: savęs pažinimo, jausmų suvokimo įgūdžiai.

1) Pratimas:

Dalyviai susėda ratu, kiekvienas popieriaus lapelyje užrašo jausmus. Lapeliai surenkami ir sumaišomi. Ratu eilės tvarka kiekvienas užsiėmimo dalyvis ištraukia vieną lapelį ir bando parodyti tuos jausmus, kurių pavadinimas užrašytas lapelyje. Kai ši užduotis atlikta, dalyvis pasako koks, jo nuomone, tai jausmas be diskusijų ir komentarų. Vėliau aptariama kuris tiksliausiai interpretavo jausmus? Kuris suprantamai vaizdavo jausmus?

2) Pratimas:

Perskaitykite veido išraiškas, jausmus (2 pav.).

2 pav. Veido išraiškos

II dalis

1 užsiėmimas „Sveika mityba“

Maistas žmogaus organizmui reikalingas kaip oras. Tik valgant galima palaikyti gyvybę ir sveikatą. Tačiau renkantis maisto produktus vertėtų atkreipti dėmesį į tai, ar šis maistas bus naudingas organizmui, turės vertingų medžiagų. Sveika mityba yra tokia, kuomet organizmas gauna visas jam reikalingas medžiagas ir energiją idealiam svoriui palaikyti. Maistas yra svarbus ligų profilaktikai ir sveikatos stiprinimui.

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: sveikos gyvensenos įgūdžiai.

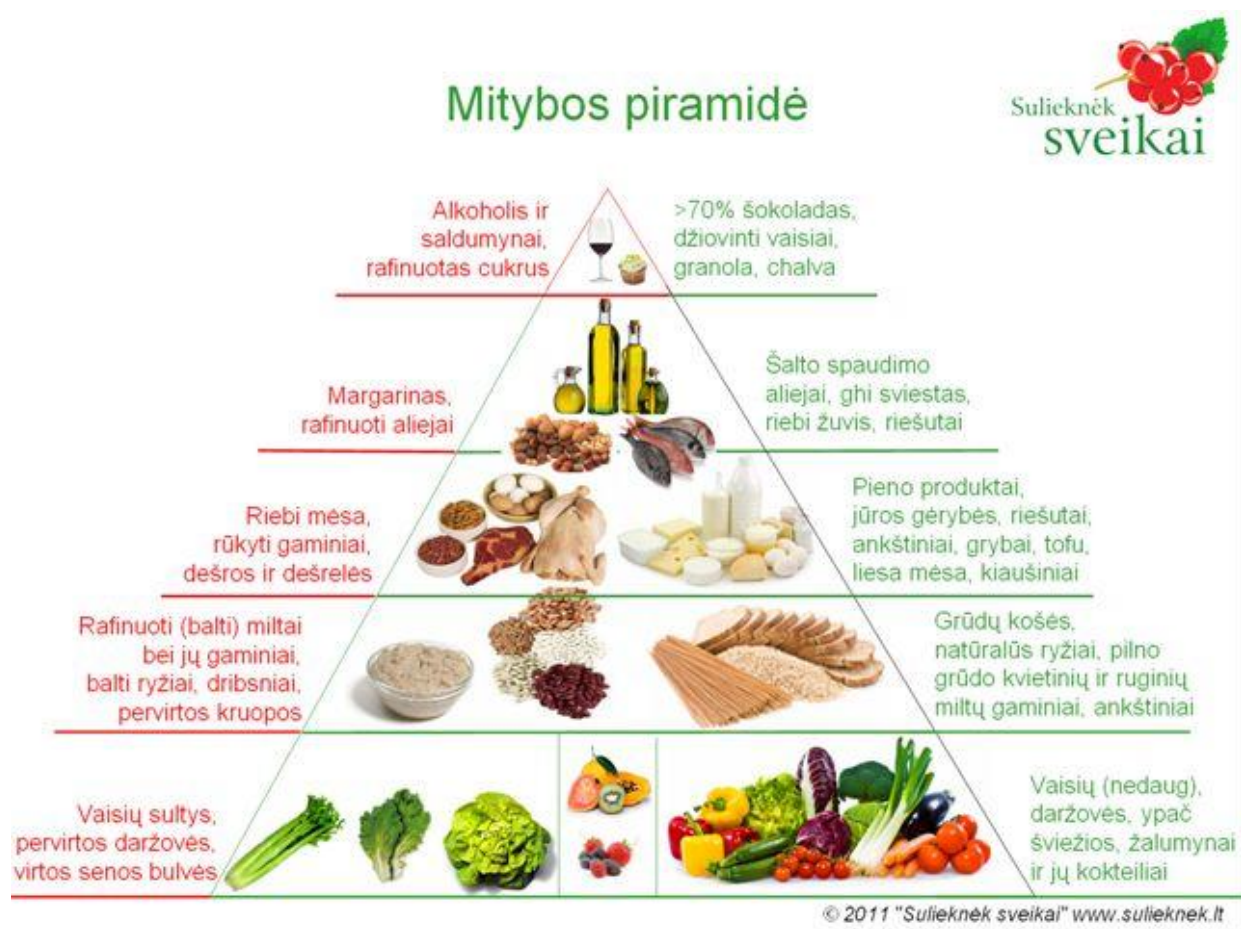
Pagrindiniai sveikos mitybos principai:

Pirmasis principas - **saikingumas**. Tai pagrindinis sveikos mitybos principas. Net ir būtina maisto medžiaga, jeigu jos vartojama per daug, gali turėti neigiamą poveikį sveikatai.

Antrasis principas – **įvairumas**. Su maistu būtina gauti apie 40 maisto medžiagų. Reikia valgyti kuo įvairesnį maistą. Vartojant ir augalinius, ir gyvūninius maisto produktus bus patenkinami organizmo poreikiai šioms medžiagoms.

Trečiasis principas - **subalansavimas**. Mitybos subalansavimas - tai tinkamas baltymų, riebalų, angliavandenių, vitaminų, mineralinių medžiagų santykis bei optimalus energijos kiekis maisto produktuose. Maisto medžiagų poreikis priklauso nuo žmogaus amžiaus, lyties, atliekamo darbo sunkumo.

Vienas iš būdų, kuris parodo, koks turėtų būti žmogaus maisto racionas yra sveikos mitybos piramidė, kuri atskleidžia subalansuotos mitybos bruožus (1 pav.).

1 pav. Sveikos mitybos piramidė

Racionaliais principais paremtos mitybos sudėtyje angliavandeniai turėtų sudaryti apie 55 proc., baltymai 10 - 12 proc., riebalai - 30 - 35 proc. visos paros raciono.

Angliavandeniai yra smegenų ir raumenų ląstelių energijos šaltinis. Iš jų gaunamas anglies dioksidas ir vanduo. Reikiamą cukraus kiekį kraujyje iš esmės palaiko angliavandeniai - iš kitų maisto medžiagų organizmas gali gauti tik labai ribotą cukraus kiekį. Angliavandenių yra

daugelyje augalinių produktų, kuriuose gausu krakmolo ir cukraus: javų grūduose, bulvėse, uogose ir vaisiuose.

Baltymai yra pagrindinė ląstelių statybinė medžiaga. Nuo jų priklauso daugelis gyvybinių funkcijų - deguonies perdavimas, imuniniai procesai, raumenų susitraukimas. Baltymų yra augaliniuose ir gyvuliniuose produktuose: riešutuose, varškėje, mėsoje, žuvyje, piene, sūryje, jogurte, kiaušiniuose, žirniuose ir kt.

Riebalai organizme yra ne tik energijos rezervas, bet ir visų organizmo audinių struktūrinių dalių komponentas. Organizmui reikia ir gyvulinių, ir augalinių riebalų. Daug riebalų turintys maisto produktai - sviestas, margarinas, įvairių rūšių aliejus, mėsa ir paukštiena, padažai, paštetai ir sūris.

1) Pratimas:

Vienoje lentelės pusėje surašykite subalansuotos mitybos privalumus, o kitoje – nesubalansuotos mitybos padarinius žmogaus organizmui.

Subalansuota mityba	Nesubalansuota mityba

2) **Pratimas** Sudarykite sąrašą maisto produktų, kurie labiausiai tiktų paauglių subalansuotai mitybai.

- 1.
- 2.

- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.
- 10.

2 užsiėmimas „Maisto ruošia“

Viena svarbiausių savarankiško gyvenimo sudedamųjų dalių yra maisto gaminimas, kuris padeda ugdyti pereigingumo jausmą bei pilnavertiškai pasirūpinti savo mityba. Ruošiantis savarankiškam gyvenimui, visų pirma, labai svarbu išmokti gaminti nesudėtingus patiekalus pusryčiams, pietums, vakarienei bei juos patiekti.

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: maisto gamavimo, stalo servavimo įgūdžiai.

Stalo servavimas:

- Pirmiausia ant stalo užtiesiama kruopščiai išlyginta staltiesė. Jos kraštai turi dengti stalo kojas ir būti vienodai nukarę visose stalo pusėse.
- Indai, taurės bei stalo įrankiai gerai nublizginami ir dėliojami ant stalo ta tvarka, kokia bus patiekiami patiekalai: lėkštė karštajam patiekalui statoma pirmiausiai, ant jos – lėkštė užkandžiams arba lėkštė sriubai.
- Lėkštė dedama 2 cm atstumu nuo stalo krašto. Abipus jos dėliojami įrankiai: šakutės kairėje, peiliai – dešinėje lėkštės pusėje.
- Toliausiai nuo lėkštės dedami pirmojo patiekalo įrankiai, arčiausiai – paskutinio. Sriubos šaukštas dedamas dešinėje pusėje tarp peilio užkandžiams ir didžiojo peilio pagrindiniam patiekalui. Desertinė šakutė ir šaukštelis dedami lėkštės viršuje.
- Peiliai dedami ašmenimis į lėkštę, šakutės – dantukais į viršų, šaukštai – iškilumu žemyn.

- Taurės dėliojamos dešinėje lėkštės pusėje virš įrankių. Koks gėrimas bus geriamas prie patiekalo, tokia taurė statoma priešais to patiekalo įrankį.
- Gražiai sulankstytos ar susuktos servetėlės padedamos ant lėkštės arba įkišamos į taurę.
- Galiausiai dėliojami patiekalai. Jie taip paskirstomi ant stalo, kad būtų gerai pasiekiami. Prie kiekvieno patiekalo turi būti įrankis jam įsidėti. Duona patiekama keliose lėkštėse ir padėliojama skirtingose stalo vietose.
- Nepamirškite padėti ant stalo druskinės ir pipirinės.

Pratimas:

1. Pagaminti bei tinkamai patiekti pusryčius.
2. Pagaminti bei tinkamai patiekti pietus.
3. Pagaminti bei tinkamai patiekti vakarienę.

Pasiruošimas. Tam, kad viskas vyktų sklandžiai, reikalingas dienos darbų aptarimas. Ugdytiniai kartu su atsakingu asmeniu susiplanuoja meniu, kuriame pateikiami patiekalai naudingi žmogaus organizmui savo maistine verte, aptariamas saugus darbų atlikimas, sudaromas planuojamų įsigyti produktų sąrašas bei pasiskirstoma darbai.

Siūlomi receptai:

- **Pusryčiai** yra tas dienos valgis, kuris labiausiai veikia smegenų funkcionavimą ir yra atsakingas už visos likusios dienos produktyvumą, nuotaiką bei nusiteikimą darbui.

Avižinė košė su obuoliais ir cinamonu

Reikės: 100 g avižinių dribsnių, 30 g razinų, 1 obuolio, 400 ml geriamo jogurto, 3 šaukštelių cukraus, žiupsnelio vanilinio cukraus, 2 šaukštelių cinamono.

Ruošimas: obuolį supjaustykite nedideliais kubeliais ir sumaišykite su avižiniais dribsniais, razinomis bei cinamonu. Viską sudėkite į puodą, užpilkite geriamu jogurtu ir užvirkite. Tada nuimkite nuo ugnies ir uždenę palaikykite dar keletą minučių. Košę patiekite dubenėliuose, apibarstę ją cukrumi bei cinamonu.

- **Pietūs** dienos racione užima taip pat užima nemažiau svarbią vietą negu pusryčiai.

Varškėčiai

Reikės: 200 g varškės (9% riebumo), 3 valg. š. cukraus, 1 arbat. š. druskos, 1 stiklinė miltų, 50 ml aliejaus, 1 kiaušinio.

Ruošimas: varškę su cukrumi, druska ir atskirtu kiaušinio tryniu išplakite iki purumo. Įmaišykite miltus. Kiaušinio baltymą išplakite ir įmaišykite į tešlą. Jeigu ji per skysta, įberkite dar šiek tiek miltų ir gerai išmaišykite. Rankas pamirkant į šaltą vandenį suformuokite varškėčius (galima pavolioti džiovėsiuose) ir iškepkite įkaitintame aliejuje.

- **Vakarienei** svarbu rinktis, kuris neapsunkintų organizmo ir netrukdytų miegoti.

Daržovių salotos su fetos sūriu

Reikės: 200 g Feta sūrio, Iceberg salotos, 2 vnt. agurkų, 4 vnt. pomidorų, 1 vnt. mėlynojo svogūno, 3 šaukštai alyvuogių aliejaus, juodųjų pipirų pagal skonį,

Ruošimas: Supjaustykite feta sūrį kubeliais, agurkus riekutėmis ir padalinkite jas pusiau, pomidorus skiltelėmis, susmulkinkite svogūnų laiškus, žiedais supjaustykite mėlynus svogūnus. Viską sumaišykite ir užpilkite alyvuogių aliejumi, apšlakstykite šviežiomis citrinos sultimis bei užbarstykite juodaisiais pipirais. Jei norite, galite pasūdyti druska.

3 užsiėmimas „Pirkimas maisto prekių parduotuvėje“

Pastaruoju metu apsipirkimas parduotuvėse tampa iššūkiu, kadangi parduotuvių siūlomos nuolaidos turi įtakos racionaliam prekių pasirinkimui, todėl labai svarbu išmokti išsirinkti tai, kas reikalingiausia.

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: mokėjimo apsipirkti maisto prekių parduotuvėje įgūdžiai.

Patarimai apsiperkant⁶:

Apsipirkti pradėkite namuose. Kad netektų 101-ąjį kartą ištarti „lyg ir nieko ypatingo nenusipirkau – tik būtiniausių maisto prekių, o šitiek išleidau!“, pirkti pradėkite dar neišėję iš namų. Turint aiškų pirkinį planą ir tikslų jų sąrašą jūsų apsipirkimas bus racionalesnis. Ši taisyklė ypač naudinga moterims, mat šios iš prigimties yra „rinkėjos“, tad nuėjusios į parduotuvę dažnai nesąmoningai ieško „ką čia gero namo parnešus“.

Valgiaraščio sudarymas. Sudaryti reikalingų maisto produktų sąrašą ir apsipirkti bus lengviau, jei numatysite savaitės valgiaraštį. Savaitės valgiaraštis daugeliui yra tikras iššūkis – „kaip

⁶ Remtasi <https://www.manofinansai.lt/lt/patarimai/28/misija-apsipirkti-pigiau-ir-protingiau>

galima sugalvoti, ką norėsiu valgyti kitos savaitės pabaigoje, jei net dėl vakarienės sunku apsispręsti“. Jei niekuomet jo nedarėte, pradėkite nuo poros, vėliau – nuo kelių dienų valgiaraščio planavimo.

Maisto likučių inventorizacija. Sudarinėdami maisto produktų sąrašą, pažiūrėkite, kokių maisto produktų turite. Jei į parduotuvę keliaujate nepasiruošę ir iškyla klausimas, ar namie dar yra to ar ano, sprendimas būna paprastas – „paimsiu“. Tačiau neretai toji atsarga (ypač jei tai greitai gendantys maisto produktai) nukeliauja į šiukšlių dėžę. Tai lygu už maisto produktus sumokėtų pinigų pasiuntimui į šiukšliadėžę

„Paskutinės minutės“ sąrašo pavojus. Jei pirkinių sąrašą sudarysite paskutinę akimirką, tikėtina, kad jis bus netikslus. Geriau jį pildyti visą savaitę, o prieš einant į parduotuvę dar kartą peržiūrėti. Pavyzdžiui, jei pirkinių sąrašą pritvirtinsite prie šaldytuvo ar padėsite kitoje gerai matomoje vietoje, galėsite jį papildyti, kai tik baigsis koks produktas. Tuomet tikrai žinosite, ko trūksta ir ko reikia.

Pinigų limito nustatymas. Sudarę pirkinių sąrašą, nesunkiai galite apskaičiuoti apytikslę sumą, kiek išleisite, ir užsibrėžti sau, jog, pvz., šiandien išleisite ne daugiau kaip 50 litų. Tai padės atsispirti spontaniškiems pirkiniams ir užgaidoms. Galite turėti net atskirą pirkinių kortelę, kurios sąskaitoje būtų tiek, kiek skirta mėnesio maisto prekėms įsigyti – jei vieną savaitę leisite sau daugiau, kitą teks apsipirkti kukliau.

Ribokite laiką, leidžiamą parduotuvėje. Į parduotuvę einame ne pramogauti, todėl neverta joje beprasmiškai gaišti laiko, nes kuo ilgiau vaikštome dairydami, tuo labiau tikėtina, kad mūsų krepšyje atsiras nereikalingų produktų ir pirkinių.

Į parduotuvę eikite pavalgę. Alkanam žmogui atrodo ir kad jis pats suvalgys daugiau, ir kad namuose trūksta daugybės produktų. Kitaip tariant, galioja elementari taisyklė „akys daugiau nori“. Be to, alkanam sunkiau atsispirti čia pat, parduotuvėje, gaminamiems kvapniems patiekalams, pavyzdžiui, šviežioms bandelėms.

Lyginkite kainas. Vienas iš pagrindinių taupymo būdų – lyginti kainas. Pirmiausia lyginkite vienos rūšies skirtingų gamintojų produktų (pvz., sviesto) kainas. Geriausia lyginti produkto 1 kg kainą, o ne vieno vieneto (pakelio, pakuotės) kainą, nes, pvz., vienoje pakuotėje gali būti 180 g, kitoje – 200 g sviesto. Žinoma, reikia atsižvelgti ir į produkto kokybę, nes taupyti sveikatos sąskaita nepatartina. Kitas būdas – palyginti tokios pat prekės kainą skirtingose parduotuvėse ar

netgi prekybos vietose (pvz., turguje). Nustebsite, kiek galite sutaupyti pasirinkę tinkamą parduotuvę.

Pirkimas urmu. Pirkti didelėmis pakuotėmis dažnai yra gerokai ekonomiškiau nei po vieną mažą pakuotę. Bet taip daryti patartina tik jei esate tikri, kad prekę sunaudosite ir neteks jos išmesti.

Pažinkite rinkodaros triukus. Savaitei daugelis apsiperka didelėje parduotuvėje, tačiau net ir reikalingų pirkinių sąrašas neišgelbės, jei pasiduosite rinkodaros triukams. Ar pastebėjote, jog būtiniausias prekės (pienas, duona, mėsa ir pan.) dažniausiai yra parduotuvės gale? Taip daroma tam, kad eidami per parduotuvę susigundytumė nebūtinai reikalingais dalykais. Prekės, lentynose išdėliotos akių lygyje, dažniausiai yra brangiausios, todėl nepatingėkite apžiūrėti prekes, išdėliotas žemiau ar aukščiau. Ryškūs užrašai su skelbiamomis akcijomis ir nuolaidomis, kurios nebūtinai yra vertingos, atkreipia dėmesį ir neretai paskatina įsigyti vieną ar kitą nebūtinai reikalingą prekę. Žinoma, nuolaidomis naudotis verta, bet tik jei prekė išties jums reikalinga. Prie kasos, kur pridėliota įvairių smulkmenų (saldainių, kramtomosios gumos ir pan.), pirkėjų laukia paskutinis išbandymas, tačiau ne visiems, laukiant savo eilės atsiskaityti, pavyksta atsispirti nebūtinoms prekėms pagundai.

Būkite atidūs. Kai jūsų pirkinius skenuoja pardavėjas, stebėkite monitorių, ar visos jūsų pasirinktos prekės kainuoja būtent tiek, kiek jūs manėte, nes parduotuvėse pasitaiko įvairių žmogiškų ar techninių klaidų.

„Nesigydykite“ neplanuotais pirkiniais. „Tiek galiu sau leisti“ kategorijos pirkiniai ypač būdingi moterims, kurios yra emocionalesnės už vyrus. Tenka girdėti istorijų, kaip moteris išėjusi į parduotuvę pirkti maisto grįžta su naujais bateliais ar suknele. Neretai tai būna spontaniškas pirkinys („juk ji tokia graži“) arba savotiškas nusiramimas, manymas, kad naujo daikto sau „yra nusipelnusi“ (arba be jo negali gyventi). Tačiau pirkiniai neįvertina jūsų nuopelnų ir pastangų. Neretai neplanuotai išleidus nemenką pinigų sumą vėliau tenka graužtis – „gal nereikėjo...“

1) Pratimas. Parašykite 5 svarbiausius taupymo patarimus, kuriais, jūsų nuomone, reikėtų vadovautis apsipirkinėjant maisto prekių parduotuvėje.

-
-

-
-
-

2) **Pratimas.** Išvardinkite pagrindinius produktus, kurie reikalingi vartoti kiekvieną dieną:

-
-
-
-
-

4 užsiėmimas „Asmens higiena”

Asmens higiena apima ne tik kūno, tačiau drabužių, avalynės priežiūrą. Asmuo, įgijęs tinkamus higienos pagrindus geriau suvokia save, savo galimybes bei labiau pasitiki savimi. Asmens higienos įgūdžių sistema susideda iš šių dalių:

- Rankų švara ir priežiūra. Rankas reikėtų plauti skystuoju muilu, nes jis nedžiovina odos, žiemą reikia rinktis riebesnes rankų priežiūros priemones. Kremą vartoti patartina kaskart nusiplovus rankas arba bent du kartus dienoje, priklausomai nuo rankų būklės. Vanduo sausina odą, tad drėkinimas itin svarbus. Namų ruošos darbus būtina atlikti su pirštinėmis, nes buitinė chemija, plovikliai, milteliai kenkia odai ir sukelia nemalonius pojūčius.
- Veido priežiūra. Odos valymas – pagrindinė veido priežiūros procedūra. Veido odos nepatartina plauti muilu, kadangi muilas sausina odą ir skatina jos šerpetojimą. Geriausia odą valyti specialiais pieneliais, kurie pašalina nešvarumus. Pienelio perteklius pašalinamas sudrėkinta kempinėle, vėliau veidas nusausinamas popierine servetėle. Veido kremą kiekvienas renkasi pagal savo odos tipą.
- Plaukų priežiūra. Plaukai trinkami šampūnu. Rekomenduotina, kad jis delnuose pirma suputotų (taip suaktyvinant atitinkamas medžiagas) ir tik tada paskirstyti jį tolygiai per visą plaukų ilgį. Galvos oda švelniai masažuojama pirštų galiukais. Ištrinkus galvą, plaukus galima perskalauti vėsesniu vandeniu – taip jie labiau žvilgės. Išsiplovus plaukus jie nusausinami rankšluosčiu. Geriausia plaukus džiovinti natūraliai. Taip pat būtina bent

kelis kartus per dieną šukuoti plaukus tam, kad pasišalintų nešvarumai. Norint turėti gražius ir sveikus plaukus reikėtų juos pakirpti.

- Drabužių ir avalynės priežiūra. *Avalynė*. Prieš pradėdant nešioti naujus batus būtina juos impregnuoti. Tai galima atlikti namuose naudojant tam skirtą specialų purškiklį. Batai turėtų būti valomi kasdien grįžus iš lauko, prieš valant batus raištelius reikia išimti. Batai turi būti aunami naudojantis batų šaukštu. *Drabužiai*. Drabužiai skalbiami remiantis ant jų esančiomis etiketėmis, kuriose išdėstytos sklabimo instrukcijos.
- Burnos ir dantų priežiūra. Pagrindinės priemonės, kurias reikia naudoti tam, kad dantys būtų sveiki - dantų šepetėlis, fluoro turinti dantų pasta ir tarpdančių siūlas. Taip pat galima naudoti dantų skalavimo skysčius, tačiau tai nėra taip būtina. Dantis valytis pakanka du kartus per dieną t. y. ryte ir vakare.
- Intymių kūno vietų priežiūra. Intymių kūno vietų priežiūra taip pat yra labai svarbi asmens higienos dalis. Intymias kūno vietas patartina apsiplauti du kartus per dieną, naudojant tik specialias priemones, skirtas intymioms kūno vietoms. Apsiplovus reikia mautis švarias kelnaites (geriau, kad būtų ne sintetinės).
- Kojų priežiūra. Kojų priežiūra reikalauja ne mažesnio dėmesio negu rankų odos priežiūra, todėl tai negali apsiriboti tik kojų plovimu ir nagų karpymu. Pėdas vertėtų plauti drungnu vandeniu, o susidariusias nuospaudas ir sukietėjimus pašalinti pemza. Kojų odą naudinga tepti maitinamuoju kremu. Kerpant nagus negalima jų per daug nutrumpinti ir iškarpyti kampų.
- Asmeninių higienos reikmenų naudojimas. Stenkitės visas higienos priemones naudoti tik patys, taip išvengsite grybelio ir kitų nepageidaujamų infekcijų.

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: rūpinimosi savo higiena įgūdžiai.

Pratimas:

1. Išvardinkite pagrindinius asmens higienos reikmenis ir priskirkite pasirinktai asmens higienos sistemos daliai.

Rankų švara -

Veido priežiūra -

Plaukų priežiūra -

Drabužių ir avalynės priežiūra -

Burnos ir dantų priežiūra -
Intymių kūno vietų priežiūra -
Kojų švara -
Kaklo švara -
Ausų švara –

5 užsiėmimas „Asmeniniai finansai”

Asmeniniai finansai – tai žmonių pinigai. Su šiais pinigais susiję finansiniai sprendimai, tų pinigų tvarkymas ir vadinamas asmeninių finansų valdymu. Asmeninių finansų valdymo tikslas yra turėti pinigų, sumažinant savo priklausomybę nuo darbdavio mokamo atlyginimo, valstybės išmokų (stipendijų, pašalpų ir t. t.), valstybei mokamų mokesčių ir įsiskolinimų bankui.

Šeimos biudžetas – tai šeimos pajamų ir išlaidų suderinimas. Šeimos pajamas sudaro⁷:

- Darbo užmokestis;
- Stipendija;
- Pensija;
- Pašalpos;
- Premijos ir t. t.

Išlaidos skirstomos į nuolatinės, einamąsias (kintamąsias) ir vienkartinės.

Nuolatinės išlaidos:

- Namų išlaikymo išlaidos (buto nuoma, mokesčiai už komunalines paslaugas ir t. t.);
- Mokesčiai ir rinkliavos (draudimo įmokos, išlaidos vaikų darželiui ir pan.)
- Transporto išlaidos (kelionė į darbą, mokyklą)

Kintamosios išlaidos:

- Išlaidos maistui;
- Buitiniai patarnavimai (mašinos, batų, laikrodžių remontas ir t. t.);
- Asmens higienos išlaidos (kirpimas, kosmetika, valymo priemonės);
- Laisvalaikio išlaidos (skirtos pramogoms ir kt.)

Vienkartinės išlaidos:

⁷ Bart, L., Shindler, K.-H. (2001). Socialinės elgsenos vadovas. Šiauliai: „Šiaurės Lietuvos“ leidykla.

- Apranga (drabužiai, avalynė);
- Atostogų išlaidos (ekskursijos, sanatorijos);
- Namų ūkio išlaidos (baldai, elektros, radijo prekės ir kiti ilgai naudojami daiktai).

Užsiėmimo metu ugdomi įgūdžiai: pinigų valdymo įgūdžiai.

1) Pratimas⁸:

Artūras yra savarankiškas ir nuo savo tėvų finansiškai nepriklausomas jaunuolis. Vasarą jis dirbo Palangoje ir rugsėjį grįžęs į Vilnių, kur studijuoja, dalį savo uždarbio, siekusio 2400 Lt, skyrė įmokai už mokslą (1680 Lt), taip pat pervedė įmoką už bendrąbę (167,7 Lt), apmokėjo mobiliojo telefono sąskaitą (35 Lt), prasitęsė studento pažymėjimą (15 Lt) ir įsigijo nuolatinį viešojo transporto bilietą (22 Lt). Už likusius pinigus Artūras turi pragyventi visą mėnesį, kol sulauks pirmojo atlyginimo iš Vilniuje gauto darbo. Vadovaudamasis asmeninių finansų valdymo taisyklėmis, Artūras stengiasi apsipirkti kartą per savaitę, o kitomis dienomis įsigyja nebent tik greitai gendančių produktų. Sudarykite Artūro pirmosios savaitės pirkinių sąrašą, nuroydamami prekę, kiekį, kainą bei sumą, kurią Artūras gali išleisti prekybos centre. Neužmirškite, jog Artūras į Vilnių grįžo po beveik 3 mėnesių, tad namuose nėra ne tik maisto... Sąrašą Artūras jau pradėjo sudarinėti, pratėsk Tu.

Pvz:

Prekė	Kiekis	Numatoma kaina
Dantų pasta	1 tubelė	5-6 Lt
Juoda duona	1 kepalas	3-4 Lt
.....

2) Pratimas⁹. Sudaryk mėnesio asmeninį šeimos biudžetą.

Numatomos pajamos:

Darbo užmokestis (alga).....Lt

Kitos pajamos (jei yra).....Lt

⁸ Remiantis <https://www.manofinansai.lt/files/pamokos.pdf>

⁹ Bart, L., Shindler, K.-H. (2001). Socialinės elgsenos vadovas. Šiauliai: „Šiaurės Lietuvos“ leidykla.

Bendros pajamos (šeima).....Lt

Numatomos išlaidos:

Nuolatinės išlaidos:

-Lt
-Lt
-Lt

Kintamosios išlaidos:

-Lt
-Lt
-Lt

Vienkartinės išlaidos:

-Lt
-Lt
-Lt

Bendros išlaidos.....Lt

Dabar palygink bendrųjų pajamų ir bendrųjų išlaidų sumas ir padaryk išvadas.

Apibendrinimas

- **Įgytos patirties apibendrinimas, jausmų išsakymas.**

Kiekviena(s) dalyvis(-ė) gauna po lapą, kuriame nusipiešia krepšį, lagaminą arba skrynelę – tai, į ką simboline prasme galėtų kažką susidėti. Krepšyje surašo viską, ką išsineša iš šių mokymų – ką sužinojo, patyrė, suprato, kas liko neišsakyta. Kai visi baigia, kiekviena(s) kviečiama(s) pristatyti, ką susikrovė į savo krepšį ir kaip jaučiasi¹⁰.

Naudota literatūra

1. Atviras kodas: Pilietis. Metodinė priemonė mokytojams (2007).
2. Bart, L., Shindler, K.-H. (2001). Socialinės elgsenos vadovas. Šiauliai: „Šiaurės Lietuvos“ leidykla.

¹⁰ Atviras kodas: Pilietis. Metodinė priemonė mokytojams (2007).

3. Bučinskienė, R., Barauskienė, I. Butvilienė, I., Grėbliūnienė, R., Kasperavičienė, L., Lapienė, V., (2001). Virėjo pagalbininkas. Šiauliai: „Šiaurės Lietuvos“ leidykla.
4. Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo programos įgyvendinimo rekomendacijos (2007). Vilnius.
5. Šniras, Š., Malinauskas, R., (2006). Moksleivių socialinių įgūdžių ugdymas. Kaunas: UAB „Karminas“.
6. Misija „Apsipirkti pigiau ir protingiau“ (2010)
<https://www.manofinansai.lt/lt/patarimai/28/misija-apsipirkti-pigiau-ir-protingiau>

I. DALIS

1 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas reikšti jausmus ir valdyti pyktį.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
ADEKVATŪS PYKČIO RAIŠKOS BŪDAI	...stengiuosi tai daryti sakydama tik tiesą ir nesikarščiuoti...	10
	...stengiuosi tuo momentu ne viską „išlieti“...	
	...Apgalvojus – pasakyti...	
	...bandau pyktį nuslopinti skaičiuodamas iki dešimt...	
	...pyktį aš stengiuosi valdyti nekreipdamas dėmesio į tą, ant ko aš pykstu...	
	...po kiek laiko pyktis dingsta ir vėl pradedu su tuo žmogumi šnekėti...	
	...nesistengiu viešai reikšti savo nepasitenkinimo...	
	...dabar jau pradėjau save kontroliuoti...	
	...pyktis tai žmogaus emocinė būseną, kurią kartais sunku suvaldyti...	
	...pyktis – vienas stipriausių jausmų, turintis didelę energiją...	
TIKSLINGAS TEIGIAMŲ JAUSMŲ REIŠKIMAS	...stengiuosi savo jausmus kaip galima parodyti švelnesnius...	8
	...stengiuosi bereikalingai neįskaudinti...	
	...meilę stengiuosi išreikšti kuo maloniau, kalbėti švelniai...	
	...teigiami jausmai kyla kai bendrauji su savo mylimu	

	žmogumi...	
	...jei man linksma tai ir šypsosi ir busiu labai linksma...	
	...jei esu laiminga tai šypseną parodau tikrai nesunkiai...	
	...savo jausmus aš išreiškiu visaip per žodžius, per darbus...	
NEŽINOJIMAS KAIP IŠREIKŠTI SAVO JAUSMUS	...aš reiškiu savo jausmus nežinau kaip...	4
	...savo jausmus reiškiu net nežinau kaip...	
	...jausmų reiškimas nėra mano stiprioji dalis...	
	...sunku man apie save pasakyti...	
JAUSMŲ REIŠKIMAS PAGAL SITUACIJĄ	...savo jausmus reiškiu tokius, žiūrint kur esu...	2
	...jeigu būna laidotuvės bandau tramdyti savo jausmus...	
FIZINĖ PYKČIO IŠRAIŠKA	...pradedu ant to žmogaus negražiai kalbėti ir muštis...	2
	...kai būnu piktas namuose puolu daryti atsispaudimus...	
PATYČIOS KAIP PYKČIO PRIEŽASTIS	...nes gali susipykti dėl patyčių ar kitų priežasčių...	2
	...jei iš manęs tyčiojasi visada supykstu ir nemoku slėpti...	

2 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, savęs pažinimas

Kategorija	Irodantis teiginys	Irodančių teiginių sk.
SAVĖS PAŽINIMO	...manau tikrai ne visada galiu	10

STOKA	pažinti save...	
	...manau, kad aš savęs gerai nepažįstu...	
	...nežinau koks mano kūno ir proto limitas...	
	...manau nėra tokių žmonių, kurie puikiai save pažįsta ir aš esu tarp jų...	
	...puikiai savęs nepažįstu...	
	...savęs iškart pažinti neįmanoma...	
	...man kartais atrodo, kad išvis savęs nepažįstu...	
	...į šį klausimą tikslaus atsakymo neturiu...	
	...negaliu teigti, kad 100 proc. save pažįstu...	
	...aš nelabai pažįstu save, nes kartais taip elgiuos, kad pati nustembu...	
PASTANGOS PAŽINTI SAVĖ GERIAU	...stengiuosi pažinti save...	2
	...nes tik daug išbandydama galiu vis geriau ir geriau pažinti save...	
TINKAMAS SAVĖS PAŽINIMAS	...aš manau, kad gerai pažįstu save...	6
	...manau, kad save pažįstu neblogai...	
	...žinoma, kad gerai pažįstu save...	
	...aš gerai pažįstu save, žinau ką mėgstu ar ne...	
	...manau save pažįstu gerai...	
	...aš save pažįstu geriausiai...	

3 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, lūkesčiai, susiję su gyvenimo sąlygomis.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
LŪKESČIAI, SUSIJĘ SU DVASINĖMIS VERTYBĖMIS	...jame nebūtų jokio pykčio ir nesantaikos...	11
	...nebūtų skurdo...	
	...visi žmonės gyventų gerai ir patogiai...	
	...svarbiausia, kad niekas neskurstų...	
	...noriu gyventi pasaulyje, kuriame nėra blogio...	
	...stengtis padėti kitiems...	
	...gėris visada turi nugalėti blogį...	
	...mano pasaulis turėtų būti gražus, be pykčių...	
	...kad nebūtų vargšų...	
	...kad išsipildytų vaikų svajonės...	
	...norėčiau gyventi pasaulyje, kuriame yra draugiški žmonės...	
MATERIALINIŲ VERTYBIŲ AKCENTAVIMAS	...turėčiau vilą, kuri stovėtų prie jūros..	5
	...prie kelio stovėtų juodas limuzinas...	
	...turėčiau mašiną ir savo sporto klubą...	
	...vilkėčiau tik dizainerių rūbus...	
	...mano svajonė buvo gyventi dideliose namuose su baseinu...	
NEREALIŲ NORŲ IŠSAKYMAS	...kad žmogus išgyventų 200 metų...	8
	...iš dangaus kristų pinigai...	

	...kai būtų metas eiti namo mums ant galvos uždėtų kepure, kurios duotų daug žinių...	
	...regiu mokyklas be mokytojų ir vadovėlių...	
	...pamokas dėstytų guminiai meškiukai, kuriuos galėtume suvalgyti...	
	...niekada nesenčiau...	
	...mano pasaulyje būtų keturi čiaupai, iš kurių tekėtų vanduo, šokoladas, žinios ir limonadas...	
	...kad turėčiau robotą, kuris viską už mane darytų...	
SAUGUMO JAUSMO POREIKIS	...kad išėjus į lauką galėčiau visada jaustis saugiai...	3
	...norėčiau gyventi tokiaame pasaulyje, kuriame nebūtų karo...	
	...noriu gyventi pasaulyje gražiame ir saugiame...	

4 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas sakyti komplimentus ir į juos reaguoti.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
ADEKVATI REAKCIJA Į IŠGIRSTUS KOMPLIMENTUS	...reaguoju į juos linksmi, noriu šypsotis...	9
	...pasidaro gera nuotaika...	
	...jeigu malonūs komplimentai – malonu...	
	...nusišypsau ir padėkoju...	
	...į juos reaguojau padėka...	
	...be galo nudžiungu, kai man	

	patinkantis asmuo mane pagiria...	
	...kai man sako komplimentus nuleidžiu galvą, pasimetu...	
	...išgirdus komplimentą būnu labai laiminga ir visada padėkoju...	
	...nuraustu ir vos išlemenu žodį ačiū...	
DAŽNAS KOMPLIMENTŲ SAKYMAS KITIEMS ASMENIMS	...aš sakau komplimentus šypsodamasis, maloniū balsu...	5
	...stengiuosi dažniau sakyti komplimentus draugams ar šeimai...	
	...jei noriu pamaloninti mamą, mokytoją ar brangų žmogų tai sakau...	
	...dažniausiai sakau komplimentus mokytojai...	
	...dažniausiai aš sakau komplimentu kitiems...	
NENORAS SAKYTI KOMPLIMENTUS	...bendrai aš jų nemėgstu sakyti...	3
	...man patinka labiau klausyti negu sakyti komplimentus...	
	...tokiam amžiuj sakyti komplimentus yra nejauku...	
TEIGIAMAS KOMPLIMENTŲ POVEIKIS	...komplimentus reikia sakyti dažniau...	6
	...išgirdus pasidarau drąsesnė, pasitikiu savimi...	
	...suteikia teigiamų emocijų...	
	...juos besakant žmonės ima daugiau bendrauti...	
	...komplimentas – tai žodžiai,	

	galintys pagirti žmogaus išvaizdą ar darbus...	
	...komplimentas – tai toks saldus dalykas, kurio trokšta visi...	

5 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas naudoti neverbalinę kalbą.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
DAŽNAS NEVERBALINĖS KALBOS NAUDOJIMAS BENDRAVIME	...neverbalinę kalbą vartoju beveik visur...	10
	...su neverbaline kalba aš susiduriu kiekvieną dieną...	
	...labai daug ir dažnai vartoju neverbalinę kalbą...	
	...šią kalbą naudojame visi, taip pat ir aš...	
	...naudoju daugiausia bendraujant su draugais...	
	...kasdien bendraudami rodome gestus rankomis, pirštais..	
	...neverbalinė kalba puikiai pajvairina gyvenimą...	
	...neverbalinę kalbą aš dažnai naudoju...	
	...daugiausia naudoju mokykloje per pamokas...	
	...kartais jos prireikia kai žaidi žaidimą, per kurį negalima sakyti žodžių...	
NEVERBALINĖ KALBA KAIP JAUSMŲ IŠRAIŠKA	...aš neverbalinę kalbą naudoju tik tada kaip susipykstu...	6
	...aš neverbalinę kalbą rodau kai	

	susipykstu su broliu...	
	...taip galiu daugiau ir geriau išreikšti jausmus...	
	...kai noriu ne žodžiais išlieti savo pyktį...	
	...jeigu pykстамės taip pat parodome gestais...	
	...mosikuojant jie pareiškia pyktį...	
RETAS NEVERBALINĖS KALBOS VARTOJIMAS	...mano gyvenime neverbalinės kalbos yra labai mažai...	5
	...labiau mėgstu kalbėti...	
	...daug neverbalinės kalbos aš nenaudoju...	
	..aš bendraudama su draugais nesinaudoju...	
	...ji nėra pirmoje vietoje...	

6 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, mitybos įpročiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
NESVEIKOS MITYBOS ĮPROČIAI	...gali būti pastovus užkandžiavimas...	12
	...druska pagrindinis prieskonis į mano maistą...	
	...reikėtų atsisakyti druskos...	
	...dažniausiai rytais nevalgau, nes skubu į autobusą...	
	...mano mityba nėra reguliari..	
	...mėgstu nesveiką maistą...	
	...man gyvenime sveikai maitintis neišeina...	

	...mėgstu valgyti daug saldumynų...	
	...valgau daug saldumynų...	
	...maitinuosi negerai...	
	...nevalgau sriubos...	
	...valgau greitą maistą...	
	...negaliu pakęsti ekologiško maisto...	
	...ekologiškas maistas man yra neskanus arba kartais net šlykštus...	
PASTANGOS VALGYTI SVEIKĄ MAISTĄ	...bandau valgyti sveikiau...	2
	...kiekvieną dieną aš valgau sveikai...	
MAISTAS – GYVYBĖS ŠALTINIS	...maistas vienas svarbiausių išgyvenimo šaltinių...	2
	...valgau daug, kad būtų jėgų...	

7 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, maisto gamavimo įgūdžiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
MAISTO RUOŠA KAIP POMĖGIS	...kaip ir viena iš daugelio mėgstu gaminti valgi...	7
	...mano paruoštas maistas kelia man gerus jausmus...	
	...man patinka gaminti maistą...	
	...aš taip pat kartais mėgstu paruošti maistą...	
	...kai gaminu maistą man patinka ir būna smagu...	
	...maistą gaminti mėgstu labai ir	

	man tai sekasi...	
	...naujų receptų ieškau internete...	
LAIKO STOKA MAISTO GAMINIMUI	...parėjęs iš po mokyklos retai puolu gaminti, nes neturiu laiko...	3
	...rytą maisto nėra kada gamintis...	
	...neturėčiau laiko gaminimui...	
NENORAS GAMINTI MAIŠTĄ	...nemėgstu ruošti maisto...	6
	...man gaminti didelė tragedija...	
	...prie maisto ruošos praleidžiu labai nedaug laiko...	
	...turiu mamą, kuri skaniai gamina, todėl nesistengiu daug gaminti...	
	...aš nieko neruošiu...	
	...man patinka greitai paruošiamas maistas, todėl nemėgstu gaminti...	
PAGALBOS MAMAI AKCENTAVIMAS RUOŠIANT MAIŠTĄ	...daugiausia gaminu su mama...	5
	...būna, kad reikia padėti mamai ruošti maistą...	
	...padedu mamai ruošti maistą...	
	...visada padedu savo mamai ruošti maistą...	
PAŽADAS PRADĖTI GAMINTI ATEITYJE	...sau pasižadu, kad ateityje ruošiuos daugiau išmokti gaminti...	2
	...ateis laikas, kai gaminti turėsiu pati...	

8 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, maisto prekių pirkimo įgūdžiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
MAISTO PREKIŲ PASIRINKIMAS ATSIŽVELGIANT Į KAINAS	...perkant prekes dažnai atkreipiu dėmesį į kainas...	3
	...pirmiausia sužinau kiek kainuoja tas dalykas...	
	...žiūriu į kainą ar apsimoka pirkti...	
„NESVEIKO“ MAISTO PIRKIMAS	...perku viską, kas nesveika...	4
	...perku traškučių, limonadų, submarinų ir t.t...	
	...jeigu turime pakankamai pinigų, tada vaikštome po parduotuvę ir perkame tai, kas skanu ir nesveika...	
	...nusiperku tai, kas man skaniausia (pvz. traškučiai, limonadas)...	
SAVARANKIŠKO APSIPIRKINĖJIMO ĮGŪDŽIŲ STOKA	...aš dažniausiai visada važiuoju su mama į maisto prekių parduotuvę...	9
	...aš apsipirkinėju pagal mamos raštelį...	
	...mama „apsiprekina“ artimiausioje prie namų parduotuvėje...	
	...su šeima važiuojame kiekvieną savaitgalį į maisto prekių parduotuvę...	
	...einu jei mama paprašo ko nupirkti...	
	...nemėgstu vaikščioti po parduotuves...	
	...kartais gaunu pirkinių sąrašą	

	nuo mamos...	
	...išrenku ne tokias prekes...	
	...dažniausiai perku ką surašo mama, nes jei ne mama tai man būtų sunku apsiprekonti...	

9 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, asmens higienos įgūdžiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
PRIPAŽĪSTA ASMENS HIGIENOS SVARBĄ	...kiekvienam turėtų būti svarbiausia pačio žmogaus higiena...	18
	...žmogui prižiūrėti save turėtų būti svarbiausias dalykas...	
	...nuo jos priklauso ir mūsų visos dienos nuotaika ir sveikata...	
	...savo higiena labai rūpinuosi...	
	...man tai yra labai svarbu...	
	...man mano higiena yra labai svarbi...	
	...man rūpi mano švara...	
	...aš mergaitė, todėl stengiuosi rūpintis savo higiena...	
	...higiena būtiniausia žmogaus dalis...	
	...savo higiena rūpinuosi maksimaliai...	
	...higieniškai prisižiūrėti yra svarbu...	
	...aš laikausi higienos ir siūlau kitiems...	
...higienos man netrūksta...		

	...visada ir visur noriu kvėpėti...	
	...aš rūpinuosi savo higiena...	
	...higiena – svarbi kiekvienam žmogui...	
	...man higiena taip pat labai svarbi...	
	...naudoju labai daug švaros priemonių...	
PABRĖŽIAMA RANKŲ PLOVIMO SVARBA	...plautis rankas yra labai svarbu, nes galima susirgti...	4
	...grįžęs iš lauko aš visad plaunu rankas...	
	...paglostęs šunį ar katę taip pat plaunu rankas...	
	...stengiuosi nusiplauti rankas prieš maistą...	
DANTŲ PRIEŽIŪRA KAIP ASMENS HIGIENOS DALIS	...valausi dantis ryte ir vakare...	9
	...taip pat valausi savo dantis...	
	...dantys – taip pat viena svarbiausių higienos dalių...	
	...kad iš burnos nesklisėtų nemalonūs kvapas reikia valyti dantis...	
	...kiekvieną dieną plaunu dantis...	
	...reikia valyti dantis ryte ir vakare po 2 min...	
	...mano kiekvienas rytas prasideda nuo dantų priežiūros...	
	...valausi dantis...	
	...kiekvieną rytą plaunu dantis...	
PLAUKŲ IR GALVOS	...galvą plaunuosi visada kai	4

ODOS PRIEŽIŪRA KAIP ASMENS HIGIENOS DALIS	maudausi...	
	...galvą planuosi du ar tris kartus per savaitę...	
	...šukuojusi plaukus tik savo šukomis...	
	...galvą plaunuosi 3 – 4 kartus per savaitę...	
ŽINIŲ APIE ASMENS HIGIENOS ĮGŪDŽIUS STOKA	...maudaus 2 kartus per savaitę, nors nežinau ar ta būtina...	2
	...praustis vakarais labai tyngiu...	

10 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, pinigų valdymo įgūdžiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
PASTANGOS TAUPYTI PINIGUS	...stengiuosi taupyti pinigus...	4
	...dabar taupau kompiuteriui...	
	...pinigus reikia taupyti ir žiūrėti kur juos leidi...	
	...aš taupau, kad išeitų jų ilgiau turėti...	
PASTANGOS UŽSIDIRBTI PINIGŲ PAČIAM	...aš pinigus užsidirbu pats...	4
	...dažniausiai užsidirbu ant ko man reikia...	
	...esant galimybei užsidirbti vasarą nepraleidžiu progos...	
	...sesei padedu platinti AVON, taigi užsidirbu nedaug...	
PINIGŲ TAUPYMO ĮGŪDŽIŲ STOKA	...nelabai išeina ir juos išleidžiu...	12
	...kai gaunu pinigus tai labai greit išleidžiu...	

	...aš esu žmogus, kuris nemoka taupyti...	
	...šiandien mano piniginiėje švilpauja vėjai...	
	...nemoku taupyti!...	
	...Vilniuje išleidau visus iki vieno lito...	
	...jeigu gaunu greit išleidžiu...	
	...nemoku taupyti, neturiu kantrybės...	
	...šiuo metu jokių finansų neturiu, nes gautus pinigus išleidžiu nereikšmingiems dalykams...	
	...visada sakau, kad kitą kartą pradėsiu taupyti, bet vis taip nenutinka...	
	...tikiuosi, kad vėliau išmoksiu labiau taupyti...	
	...dienpinigius išleidžiu ant menkniekių...	
	...reikėjo mokytis taupyti nuo mažens, todėl nesuprantu pinigų vertės...	
ASMENINIŲ FINANSŲ STOKA	...aš jokių asmeninių finansų neturiu...	6
	...mano pajamos per mėnesį juokingos...	
	...esu jaunas ir negaliu užsidirbti pats...	
	...savo laisvų pinigų neturiu...	
	...savo nuolatinių finansų neturiu...	

	...savo asmeninių finansų kaip ir neturiu...	
TIKSLINGAS ŠEIMOS BIUDŽETO PANAUDOJIMAS	...lėšos mūsų šeimoje kuklios, todėl stengiamės jas panaudoti prasmingai...	2
	...perkame tai, kas būtinausia ir reikalingiausia...	

II. DALIS

11 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas reikšti jausmus ir valdyti pyktį.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
JAUČIA ATSAKOMYBĘ UŽ SAVO REIŠKIAMUS JAUSMUS	...kiekvienas esame atsakingi už save ir savo išreikštus jausmus...	7
	...supratau, kad reikia stengtis sutvardyti pyktį...	
	...reikia pagalvoti ką sakai kitiems...	
	...visi jausmai žmogui reikalingi, bet juos reikia reikšti apgalvotai...	
	...suprantu, kad reikia valdyti savo jausmus...	
	...žinau, kad reikia valdyti jausmus, bet ne visad pavyksta...	
	...reikia valdyti savo jausmus...	
MOKA REIKŠTI TEIGIAMUS JAUSMUS	...teigiami jausmai daug lengviau išgyvenami negu neigiami...	5
	...pasakytas geras žodis žmogui	

	gali praskaidrinti visą jo dieną...	
	...neigiamus jausmus sunkiau išgyventi ir reikšti negu teigiamus...	
	...man lengviau jausti ir reikšti teigiamus jausmus...	
	...smagiau reikšti džiaugsmą, o ne pyktį...	
NAUDOJA FIZINĘ JĖGĄ KAIP PYKČIO IŠRAIŠKĄ	...pradedu rėkt, spardytis, kartais nusikeikiu...	3
	...pyktį reiškiu su keiksmožodžiais, o kartais krumpliais...	
	...kartais mušusi...	

12 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, savęs pažinimas

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
TEIGIAMŲ SAVO SAVYBIŲ AKCENTAVIMAS	...esu drausminga, pastovi, komunikabili...	7
	...mano pati geriausia savybė, kad esu tolerantiška...	
	...moku paguosti kitus žmones...	
	...esu nuoširdus, užjaučiantis žmogutis...	
	...esu mandagus, darbštus ir draugiškas...	
	...mano charakteris yra geras...	
	...mano charakteris yra gan	

	geras...	
NEIGIAMŲ SAVO SAVYBIŲ AKCENTAVIMAS	...kiti sako, kad labai mėgstu įsakinėti...	3
	...kartais grubiai su kitais elgiuosi...	
	...esu pavydi asmenybė...	
SAVĖS PAŽINIMĄ VERTINA KAIP ILGĄ PROCESĄ	...tai labai ilgas ir įdomus procesas...	5
	...tai visą gyvenimą trunkantis procesas...	
	...po užsiėmimo supratau, kad savęs vis ieškau ir randu kažką naujo...	
	...daug laiko turi praeiti kol kiekvienas iš mūsų pažinosime save...	
	...ir tik po daugelio metų suprasiu kokia esu...	
MĖGSTAMOS VEIKLOS AKCENTAVIMAS	...man patinka piešti, dainuoti ir skaityti knygas...	3
	...mėgstu skaityti knygas...	
	...mėgstu šokti...	
MANO, KAD SAVE GERAI PAŽĪSTA	...aš žinau ką mėgstu ir ko nemėgstu, todėl pažįstu save...	2
	...aš save pažįstu geriausiai...	

13 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, lūkesčiai, susiję su gyvenimo sąlygomis.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
NARKOTIKŲ IR ALKOHOLIO DAROMOS ŽALOS SUVOKIMAS	...svarbiausia, kad pasaulyje būtų kuo mažiau alkoholio ir narkotikų...	5
	...jeigu nebūtų narkotikų ir alkoholio visi jaustumėmės saugiau...	
	...esu trylikametė, todėl narkotikų ir alkoholio nevartuju...	
	...žinau, kad vartoti narkotikus labai blogai...	
	...alkoholis ir narkotikai yra blogai...	
ARTIMOS APLINKOS ĮTAKOS AKCENTAVIMAS	...kiekvienas žmogus gyvename skirtingose aplinkose...	4
	...turime įvertinti ar aplinka mums nedaro blogos įtakos, kuri gali pakeiti mūsų tolimesnį gyvenimą...	
	...mūsų gyvenimo būdas priklauso nuo aplinkinių, nuo gyvenimo aplinkos...	
	...ar aplinkui supantys žmonės neišves mūsų iš doros kelio...	
DVASINIŲ VERTYBIŲ AKCENTAVIMAS	...juk svarbiausia žmogui yra meilė, taika ir draugystė...	3
	...kad nebūtų smurto, pykčių ir visokių ligų...	
	...norėčiau, kad būtų šviesu ir šilta mūsų pasaulyje...	
INTYMIŲ TEMŲ	...apie seksą dar nesistengiu	4

VENGIMAS	girdėti...	
	...man atrodo, kad man gėda apie seksą kalbėti...	
	...stengiuosi nedalyvauti „nešvankiuose“ pokalbiuose...	
	...kai kalba apie seksą aš geriau nueinu toliau ir klausau muzikos...	

14 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas sakyti komplimentus ir į juos reaguoti.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
AKCENTUOJAMA IŠGIRSTŲ KOMPLIMENTŲ SVARBA	...supratau, kad man komplimentai yra labai svarbūs...	8
	...man labai gera girdėti komplimentus...	
	...komplimentai man labai patinka kaip ir kitiems...	
	...visada malonu gauti komplimentą, nuotaika pakyla visą dieną...	
	...smagu buvo girdėti man sakomus komplimentus...	
	...išgirdau dar negirdėtų komplimentų skirtų man...	
	...man labai gera girdėt apie save gražius žodžius...	
	...dalyvaujant užsiėmime buvo	

	labai smagu girdėt komplimentus...	
KOMPLIMENTŲ SAKYMO SVARBA KITIEMS ASMENIMS	...man lengviau komplimentus buvo sakyti kitiems negu girdėti pačiai...	4
	...reikia sakyti komplimentus kitiems, kad jiems būtų smagu...	
	...sakau komplimentus kai noriu įtikti...	
	...labai svarbu sakyti komplimentus kitiems žmonėms, nes jiems būna gera...	
NENORAS SAKYTI KOMPLIMENTUS	...man nepatinka sakyti komplimentus...	3
	...nemėgstu sakyti komplimentų...	
	...man komplimentai nepatinka...	

15 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, gebėjimas naudoti neverbalinę kalbą.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
KŪNO KALBA KAIP JAUSMŲ IŠRAIŠKA	...tai kūno kalba, kuria galima išreikšti teigiamą ar neigiamą emociją...	4
	...padeda išreikšti savo jausmus ir emocijas...	
	...man tai padeda išreikšti savo teigiamas arba neigiamas emocijas...	
	...kai negaliu kalbėt jausmus	

	parodau kūno kalba...	
PRIPAŽIŠTAMA KŪNO KALBOS SVARBA	...sužinojau, kad teigiamai kūno kalbai reikia priskirti atvirus delnus...	6
	...pagarbus žvilgsnis, galvos linktelėjimas, akių žvilgsnis, apsikabinimas – teigiama kūno kalba...	
	...supratau, kurie gestai reiškia teigiamą kūno kalbą...	
	...supratau, kad kūno kalba skirstoma į teigiamą ir neigiamą...	
	...anksčiau nežinojau, kad net pagarbus žvilgsnis gali reikšti teigiamą kūno kalbą...	
	...vartoju daugiau teigiamos kūno kalbos negu neigiamos...	
DAŽNAS NEIGIAMOS KŪNO KALBOS NAUDOJIMAS	...man atrodo, kad aš dažniau naudoju neigiamą kūno kalbą...	3
	...supratau, kad dažnai naudoju neigiamą kūno kalbą...	
	...esu labiau linkęs naudoti neigiamą kūno kalbą...	

16 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, mitybos įpročiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
PASTANGOS VALGYTI SVEIKĄ MAIŠTĄ	...dabar jau stengiuosi valgyti normalų maistą, nes tai yra sveika...	6

	<p>...stengiuosi valgyti vaisius, nes tai yra sveika...</p> <p>...kartais sveiką maistą valgyti skaniau nei nesveiką...</p> <p>...valgyti skaniau salotas visokias, daržoves...</p> <p>...reikia stengtis, kad būtų sveika mityba, valgyti saikingai...</p> <p>...maitinuosi sveikai, nes sportuoju...</p>	
<p>NAUDINGŲ MAISTO MEDŽIAGŲ AKCENTAVIMAS</p>	<p>...reikia žiūrėti ar užtenka baltymų, riebalų, angliavandenių, vitaminų...</p> <p>...supratau, kad turiu valgyti įvairaus maisto, kad gaučiau įvairių maisto medžiagų...</p> <p>...supratau, kad ir riebalai reikalingi organizmui jei naudojami protingai...</p>	3
<p>AKCENTUOJAMA PUSRYČIŲ SVARBA</p>	<p>...žinau, kad pusryčiai yra dienos valgis, kuris yra atsakingas už visos likusios dienos produktyvumą...</p> <p>...labai svarbu papusryčiauti...</p> <p>...suprantu, kad pusryčiai labai svarbu...</p>	3
<p>NESVEIKOS MITYBOS ĮPROČIAI</p>	<p>...žinau, kad saldumynai nėra sveika, bet negaliu jų atsisakyti...</p> <p>...vistik perku traškučius, limonadą ir kitą nesveiką maistą...</p>	2

17 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, maisto gaminimo įgūdžiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
STALO SERVIRAVIMAS KAIP MAISTO RUOŠOS DALIS	...Maisto ruoša tai ne vien maisto gaminimas...	6
	...Tinkamas paruošimas stalo, indų sudėliojimas ant stalo...	
	...reikia žinoti kaip ir kur dėti indus ir kokius...	
	...sužinojau, kad ant stalo reikia padėti druskinę ir pipirinę...	
	...užsiėmimai mane supažindino ne tik su maisto ruoša, bet ir su stalo serviravimu...	
	...sužinojau, kad yra kelios rūšys šakučių...	
PASTANGOS IŠMOKTI GAMINTI	...supratau, kad man jau 16 metų ir turiu mokėti daryti valgyti...	2
	...turėsiu išmokti gaminti maistą...	
HIGIENOS TAISYKLIŲ LAIKYMASIS GAMINANT VALGĮ	...higiena darant valgį būtina...	3
	...indai turi būti švarūs...	
	...indus reikia išplauti, kad būtų „nepriskretę“...	
NESUDĖTINGŲ PATIEKALŲ GAMINIMAS VAKARIENEI	...stengsiuosi vakarienei rinktis lengvesnį maistą, kad neapsunkintų...	3
	...vakarienei reikia gamintis lengvą patiekalą...	
	...vakare reikia stengtis	

	nepersivalgyti...	
NENORAS GAMINTI MAIŠTĄ	...man gaminti maistą yra kančia...	2
	...gaminu tik jei labai reikia...	

18 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, maisto prekių pirkimo įgūdžiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
AKCENTUOJAMAS PATARIMŲ PERKANT NAUDINGUMAS	...manau, kad šie patarimai padėtų protingiau apsipirkti...	7
	...nagrinėjant patarimus supratau, kad reikia išsirikti tai, kas reikalingiausia...	
	...laikantis patarimų lengviau apsipirkti...	
	...manau, jog patarimai padeda...	
	...reikia sutikti, kad patarimai padėtų...	
	...siūlysiu tėvam susirašyti sąrašą, ko mums tikrai reikia...	
	...tie patarimai labai geri...	
PERKA ATSIŽVELGDAMI Į FINANSINES GALIMYBES	...perkame tiek, kiek galime sau leisti...	2
	...visko yra, reikia tik turėti už ką nusipirkti...	
DAŽNAI PERKA NEREIKALINGUS DAIKTUS	...supratau, kad dažnai iš parduotuvės parsinešame mums net nereikalingų daiktų...	5
	...perkame tam, kad matome, jog	

	akcija ir tai atrodo pigiau...	
	...kai būna akcija atrodo pigiau ir perkame...	
	...parduotuvėje nereikia pulti pirkti akcijines prekes...	
	...labai vilioja akcijos, bet žinau, kad nereikia iškart pirkt tų prekių...	

19 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, asmens higienos įgūdžiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
TEIGIAMA MASINIŲ INFORMAVIMO PRIEMONIŲ ĮTAKA	...apie higienos priemonių pasirinkimą pasako televizorių reklamos, informacija kompiuteryje...	2
	...apie higienos priemones daug sužinau iš reklamų...	
DRABUŽIŲ IR AVALYNĖS PRIEŽIŪRA KAIP ASMENS HIGIENOS DALIS	...rengiuosi tik švariais drabužiais...	6
	...asmens higiena apima ne tik kūno, bet ir drabužių, avalynės priežiūra...	
	...tik po užsiėmimo sužinojau, kad avalynės priežiūra priklauso asmens higienai...	
	...mums reikia rūpintis ir savo rūbais, ir avalyne...	
	...reikia plauti drabužius, prižiūrėti avalynę...	
	...taip pat reikia rūpintis ir	

	sportine avalyne...	
PRIPAŽĮSTA INTYMIŲ KŪNO VIETŲ PRIEŽIŪRĄ KAIP HIGIENOS DALĮ	...apatinį trikotažą reikia keisti kiekvieną dieną...	2
	...dažnai keičiuosi apatinius, nes reikia prižiūrėti intymias kūno vietas...	
AKCENTUOJAMA ASMENS HIGIENOS SVARBA	...mano higiena man buvo ir bus visada svarbi...	4
	...po užsiėmimo lygiai taip pat prižiūriu save, nes tai turi būti labai svarbu...	
	...labai nemėgstu nešvaros, todėl rūpinuosiu savimi...	
	...man patinka rūpintis savimi...	

20 lentelė. Socialinės rizikos paauglių, lankančių dienos centrą, pinigų valdymo įgūdžiai.

Kategorija	Įrodantis teiginys	Įrodančių teiginių sk.
SVARSTO PRIEŠ ĮSIGYJANT DAIKTĄ	...po užsiėmimo labiau pradėjau domėtis ar tikrai man reikia to daikto...	5
	...dabar žinau, kad tikrai reikia geriau apsvarstyti, nes tai mano pinigai...	
	...supratau, kad reikia gerai apgalvoti prieš perkant...	
	...reikia pagalvoti ar tau tas daiktas reikalingas...	
	...labai svarbu apmastyti ko tau tikrai reikia...	

KAUPIA ASMENINES LĖŠAS	...kai turėsiu savo asmeninių finansų juos tikrai taupysiu...	5
	...taupau ir nusiperku ką noriu...	
	...susitaupius galiu ką nors nusipirkti...	
	...stengiuosi taupyti pinigus...	
	...finansai nėra dideli, todėl reikia taupyti...	
ATSIŽVELGIA Į ŠEIMOS BIUDŽETĄ	...planuoja namų biudžetą šeima...	3
	...stengiamės visų pirma apsimokėti už paslaugas, maistui išlaidos...	
	...manau, kad šeimai yra gerai susiplanuoti biudžetą...	
PINIGŲ TAUPYMO ĮGŪDŽIŲ STOKA	...aš vis tiek nesugebu susitaupyti pinigų...	2
	...mama nuo mažens nemokė taupyti, todėl ir dabar nemoku...	